

1445

VIDES AL DESCOBERT:
ELS MÓNS VISCUTS DEL FENOMEN
'SENSE SOSTRE'

Autores:
Elisabet Tejero i Laura Torrabadella
(Col·lectiu d'Estudis Biogràfics)

Fundació Jaume Bofill
Barcelona, juny 2005

AGRAÏMENTS

Volem començar aquests agraïments dirigint-nos als protagonistes d'aquest estudi, les persones biografiades. Totes elles han respost a les nostres demandes amb cordialitat però, sobretot, han participat en aquest exercici d'explicar la pròpia vida amb una gran generositat. Som conscients que no tenia per què ser així. Per aquest motiu els volem expressar el nostre més profund i sincer agraïment i dedicar-los aquest treball. Gràcies Raimon, Joan, Naima, Robert, Pepa, Enrique, Montse, Eduard, Sarita, Francesc, Amadou, Andreu i Roswitha. Gràcies Àngel. Sentim que tu ja no siguis entre nosaltres i no puguem compartir anècdotes ni reflexions. Descansa en pau allà on te trobis. El nostre agraïment també per aquelles i aquells que ens heu explicat la vostra vida malgrat no quedi recollida en el present treball.

A Jordi Sánchez, Director de la Fundació Jaume Bofill, per ser l'impulsor d'aquest projecte i haver-nos brindat l'oportunitat d'entrar en un terreny d'investigació apassionant.

Els nostres agraïments s'adrecen també a Carme Fortea, Rosa Casamartina, Eduard Sala, Montserrat Cabayol, José Franco, Ramón Noró, José Romero, Paco Gea, Enric Sampere, Pilar Malla, Jordi Orfila, Evarist Boixareu i Marta Pomper per aplanar-nos molt el camí amb la seva tasca d'intermediació, però també amb una orientació lúcida i càlida alhora.

No podem oblidar a tots aquells i aquelles que treballen en la primera línia de recepció de les institucions, ens referim als telefonistes, conserges i administratius que tan amablement ens han atès i ajudat en tot moment.

A la nostra amiga Mònica Nadal qui, una vegada més, ens ha acompanyat en discussions i propostes i ha tingut la paciència de fer una lectura crítica de l'esborrany d'aquest treball.

A Teresa Climent li agraïm l'orientació inicial i encoratjament rebuts.

Ferran Cortés, Sílvia Iannitelli, Montse Mestres, Rosa Maria Alemany, Marta Llobet i Jordi Sancho també han estat persones que subtilment han deixat la seva petjada reflexiva i metodològica en aquest treball.

Gràcies també a Cristina Visiers i a Cristina Sanclemente per haver-nos descobert angles no previstos en el nostre recorregut d'investigació.

A Rafael Encinas en record d'una intensa i fructífera trobada en busca de títol per a aquest treball.

A Michael Schneider pel seu ajut inestimable en els darrers moments d'edició. A ell i a Cristóbal Pichel els agraïm l'acompanyament emocional i la paciència amb els nostres estat d'ànim canviants al llarg de tot el procés.

Als nostres companys de l'exposició que haurà de veure la llum a través de les aportacions d'aquest estudi, Isabel Vilaseca, Lourdes Segade, Joan Guerrero, Jordi

Oliver i Amador Garrell per haver compartit carinyosament les nostres reflexions i emocions.

Finalment, voldríem cloure els nostres agraïments reconeixent la vàlua i la inspiració que les autores hem trobat en les lectures dels treballs de Pedro José Cabrera i Numa Murard. Sense ells ser-ne conscients, les seves aportacions ens han acompanyat al llarg de tot el procés de recerca. 'Gracias' i 'merci'.

ÍNDEX

PRESENTACIÓ DE LA RECERCA.....	6
I. IDENTIFICACIÓ DEL FENOMEN SENSE SOSTRE	10
1. Debat terminològic i el problema de la definició	10
2. L'atenció a les persones sense sostre: el cas de Barcelona	15
3. Delimitació de l'objecte d'estudi	23
II. L'APROXIMACIÓ TEÒRICOMETODOLÒGICA	28
4. El debat de l'exclusió social en el marc del fenomen sense sostre	28
5. Factors de risc i dimensions d'anàlisi	32
6. La mirada biogràfica	36
III. PERFILS BIOGRÀFICS	40
7. La relació d'entrevista: una relació singular.....	41
8. Descripció de dades biogràfiques actuals de la població d'estudi i dels centres escollits	44
8.1. Quadre descriptiu de dades biogràfiques.....	44
8.2. Quadre descriptiu dels centres	46
9. Perfils biogràfics	48
Àngel: <i>oro por plomo</i>	48
Andreu: <i>o tot o res</i>	51
Naima: <i>un cachito de hogar</i>	54
Joan: <i>sóc un supervivent</i>	59
Raimon: <i>la millor jugada de la meua vida</i>	62
Sarita: <i>yo sí creo en milagritos</i>	66
Eduard: <i>sembla que la vida no et vulgui</i>	70
Robert: <i>el preu del silenci</i>	73
Pepa: <i>tengo mucho por vivir</i>	77
Francesc: <i>sense treballar no hi ha res a fer</i>	81
Enrique: <i>amb les ales tallades</i>	84
Montse: <i>això no és vida</i>	87
Roswitha: <i>no todas somos iguales</i>	91
Amadou: <i>yo soy libre</i>	94
IV. ELS MÓNS VISCUTS DEL FENOMEN SENSE SOSTRE	100
10. El món dels afectes i dels desafectes.....	100
11. L'habitatge, l'ocupació i els diners com a miratges	105
12. Cos, consum i salut	113
13. La institucionalització com a discurs i com a recurs	119

V. CONCLUSIONS FINALS I APORTACIONS SOCIOPOLÍTIQUES	126
14. La comprensió	127
14.1. Víctimes i actors	127
14.2. L'estigma i la ficció de la normalitat	128
14.3. Temps de vida i transformacions en les identitats de gènere i generació	130
14.4. La tensió entre l'autonomia i la dependència.....	132
15. L'acció	133
15.1. Practicar la integralitat, la flexibilitat i la creativitat.....	133
15.2. Complementar la universalitat amb l'especificitat	135
15.3. Emancipar des de la protecció i el tutelatge	138
BIBLIOGRAFIA	142

VIDES AL DESCOBERT: ELS MÓNS VISCUTS DEL FENOMEN 'SENSE SOSTRE'

PRESENTACIÓ DE LA RECERCA

Des de finals dels anys noranta, la Fundació Jaume Bofill ha tingut un paper protagonista en el debat sobre la desigualtat social en el nostre país, tal com mostra la línia oberta amb els Simposis sobre Desigualtats Socials a Catalunya celebrats l'any 1998 i l'any 2005, i la creació d'un panel de desigualtats en curs des de l'any 2001. Des d'aleshores, la Fundació ha mantingut la inquietud per abordar la qüestió del fenomen sense sostre en el nostre context i aquesta s'ha concretat finalment en la recerca que a continuació us presentem.

Com a punt de partida, l'abordatge de la problemàtica del col·lectiu de persones sense sostre implica òbviament considerar la manca d'habitatge com la peça nodal de les **dinàmiques exclusores i excloents de les societats occidentals capitalistes** i atorga una especificitat a les situacions de desigualtat que es viuen a l'Estat espanyol i a Catalunya, on des dels anys vuitanta, podem parlar de la pràctica desaparició de les polítiques pròpiament dites d'habitatge social (EARHA 1999; Tejero 1999; Trilla 2004). Ara bé, l'exclusió residencial és insuficient per entendre la problemàtica del col·lectiu de persones sense sostre. Una problemàtica que cal contextualitzar a partir de les conseqüències generades per les transformacions econòmiques, laborals, familiars, culturals i polítiques pròpies del cicle capitalista dels darrers trenta anys que han provocat un augment del nombre de persones que coneixem com a 'sense sostre'. Recordem que en les nostres societats meridionals i mediterrànies, la família, les xarxes de parentiu i de proximitat (veïnals, comunitàries) han jugat un paper gens menyspreable de resistència i de contenció de bona part de les lògiques expulsors del mercat de treball, de l'habitatge i de tots aquells àmbits proveïdors de benestar i generadors d'integració social. L'augment de persones sense sostre en aquestes mateixes societats fa palès els límits i les erosions de la capacitat i de la funció integradora de la família i la comunitat.

Prenent en consideració aquest context, la Fundació Jaume Bofill no ha volgut demorar més una incursió qualitativa en un tema percebut com a pendent i urgent, i es planteja abordar el fenomen de les persones sense sostre a partir de dues propostes complementàries de reflexió i acció. En primer lloc, s'aposta per fer **un estudi que explora les vides d'un conjunt de 'persones sense sostre'** amb la intenció de comprendre les seves trajectòries biogràfiques i, a partir d'elles, aproximar-nos al conjunt del fenomen 'sense sostre'. En segon lloc, la Fundació —preocupada per la difusió i impacte de la recerca científica— s'ha plantejat apropar aquests materials biogràfics a la ciutadania a través d'una exposició gràfica i itinerant per diferents municipis del nostre país. Amb aquest doble abordatge es pretén donar a conèixer el fenomen de les persones sense sostre i sensibilitzar a la població sobre una situació quotidiana i alhora desconeguda.

L'estudi biogràfic forma part del projecte global, però contempla uns objectius propis. **L'objectiu de comprendre les trajectòries biogràfiques de persones en processos d'exclusió social implica endinsar-nos en la dimensió subjectiva de la qüestió social i, en concret, en el que nosaltres hem anomenat els 'móns**

viscuts del fenomen sense sostre'. Així, per una banda, es pretenen fer reconeixibles i comprensibles les experiències i trajectòries vitals de les persones sense sostre per pensar-nos com a societat, i distingir les velles i les noves esquerdes de la desigualtat. Per una altra banda, la intenció de les investigadores és produir un coneixement capaç de trencar estereotips i combatre el desconcert que genera un fenomen aliè per l'estranyesa que provoca, i invisible per la indiferència que suscita.

Aquests objectius ens han portat a fer un exercici de '**descoberta**'; una descoberta que porta implícita la sorpresa de trobar allò no esperat, no imaginat. 'Vides al descobert' vol dir també mostrar, fer visibles històries desconegudes. Descobrir les històries dels considerats socialment 'exclosos', dels 'sense sostre', ens portarà a desvetllar que sovint les aparences enganyen, que allò que està al marge explica el centre més del que pensem i que, en definitiva, la complexitat de la condició humana, de la vida, revela situacions i lliçons insospitades sobre la societat pretesament integrada.

El primer obstacle que se'ns plantejava a l'inici de la recerca era justament saber **de què i de qui estem parlant quan ens referim al fenomen de les persones sense sostre**. Aquest primer obstacle no és gens original si tenim en compte les dificultats expressades pels investigadors que fa temps que es dediquen a estudiar aquesta problemàtica. Algú que viu a un alberg és una persona sense sostre? I algú que està internat a un hospital, a un geriàtric o a la presó? Les famílies que viuen en xaboles als descampats de la perifèria urbana, són població sense sostre? I els immigrants que viuen amuntegats en pisos sense condicions d'habitabilitat o d'infrahabitatge?

La dificultat de situar a les persones sense sostre en una categoria o una altra augmenta si tenim en compte un criteri dinàmic o temporal, així com un criteri que contempla la pròpia subjectivitat. On situaríem a una persona que ha passat per molts anys al carrer i que avui, tot i utilitzar els recursos de les entitats públiques o privades, està en un moment biogràfic de 'normalització relativa' de la seva vida a nivell psicoemocional i social? Malgrat les seves condicions materials de vida no ens permeti considerar-la fora del llindar de la pobresa econòmica i de la situació sense sostre, no és obvi que la seva perspectiva present i futura es força diferent a la d'algú que viu al carrer?.

Aquestes són qüestions que ens han obligat a entomar en el primer capítol del treball (*Identificació del Fenomen Sense Sostre*), sintèticament però sense defugir un plantejament acurat, **el repte de les definicions i del debat conceptual** que acompanya sempre l'abordatge teòric i sociopolític del fenomen de les persones 'sense sostre' (subcapítol 1). Respondre a aquest compromís de recerca no implica, però, fer de la qüestió conceptual una qüestió protagonista. En aquest sentit, hem volgut evitar caure en discussions estèrils sobre la pertinència o no de determinats termes i usos, i per tant la nostra proposta no pretén ser ni principi ni final d'un debat encara obert i vigent.

Un cop abordada aquesta qüestió conceptual i terminològica, les autores hem volgut fer un **retrat institucional i sociodemogràfic sintètic sobre la població considerada sense sostre al conjunt de l'estat espanyol i, més específicament, a Barcelona** (subcapítol 2). Volem remarcar, però, que tot i que l'objectiu d'aquest

treball és l'estudi de les trajectòries de vida de les persones sense sostre, i no l'anàlisi dels serveis i les polítiques a elles adreçades, cal tenir present que la pròpia oferta de serveis contribueix a definir la demanda i perfil de persona sense sostre. En aquest sentit, les converses i intercanvis amb diferents professionals d'aquests serveis ens han servit de base per situar les dades i la mirada que des de les institucions es fa d'aquesta problemàtica.

Producte d'aquest marc de referència bàsic, les autores passem a **delimitar el nostre objecte d'estudi** plantejant arguments de caràcter sociopolític, metodològic i pràctic (subcapítol 3). Així, en aquesta part s'argumenta per què escollim parlar de 'sense sostre' i no 'sense llar' i es justifiquen també els diferents criteris a partir dels quals hem seleccionat la nostra població i àmbit territorial d'estudi.

En el segon capítol del present estudi (*L'aproximació Teoricometodològica*), el lector/a podrà endinsar-se en la comprensió del marc teòric que les autores utilitzem per situar el fenomen sense sostre dins del debat sobre la qüestió social actual. Ens referim al **marc de l'exclusió social** (subcapítol 4). Seguint amb aquest fil argumental, revisem els que es consideren els principals factors de risc i dimensions d'anàlisi per entendre de manera més específica el fenomen sense sostre (subcapítol 5).

Presentem a continuació la nostra mirada metodològica sobre l'objecte d'estudi que ens ocupa (subcapítol 6). Podem dir que la **mirada biogràfica** condiona i estructura tot el desenvolupament de la recerca. Tal com reclamen autors pioners i experts en l'estudi de la població sense sostre, aquesta perspectiva d'anàlisi pot complementar les aproximacions més quantitatives i centrades en l'oferta de serveis. Endinsar-se en la perspectiva biogràfica suposa situar al subjecte en el centre de la investigació i explorar la seva subjectivitat. En concret, la tècnica d'investigació emprada és l'**entrevista biogràfica narrativa** que anima a la persona entrevistada a relatar la seva trajectòria de vida en forma d'una narració que reconstrueix el passat des d'una perspectiva del present i es projecta cap a un horitzó de futur.

En el tercer capítol el lector/a podrà aproximar-se a la dimensió subjectiva dels processos que condueixen a una situació sense sostre a través del que hem anomenat '**perfils biogràfics**'. Tanmateix, la demanda feta a les catorze persones entrevistades va més enllà del pacte d'entrevista. El fet que aquest estudi anés acompanyat d'un projecte artístic-fotogràfic ens ha portat a demanar-los també la seva imatge. Així, les persones entrevistades no només participen sent escoltades, sinó també sent mirades.

La particularitat d'aquest doble pacte ens ha convidat a fer unes reflexions sobre la **relació d'entrevista** (subcapítol 7) amb la qual hem volgut encapçalar aquesta part del treball. L'elaboració de dos quadres descriptius, un amb una selecció de dades biogràfiques objectives de les persones escollides, i un altre amb una presentació sintètica de les entitats que ens han permès accedir als nostres entrevistats (subcapítol 8), poden servir per tenir una primera impressió de la seva situació actual. Amb la presentació dels perfils (subcapítol 9), els lectors tindran l'oportunitat de fer una immersió en les trajectòries viscudes de les persones entrevistades, que a partir d'aquest moment, també reben el qualificatiu de 'biògrafs' i 'biògrafes'. Coneixerem el seu recorregut vital, els fets i esdeveniments que més els han marcat,

les seves emocions, sentiments i reflexions al llarg del procés de quedar-se sense sostre i les valoracions que fan sobre el seu passat, present i futur...

Encetem aleshores el capítol quatre (*Els Móns Viscuts del Fenomen Sense Sostre*) en el qual treballem les biografies fent emergir **quatre móns o àmbits d'anàlisi**.

Tots ells tenen un pes estructural en la trajectòria i vivència de les persones entrevistades i la seva anàlisi i interpretació ens permeten fer inferències sobre el conjunt de la població sense sostre. En concret, abordem el món dels afectes i els desafectes; el món de les materialitats a través de l'habitatge, l'ocupació i els diners; el món del cos, el consum i la salut i, per últim, el món de les institucions que s'ocupen de les persones sense sostre (subcapítols 10,11,12 i 13).

El capítol cinc (*Conclusions Finals i Aportacions Sociopolítiques*) clou el treball amb unes conclusions que responen tant a les nostres inquietuds i preguntes inicials, com a aquelles que han anat sorgint al llarg del procés d'investigació sobre el col·lectiu de persones sense sostre. En aquest sentit, les conclusions es fan ressò tant de la vessant biogràfica i sociològica (subcapítol 4) com de la vessant més sociopolítica (subcapítol 5).

Esperem que el treball que tot seguit presentem desperti l'interès dels lectors i lectores en forma de reflexions, de preguntes o de plantejaments crítics. Sabem que són moltes les qüestions abordades però també les inexplorades i pendents. A nosaltres, com autores, les exigències de la demanda investigadora ens han permès arribar fins a aquest punt que pretén, si més no, participar modestament en el complex camp de comprensió del fenomen sense sostre. Finalment, volem advertir al públic lector que malgrat que el treball està construït com un producte unitari, els diferents capítols tenen una certa autonomia temàtica i, en aquest sentit, la lectura pot ser seqüencial o pot organitzar-se en funció d'altres coordenades...

Los grupos de excluidos no tienen interés para el sociólogo únicamente por sí mismos (...) en tanto que elementos 'raros', 'extraños', 'diferentes' o atípicos sino que resulta fundamental investigar desde ellos para entender en profundidad el mundo integrado y exclusivo de los que se encuentran instalados y acomodados socialmente
(Pedro José Cabrera)

I. IDENTIFICACIÓ DEL FENOMEN SENSE SOSTRE

1. Debat terminològic i el problema de la definició

El primer problema que se'ns planteja a l'hora de **donar un nom a la realitat de les persones sense sostre** és que estem parlant d'una realitat canviant. Les maneres d'anomenar i definir aquesta realitat varien en funció del moment històric. Si bé encara avui podem reconèixer reminiscències d'un passat tan allunyat com el de l'Edat Mitjana tant en la imatge d'un captaire que viu al carrer, com en les pròpies institucions que donen aixopluc a aquest 'pobre', és el passat més recent el que ens pot donar més elements explicatius per entendre el debat conceptual entorn la realitat i evolució del fenomen de les persones sense sostre.

Tal com descriu Pedro José Cabrera (1998), un dels estudiosos més reconeguts a l'Estat espanyol sobre el col·lectiu sense sostre, i recull Jordi Balot (2002), director de Programes de la Fundació Arrels, durant el franquisme la figura del 'sense sostre' s'associa directament a la figura del delinqüent. Així, la "**Ley de Vagos y Maleantes**", de l'any 1954, deixava ben clara la connotació delictiva de la mirada oficial sobre la població sense sostre, una població no sotmesa als patrons imperants de l'ordre social franquista. Tot i el tímid canvi que suposà l'aparició al 1970 d'una nova llei anomenada "Ley de peligrosidad y rehabilitación social", no es va superar aquest imaginari de la desviació social, segons el qual la composició i dinàmica socials es vertebraven fonamentalment a partir d'un criteri moral. El resultat d'aquesta mirada no era altra que la divisió maniquea entre 'gent d'ordre' (i per tant bona) i 'gent perillosa' (i per tant dolenta). Les teories sociològiques sobre la desviació social han estat una referència conceptual clau per justificar aquesta interpretació de la societat.

El debat sobre la pobresa estructural de les societats capitalistes (dominants o dependents) durant els anys setanta i vuitanta dona entrada al concepte d'**indigència** per referir-se a la pobresa de les persones que viuen al carrer o que no tenen un sostre estable. L'indigent, aquell que no té prou mitjans per a subsistir, ens aboca a una concepció bàsicament econòmica i que posa en el centre del debat l'accés o no a ingressos monetaris.

Aquesta concepció materialista de la pobresa, plasmada en el terme 'indigent', coexisteix a partir dels anys vuitanta i principis dels noranta amb una definició més centrada en el propi subjecte, la de **transeünt**. Aquest atribut es vincula a una experiència de nomadisme o itinerància que emfasitza la necessitat del subjecte de desplaçar-se per sobreviure, per 'buscar-se la vida'. Es tracta d'una mirada que pot desprendre una visió neoromàntica i segons com 'postmoderna' del rodamón, segons la qual el fet de viure al carrer formaria part d'una opció de vida concebuda des de la llibertat.

Aquestes tres concepcions, han deixat un rastre considerable en el llenguatge i les praxis de la societat catalana del s.XXI. Així per exemple, segons l'estudi de Cabrera sobre els serveis i polítiques adreçats a la població sense sostre a l'Estat espanyol, l'ús del terme 'transeünt' és encara utilitzat per un 30% dels professionals enfront altres denominacions (2000). Dissortadament, aquest referent de transeüntisme té unes conseqüències sobre bona part dels propis serveis, pensats com a respostes puntuals i parcials a una problemàtica integral i a llarg termini. Tanmateix, la tendència dominant s'explicaria per una cada vegada major residualitat d'aquestes concepcions entre els experts, mitjans de comunicació, discursos i actuacions institucionals, opinió pública en general...

Entre altres raons de naturalesa ideològica i política que tenen a veure amb l'evolució democràtica del nostre país en els darrers trenta anys, una de les raons explicatives d'aquesta residualitat té a veure amb un canvi de concepció fonamental. Ens referim al canvi que representa passar de mirar la realitat de les persones sense sostre com un estat, com una condició atribuïble a una **conducta** de l'individu, a mirar aquesta mateixa realitat com una **situació** dinàmica, subjecte a la transformació i fortament condicionada pel context socioeconòmic, polític i cultural. Aquesta nova mirada de procés reconeix a la vegada la possibilitat que qualsevol persona, en un període determinat de la seva vida, pugui trobar-se en una situació sense sostre. Les teories de la societat del risc justament ens alerten sobre la universalització o 'democratització' dels riscos per la ciutadania, no només de perdre posicions de benestar i experimentar una mobilitat social descendent, sinó de manera més radical, veure's immers en una situació de pobresa i exclusió (Beck 1996).

Precisament per aquest motiu els experts han optat per utilitzar uns termes que clarament **desculpabilitzen al subjecte de la seva situació** i per tant allunyen la nostra mirada sobre la conducta com a variable explicativa. Ens estem referint a l'ús de les expressions '**sense sostre**' i/o '**sense llar**'. Entre aquestes dues expressions també hi ha preferències entre els experts, ja que les connotacions que desprenen no les fan ser percebudes com a sinònimes. Així, l'atribut 'sense sostre' ens remet a la situació 'física' de no tenir habitatge ni accés a aquest bé i dret fonamental. Estem parlant, per tant, de la impossibilitat de l'individu de construir-se i reproduir-se com a ésser humà complet. Podríem afirmar que darrera aquesta expressió trobem una concepció de l'individu com a subjecte de dret pròpia de la tradició liberal.

L'atribut 'sense llar', en canvi, ens remet a un imaginari menys físic i més simbòlic, on l'existència de sostre aniria aparellada amb la presència de vincles emocionals basats en la relació amb l'altre. En aquest cas la dimensió relacional seria la dimensió bàsica per desenvolupar-se com a ésser humà complet. Tradicionalment, els vincles emocionals de la llar s'han associat directament l'existència de relacions familiars i/o de parentiu, però val a dir, que en sentit estricte, una llar és una unitat residencial en la que viu un grup domèstic format per persones que poden estar vinculades o no per llaços de parentiu; és a dir, hi ha llars no familiars (Brullet i Torradella 2002). En qualsevol cas, darrera de l'expressió 'sense llar' trobaríem una concepció més comunitària o també més religiosa on prevaldrien les dimensions relacionals de cura i afecte com a centrals.

Ens sembla pertinent no menystenir les diferents connotacions o matisos detectats entre 'sostre' i 'llar' en la mesura que reflecteixen l'adscripció terminològica de les diferents persones i institucions que intervenen i reflexionen sobre la realitat d'aquest fenomen social. Així per exemple, mentre que en el context de les institucions públiques, en tant que institucions d'origen laic, es tendeix a utilitzar l'expressió sense sostre, les entitats d'origen confessional acostumen a emprar l'expressió 'sense llar'.

Certament, el gaudi d'un habitatge integra tant la dimensió individual del desenvolupament com a persona com la dimensió més relacional de l'individu com a subjecte social. El lector haurà advertit que fins aquí les autores hem fet ús de l'expressió 'sense sostre' per qualificar el nostre objecte d'estudi. Tanmateix, més endavant, justificarem aquesta opció conceptual en funció de les característiques que defineixen la nostra població d'estudi que ja podem avançar que comparteixen el fet de no tenir un habitatge propi i/o d'haver passat un temps de les seves vides al carrer.

Finalment, volem destacar encara una última apreciació crítica que ens sembla rellevant en relació al debat conceptual i que fa referència a la preposició 'sense'. Tal com posa de manifest Àngels Cardona, directora del programa 'Sense llar' de Càritas Diocesana de Barcelona, no es pot obviar que el fet d'introduir un terme a partir d'una mancança, d'una absència o d'un buit acaba reflectint subtilment una concepció d'un individu discapacitat, invisibilitzant la seva potencialitat com a ésser humà (Cardona 2004).

Tot i haver trobat uns conceptes prou explicatius amb els quals designar el col·lectiu de persones que no tenen un habitatge propi, continua mancant una clara definició que delimiti aquest col·lectiu. Les recomanacions europees al respecte confirmen també que al nostre país falta una definició oficial sobre les persones sense sostre. En absència d'una definició pròpia i consensuada, els investigadors, els tècnics i, en general, els sectors socials més implicats s'orienten en funció de la definició proposada per la **Federació Europea d'Associacions que treballen a favor de les persones sense sostre, FEANTSA**¹. Si bé es pot constatar que aquesta definició serveix de referent, cal dir també que no és interpretada en sentit literal per part de les Administracions públiques de la majoria de països europeus.

Segons FEANTSA, una persona sense sostre és **"tota aquella que no pot accedir o conservar un allotjament adequat, adaptat a la seva situació personal, permanent i que proporcioni un marc estable de convivència, bé sigui per manca de recursos econòmics, bé sigui per tenir dificultats personals o socials per portar una vida autònoma"** (Avramov 1995).

¹ FEANTSA (Fédération Européenne des Associations Nationales Travaillant Avec les Sans-Abri) es va crear l'any 1989 com una organització no governamental que aplega més de 90 entitats de 29 països europeus, incloent els 25 que formen part de la UE. La major part d'aquestes entitats treballen en estreta col·laboració amb les administracions públiques. Fins el dia d'avui, FEANTSA és l'única xarxa europea d'estudi i treball específic amb les persones sense sostre. Rep subvenció econòmica de la Comissió Europea; treballa en col·laboració amb les institucions de la UE i és òrgan consultiu tant en el Consell d'Europa com a les Nacions Unides.

Aquesta definició posa de manifest que la manca d'allotjament, independentment de què la provoca, és el criteri clau a partir del qual s'acota, i es delimita una realitat molt complexa que va molt més enllà de l'accés a l'habitatge. Aquesta manca ens parla de la dificultat econòmica per accedir a aquest bé fonamental, per una banda, i de les dificultats per establir relacions i afectes a partir del marc físic i simbòlic de l'habitatge, per l'altra. Per aquest motiu, hem de ser conscients que estem davant d'una problemàtica que posa de manifest les lògiques de pobresa econòmica i d'exclusió social que travessen la nostra societat. Reprendrem aquesta reflexió més endavant.

Però tornem ara a la definició que fa aquesta federació d'associacions i a les seves implicacions conceptuals i polítiques. Per la Unió Europea, tal com es posa de manifest en l'últim informe de FEANTSA (2004) l'abordatge del fenomen sense sostre té un caràcter d'urgència per l'abast que està prenent en els darrers anys. En tots els informes de l'associació es fa palesa la **necessitat de comptabilitzar i conceptualitzar el fenomen** de tal manera que es puguin comparar les dades estadístiques i coordinar les polítiques i els serveis adreçats a aquesta població en el conjunt de la UE. Les principals inquietuds de reflexió i acció sociopolítiques a la Unió Europea tenen a veure amb: la visibilització i contenció del fenomen; evitar la vulneració del dret a un sostre digne; reduir la duració de l'experiència de no tenir sostre; i, finalment, evitar la reincidència del fenomen per aquelles persones que ja hagin passat una situació sense sostre.

De manera molt significativa, FEANTSA recull la definició proposada pel Consell d'Europa l'any 1992, segons la qual més enllà de referir-se a tot aquell sector de la població que viu literalment al carrer, inclou en la categoria de 'sense llar' un **ventall molt ampli de situacions**: així, les persones o famílies que estan institucionalitzades temporalment en centres d'acollida o en albergs públics són considerades persones sense llar. També aquelles persones o famílies temporalment acollides en entitats privades, en pensions, o amb amics o parents amb els quals es veuen forçats a cohabitar entrarien dins d'aquesta categoria. De la mateixa manera, també queda inclosa en aquesta definició la persona que està en un hospital o en una presó i que, en sortir, no té on anar. Finalment, el Consell d'Europa recull també en la seva definició aquelles situacions d'infrahabitatge per les quals persones o famílies, d'origen immigrant moltes d'elles, malviuen en condicions d'amuntegament, la població xabolista (població galaico-portuguesa, gitanos) que malviuen en barraques, descampats, els okupes de cases abandonades en condicions d'insalubritat etc.

No se li escaparà al lector que l'**amplitud d'aquesta definició pot ser una arma de doble tall** a l'hora de pensar i actuar en termes sociopolítics, ja que la franja de la població afectada creix exponencialment si es contempen les situacions d'infrahabitatge. Val a dir que la majoria dels programes dels serveis socials, independentment del seu color polític, delimiten la població sense sostre en el seu sentit més restringit, és a dir, s'adrecen estrictament a aquelles persones que no poden accedir o mantenir un habitatge. Sense l'ajut de les administracions o de les entitats privades, aquestes persones es trobarien literalment al carrer. Ara bé, si la mateixa persona és acollida per un parent i viu en unes condicions miserables d'habitabilitat, no és considerada sense sostre per l'Administració pública.

Davant d'aquesta dificultat conceptual, FEANTSA es mostra clarament defensora de recollir la complexitat de situacions i definir-les acuradament. Només així les diferents polítiques i programes d'intervenció social poden tenir èxit. En aquest sentit, el punt de partida d'aquesta federació d'associacions és reconèixer el fenomen sense sostre (*homelessness*) com un *continuum* en un extrem del qual tindriem a una persona sense sostre en un sentit físic (*roofless*) i, a l'altre, tindriem una persona que no té accés a un habitatge on desenvolupar-se humanament i social (*inadequate and insecure housing*). Així doncs, entre la situació sense sostre més extrema i les situacions d'exclusió residencial i infrahabitatge, FEANTSA presenta una combinàtoria de circumstàncies vitals que es delimiten en funció de tres eixos: el físic, que respon al fet de tenir o no un lloc protegit i digne per viure, el legal, que fa referència a règim de tinença o possessió de l'habitatge, i el social, que implica disposar o no d'un espai personal on desenvolupar relacions socials. Allà on tots tres convergeixen es donaria la màxima desprotecció per a l'individu (Edgar, Meert i Doherty 2004).

Un altre dels riscos debatuts pels experts té a veure amb **l'artificiositat que suposa 'construir' una població a partir de l'oferta de serveis**. Així, veiem com la delimitació administrativa i política necessària per orientar els serveis concrets adreçats al col·lectiu de persones sense sostre, acaba definint el propi col·lectiu. En altres paraules, **l'oferta acaba definint la demanda**. I això presenta un problema evident, ja que no totes les persones que fan ús de serveis adreçats a la població sense sostre són persones sense sostre segons la definició de FEANTSA (aquest seria el cas d'una persona immigrada que està de pas en una ciutat determinada i fa ús d'un servei puntual de menjador i dutxes abans de continuar el seu viatge). Al mateix temps, no totes les persones que sí podríem considerar sense sostre fan ús dels serveis específicament dissenyats per a persones sense sostre (ens referim, per exemple, a dones maltractades en cases d'acollida, vídues en situació de gran precarietat, joves en centres de desintoxicació, gent gran en residències d'avis...).

En qualsevol cas, per les característiques de l'estudi que ens ocupa no té sentit enrocar-nos exageradament en el debat terminològic i conceptual, sobretot si tenim en compte que, tot i la coexistència de les diferents perspectives d'anàlisi, hi ha **consens en considerar la impossibilitat d'accedir i mantenir un allotjament o habitatge propi com a indicador tossut i estructurador d'una societat desigual i excloent, com a un símptoma d'un malestar estructural**. En efecte, la mirada de la nostra aproximació, la mirada biogràfica, ens forçarà a anar més enllà de la dimensió de l'habitatge per adoptar una perspectiva més integral i integradora, que faci comprensible la realitat 'sense sostre' en l'entramat d'una vida.

En definitiva, el que es manifesta clarament del que hem exposat fins aquí és que allò que pot ser operatiu i necessari a nivell polític, pot no satisfer tant les exigències acadèmiques com les dels tècnics i professionals que, més enllà de les dades, tenen interès i necessitat de comprendre, d'interpretar la problemàtica de la població sense sostre de forma integral i, per tant, d'anar més enllà de l'absència o no d'habitatge.

2. L'atenció a les persones sense sostre: el cas de Barcelona

Totes les fonts consultades, tant a nivell local, com estatal i europeu responen al repte de descriure i situar el fenomen sense sostre a partir de les dades insitucionals que existeixen. Tots els autors destaquen alhora les limitacions i precarietats d'aquest procediment atès que es tracta d'un fenomen de difícil detecció i comptabilització. Les condicions de vida de les persones sense sostre, la seva invisibilitat administrativa o la seva mobilitat territorial, entre altres circumstàncies, fa molt difícil establir i mantenir un registre estable, eficient i representatiu de dades. Tot i això, els esforços de moltes entitats i de diferents administracions per respondre a aquesta necessitat no és menor. En aquest sentit, les dades exposades en moltes estadístiques i memòries amb aspiracions d'aportar imatges i descripcions de conjunt són construccions complexes de diferents indicadors i registres.

FEANTSA ho expressa clarament en les seves darreres publicacions (2004) quan reclama que siguin els Estats i les diferents estructures polítiques i administratives de caràcter federal les que posin en marxa sistemes d'investigació, detecció i avaluació específica del fenomen sense sostre. D'aquesta manera es podria respondre a la necessitat de conèixer més acuradament la realitat quantitativa i qualitativa del fenomen i, en conseqüència, seria possible obrir noves estratègies viables de prevenció i acció.

Les nostres aportacions en aquest àmbit no poden ser més que modestes, sobretot perquè comptem bàsicament amb dades estimades pel conjunt de l'Estat i amb aportacions més específiques únicament circumscrites a l'àmbit de la ciutat de Barcelona. Catalunya, certament, apareix mínimament representada en aquest treball perquè tampoc existeixen dades organitzades a nivell de Comunitat Autònoma. Recordem que les atencions a la població sense sostre es realitzen en l'àmbit municipal i, per tant, és aquesta administració local, entre un conjunt significatiu d'iniciatives privades sense ànim de lucre, els agents que desenvolupen (o no) dispositius específics per cobrir les necessitats d'aquest col·lectiu.

Val a dir que **Barcelona és el nucli territorial bàsic per entendre el fenomen sense sostre en el context català**, en la mesura que, com a gran ciutat, aplega la major part dels serveis d'atenció destinats a aquest col·lectiu i, per tant, concentra i atrau a bona part del mateix. Tal com destaca l'enquesta de l'INE (2004), el 41% dels centres registrats d'atenció a persones sense sostre s'ubiquen en municipis de més de 500.000 habitants, de tal manera que s'observa un **'efecte concentració' en els grans nuclis urbans**. Així, les dades de la ciutat de Barcelona no només són interessants per la representativitat estadística, sinó per la capacitat de descriure tant les tendències d'evolució de la població sense sostre que es poden estar donant en altres grans nuclis urbans, com les característiques i especificitats actuals d'aquesta població².

² Vegi's el subcapítol 3, *Delimitació de l'objecte d'estudi*, on s'explica més abastament la pertinència de prendre a Barcelona com una ciutat on es representa significativament la complexitat del fenomen sense sostre, tan per la concentració quantitativa de persones com per la diversitat qualitativa de situacions biogràfiques.

En primer lloc, ens interessa destacar com, segons les dades de l'Institut Nacional d'Estadística³ de l'any 2004 **Catalunya**, amb un 10,3% de centres en el conjunt de l'Estat espanyol, apareix com la **segona Comunitat Autònoma que aplega més nombre de centres d'atenció a persones sense sostre**, per darrera d'Andalusia. Hem de tenir en compte que, segons càlculs del mateix Institut, l'estimació de població sense sostre a l'Estat espanyol oscil·la entre 16.000 i 21.500 l'any 2003. En concret, es parla de l'existència d'unes **18.500 persones sense sostre a tot l'Estat** (Cabrera 2004).

Aquestes dades no apareixen desagregades per Comunitats Autònomes i, per tant, és difícil arriscar-se a estimar la xifra de persones sense sostre que hi ha a Catalunya. Conèixer aquesta dada exigeix una recerca específica destinada a recaptar les dades existents a entitats públiques o privades que de manera directa o indirecta, constant o esporàdica, destinen recursos personals i econòmics a l'atenció de persones sense sostre. Els càlculs aproximats se centren en l'àmbit de les ciutats grans i, en aquest sentit, responsables municipals i membres d'entitats privades sense ànim de lucre de Barcelona estimen que hi ha més de 4.000 persones sense sostre a la ciutat. De totes maneres, tan Cabrera quan fa referència a Madrid, com altres responsables municipals de Barcelona, adverteixen que la xifra no és exageradament superior a la que estimen els estudis existents o els registres municipals. Cal, doncs, ser molt curosos i no magnificar el pes quantitatiu del fenomen sense sostre a les nostres ciutats.

En el conjunt de l'Estat, el 72,8% de les entitats que acullen a les persones sense sostre són de titularitat privada i el 27,2% de l'atenció és pública. Els centres privats són bàsicament dependents d'entitats religioses en un 75%, entre els quals destaca la presència de Càritas, que gestiona aproximadament un 40% dels centres d'atenció a persones sense llar a Espanya. **A Catalunya, un 66,7% de les entitats que acullen a les persones sense sostre són de titularitat privada, mentre el 33,3% de l'atenció és pública.** Així doncs, veiem que Catalunya està lleugerament per sobre de la mitjana de l'Estat en atenció pública d'aquest col·lectiu (INE 2004; Cabrera 2004).

Si ens endinsem ja en les dades de la ciutat de Barcelona considerem oportú fer les següents precisions. La manca de consens entorn una única definició de la població sense sostre, fa que les estadístiques aportin una informació parcial, en la mesura que estan recollides desigualment les diferents situacions vinculades al fet de no tenir habitatge. Les situacions d'infrahabitage que es donen en la trama urbanística construïda són una de les casuístiques més difícils de detectar i sobre les quals hi ha també moltes dificultats i interrogants d'intervenció. Pensem, per exemple, en habitatges de lloguer amb rendes congelades o propietats privades en estats molt precaris. En molts dels casos, és l'Atenció Primària la que aborda aquesta problemàtica ja que, en bona mesura, el focus de la seva acció són les persones soles que tenen dificultats econòmiques i d'autocura. Per tant, és sabut per la majoria dels agents implicats que sota aquesta realitat existeixen un gran volum de situacions sense sostre no registrades. Sobretot, perquè tal com s'ha comentat amb anterioritat, la vigència dels vincles familiars, veïnals i comunitaris en el context dels països mediterranis fa que moltes persones que estan en condicions d'extrema

³ La publicació de l'estudi realitzat per l'INE és de cabdal importància si tenim en compte que és la primera vegada que comptem amb dades procedents de fonts oficials.

pobresa, i que segons FEANTSA entrarien en la categoria de persones definides com a sense sostre, puguin ser acollides en altres habitatges de parents o amics.

Segons les dades de l'Ajuntament de Barcelona corresponents a l'any 2003, els serveis socials van atendre **3.477 persones sense sostre**. Aquesta dada està construïda a partir del criteri de definició institucional d'una persona sense sostre, que com hem vist, passa per l'ús que fa dels serveis socials. Les xifres amb les quals treballen les administracions públiques fan, per tant, referència exclusiva a la població usuària dels serveis, ja sigui de manera puntual o continuada.

A partir d'aquí caldria fer una puntualització. Les mateixes fonts municipals estimen que si tinguéssim en compte les persones que avui estan als carrers de Barcelona sense contacte amb els serveis municipals, les persones drogodependents amb situació d'infrahabitatge o les comunitats itinerants assentades a Barcelona provisionalment, la xifra total de població sense sostre s'incrementaria significativament.

En relació a les estimacions de la població sense sostre que no té cap contacte amb les institucions, val a dir que la xifra se situaria al voltant del 10%. En aquest sentit ens interessa destacar un estudi recent fet a Madrid, que calcula en 500 el nombre de persones que viuen al carrer i estan fora dels circuits institucionals. D'aquestes 500 persones sense llar, un 18% són dones i un 30% són immigrants extracomunitaris, dades que confirmen la tendència a la feminització i internacionalització del fenomen sense sostre (Cabrera, 2004). També l'Ajuntament de Barcelona estima que, durant un dia, entre 400 o 500 persones viuen al carrer. En qualsevol cas, aquestes estimacions ens fa entendre que **el col·lectiu de persones sense sostre que viuen al carrer representa un percentatge molt minoritari en relació amb el gruix de la població considerada sense sostre**.

L'evolució en el volum de persones ateses segons els diferents serveis ofertats queda representada a la Taula 1.

Taula 1: Evolució de l'ús dels serveis municipals d'atenció a persones sense sostre entre els anys 2000 i 2003

	2000	2001	2002	2003
<i>Atenció Primària</i>	2.143	2.545	2.613	3.477
<i>Acolliment residencial</i>	90.638	71.674	80.583	93.220
<i>Centre dia</i>	246	476	669	673
<i>Dutxes</i>	10.724	11.710	11.744	12.407

Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

Es pot apreciar com el nombre de persones sense sostre ateses pels serveis socials d'atenció primària s'ha incrementat durant aquests quatre anys (de 2.143 persones ateses al 2000 fins a 3.477 al 2003) i, seguint aquesta mateixa lògica, tant el dispositiu d'acolliment residencial com el centre de dia veuen augmentar el nombre d'usuaris de manera significativa. La tendència apunta clarament cap a un augment de la demanda de llits i d'aixopluc diari. En definitiva, podríem interpretar que es tracta d'una demanda que augmenta justament perquè els usuaris volen evitar passar moltes hores al carrer.

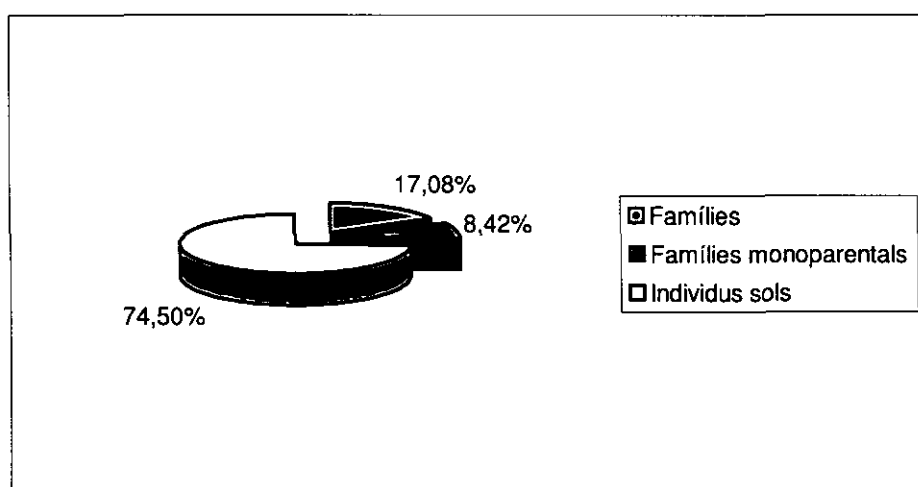
Així, en relació a l'oferta de serveis de la ciutat de Barcelona voldríem destacar molt sintèticament les següents dades. La ciutat de Barcelona disposa de **350 places** d'allotjaments entre els diferents tipus de recursos existents avui. L'actual regidor de Benestar Social, Ricard Gomà, calcula que Barcelona necessita entre 150 i 200 places més d'acollida nocturna (Diari de Barcelona, 26.10.2004).

En termes econòmics, la implicació municipal en relació a l'oferta de serveis per a les persones sense sostre s'ha plasmat en un augment de pressupost, especialment palès en els darrers anys. Així, si a l'any 2002 la ciutat de Barcelona destinava **3.700.000 €** a aquest col·lectiu, l'any 2004 el pressupost va arribar a **5.300.000 €**. Si aquesta dada podria associar-se a una sensibilitat política creixent respecte el món de l'exclusió, cal ser cautelosos i comprovar si aquesta sensibilitat es mantindrà en els propers anys.

Passem ara a il·lustrar a través d'un conjunt de gràfics algunes de les variables més rellevants per descriure el mapa de la població sense sostre en el nostre context.

Segons en les dades facilitades per la Direcció de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona referides al recompte municipal de l'any 2003, podem veure com de les 3.477 persones ateses, un **25,50% són nuclis familiars**, bàsicament famílies nuclears.

Gràfic 1: població atesa segons persones soles o famílies



Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

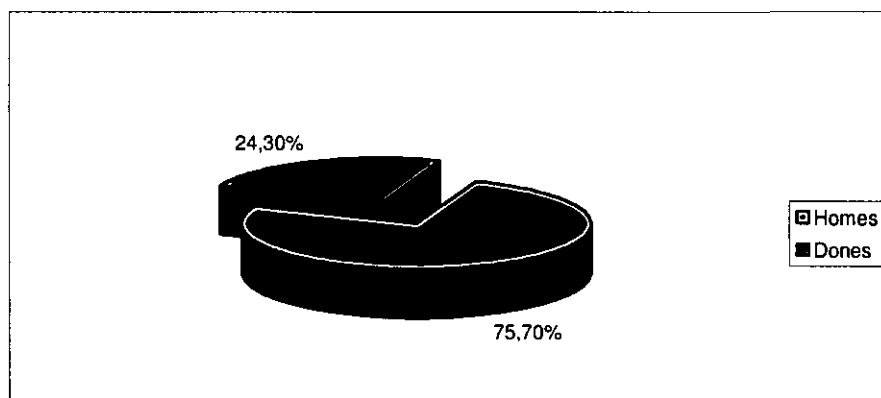
Si bé és cert que el fenomen sense sostre és un fenomen de persones soles que explicarem més detalladament a continuació, veiem com **els nuclis familiars tenen un pes significatiu** (25,50%). La realitat de les famílies és diferent a la dels individus sols en la mesura que gairebé en un 80% dels casos es troben en una 'fase inicial' de desestructuració. Val a dir que la política municipal prioritza donar resposta ràpida a aquest col·lectiu per tal d'evitar situacions de risc per als infants. En concret, es tracta de famílies, joves moltes d'elles, que han passat al voltant d'un any al carrer fruit d'un desnonament, per exemple, i que fan un ús puntual dels serveis adreçats a la població sense sostre. Un 8,4% del total de persones ateses són famílies monoparentals, és a dir, de dones soles amb fills al seu càrrec. Aquesta és una realitat que sembla preocupar als responsables polítics ja que el seu nombre va en augment. L'any 2001 el percentatge de famílies ateses fou del 18% mentre que, com hem vist, l'any 2003 el percentatge en qüestió suposava una quarta part de l'atenció. Per aquest motiu, els tècnics municipals manifesten la necessitat de crear un alberg exclusivament per a dones, i així donar resposta al creixement sostingut de la població femenina sense sostre amb o sense fills.

Cal tenir present que les estadístiques sobre famílies ateses exclouen aquelles famílies, bàsicament d'ètnia gitana, que viuen en condicions d'infrahabitatge en **assentaments** a fàbriques i descampats i que, a la ciutat de Barcelona, es concentren en els districtes litorals (St. Martí, Sants-Montjuich i Ciutat Vella). Aquest és un fenomen que preocupa perquè no s'han trobat vies de solució estables entre tots els agents implicats (famílies, veïns, ajuntament, propietaris privats del sòl i sistema judicial) i perquè sembla anar en augment.

Segons dades de 2003, es calcula que hi ha 19 assentaments a la ciutat. Durant aquest any van ser detectades 1.711 persones vivint en aquestes condicions, xifra que representa un 58% de les deteccions de persones sense sostre fetes al carrer. El 42% restant, al voltant de 700 persones, fa referència a persones soles que viuen a l'espai públic i que es troben majoritàriament concentrades als districtes de Ciutat Vella, Eixample i Sant Martí.

Tal com anunciàvem anteriorment els **individus sols constitueixen el gruix de la població atesa** en un 74,50% (segons dades del 2003). Es tracta majoritàriament d'**homes** (en un 75% dels casos) al voltant dels quaranta anys, en concret amb una edat mitjana de 43,4% anys. També cal tenir present, que la gran majoria de població atesa són homes en fase de desestructuració avançada, amb una mitjana de 3 anys de temps al carrer.

Gràfic 2: Població atesa segons sexe

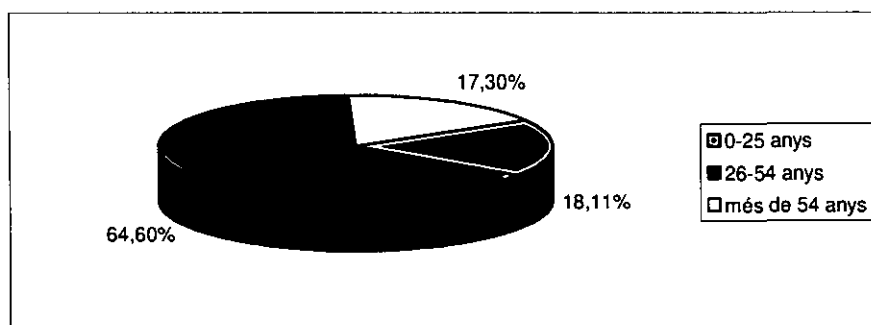


Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals (Ajuntament de Barcelona)

La incidència de les dones en el fenomen sense sostre, un 24%, està encara significativament per sota dels homes, però totes les fonts consultades apunten cap al seu progressiu augment. Les separacions o divorcis, molts d'ells a causa de la violència domèstica, i la incidència extensiva de la droga, s'assenyalarien com algunes de les causes centrals d'aquesta evolució a l'alça.

Cal prendre també en consideració la distribució de la població per edats. El gruix de les persones sense sostre, amb un percentatge del **64,6%**, **se situa en el que podem anomenar l'edat adulta**. En ambdós extrems d'aquesta distribució, pràcticament al mateix nivell, en un 17% o 18%, es concentra la població més jove i la població més gran. Certament, aquests dos extrems preocupen en un doble sentit. Per una banda, la gent gran està en pitjors condicions de salut i necessita més atenció, i per l'altra, la gent jove té encara una trajectòria molt llarga per endavant sobre la qual cal intervenir per tal de prevenir la cronificació de la situació sense sostre.

Gràfic 3: Població atesa segons edat



Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals (Ajuntament de Barcelona)

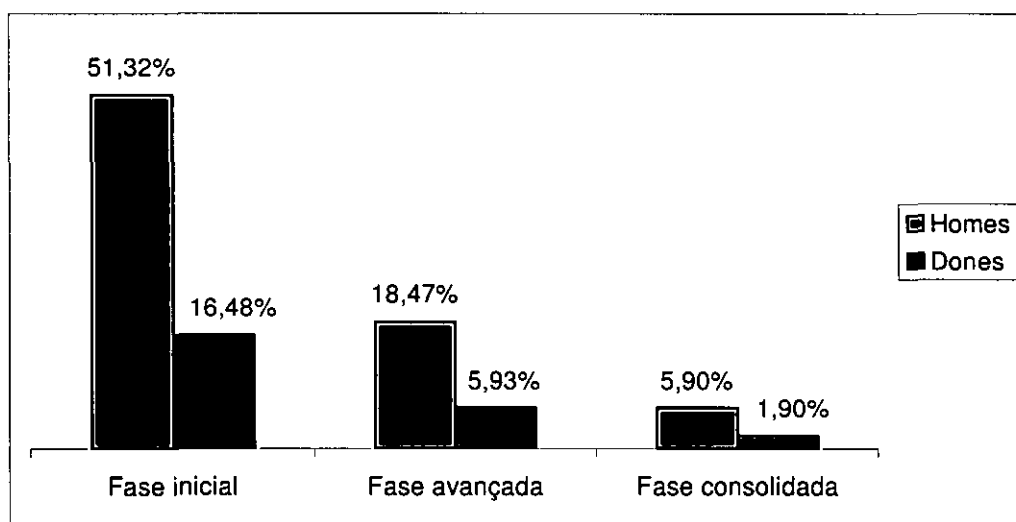
El gràfic 4 presenta una imatge molt clara de com es distribueix el col·lectiu d'homes i el col·lectiu de dones segons **la fase de desestructuració** en la que es troben. Els serveis municipals distribueixen la població sense sostre en funció d'aquestes fases

per tal d'objectivar la situació de pèrdua de materialitats i de vincles emocionals i de suport de cadascuna de las persones ateses, a la vegada que recullen la dimensió temporal i de procés de la seva experiència sense sostre.

Aquestes fases són: **la fase inicial** que inclou a les persones o famílies que han estat fins a tres anys al carrer; **la fase avançada** faria referència a aquelles persones o famílies que porten entre tres i cinc anys al carrer i **la fase consolidada** recolliria les persones o famílies que fa més de cinc anys que viuen al carrer. Com es pot apreciar a través d'aquest indicador complex, una de les qüestions que més preocupa a les institucions que actuen sobre aquest col·lectiu és recollir la dimensió de procés per tal de prevenir situacions sense sostre incipients i intervenir sobre les més cronificades.

Els homes són majoritaris quan ens referim a la fase inicial (51,3%) i a la fase avançada (18,47). Però ens interessa destacar que en l'estadi de desestructuració consolidada, que representa un 9% de la població atesa que ha passat més de cinc anys d'estada al carrer, **són les dones les que, qualitativament, presenten un major grau de deteriorament.**

Gràfic 4: Fases de desestructuració segons sexe



Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

També cal considerar l'increment de persones procedents de la immigració que, independentment de la fase de desestructuració en la que es troben, estan canviant el perfil tradicional de la població sense sostre al nostre país. Així, tenim que un **36,2% del total de persones sense sostre ateses a l'Ajuntament de Barcelona al 2003 és estrangera**. Els responsables tècnics alerten sobre el previsible augment d'aquesta proporció en els propers anys.

A mode de conclusió passem ara a presentar el **perfil sociodemogràfic mig** de la persona sense sostre a l'actualitat. Es tractaria d'un home sol al voltant de quaranta anys, amb una baixa qualificació formativa, i que com a causa o efecte de la seva situació sense sostre, ha perdut els seus lligams familiars i afectius, manté una

escassa o nul·la participació en el mercat laboral, és addicte bàsicament a l'alcohol, té una salut mental precària i porta anys sense tenir un sostre propi. Per tant, estem parlant del perfil d'una persona dependent, d'una persona que en funció de criteris objectius és pobre i està exclosa dels circuits de benestar de la societat. Una de les dades més colpidores quan es parla d'aquesta figura-tipus és l'esperança de vida. Moltes de les persones sense sostre no superen la dècada dels cinquanta.

PERFIL SOCIODEMOGRÀFIC MITJÀ DE LA PERSONA SENSE SOSTRE

- home
- sol
- 43 anys
- problemes de salut mental
- alcohòlic
- relacions familiars deteriorades o inexistents
- estudis primaris
- atur o vinculació precària al mercat de treball
- porta dos o tres anys sense sostre
- esperança de vida de 57 anys

Tot i que aquest és el perfil que tots els experts coincideixen a dibuixar quan es vol descriure aquest col·lectiu de persones, cal tenir en compte l'**emergència de nous fenòmens** que transformen i fan més complexe l'escenari sociològic i polític del fenomen sense sostre. Aquests canvis tenen a veure amb la transformació històrica i social del nostre país. L'Ajuntament de Barcelona considera que aquests fenòmens emergents comencen a fer-se reconeixibles en el nostre context a partir dels anys noranta, malgrat ja s'havien començat a manifestar als Estats Units una dècada abans (Cabrera 1998).

De les realitats emergents ens interessa remarcar l'**efecte 'democratitzador' del fenomen sense sostre** en el sentit que es travessen les fronteres de gènere, de classe social (gentrificació⁴), d'origen ètnic i de consum de tòxics. Cada vegada hi ha més dones i joves de classe mitjana. Les separacions i la violència domèstica, tal com dèiem, són bona part dels detonants de la situació sense sostre per a moltes dones joves. Cada cop el consum de drogues és més accessible a totes les butxaques i a ambdós sexes; el consum es rejoveneix i el seu impacte en la salut mental es fa més extensiu.

FENÒMENS EMERGENTS DE LA REALITAT SENSE SOSTRE

- famílies (dones soles amb fills a càrrec)
- juvenilització (masculina i femenina)
- problemes d'addicció a les drogues
- malaltia mental (noves casuístiques i conseqüències)
- immigració
- transclassisme ('gentrificació')

⁴ 'Gentrification' és el terme anglosaxó que defineix aquells processos socials que afecten o es veuen afectats per la participació de persones de classe mitjana i mitjana alta.

En definitiva, crida l'atenció com el **perfil de la persona sense sostre s'està 'normalitzant'** en relació a la població integrada, és a dir, que independentment de l'origen socioeconòmic, del sexe i així successivament, cada vegada hi ha més individus que poden arribar a viure una situació sense sostre. Com es veurà a continuació, aquesta diversitat de perfils i l'heterogeneïtat de situacions biogràfiques viscudes per aquest col·lectiu han estat dos elements claus que ens han orientat en la selecció de les persones a entrevistar.

3. Delimitació de l'objecte d'estudi

Si la Federació Europea d'Associacions (FEANTSA) que treballa a favor de les persones sense sostre porta temps treballant conjuntament per donar resposta a la complicada tasca de trobar una **delimitació conceptual que representi la diversitat de situacions** que s'apleguen al voltant de l'experiència de no tenir un sostre, l'exigència investigadora de delimitar el nostre objecte d'estudi no és una tasca menys complicada.

Ja hem avançat que el nostre posicionament conceptual ens fa **optar per l'ús terminològic 'sense sostre' i no 'sense llar'**. Sense ànim d'entrar de nou en les precisions conceptuais ja tractades, sí considerem pertinent apuntar els criteris que justifiquen aquesta opció en la nostra recerca. Començarem pels termes sostre i llar per després entrar en la valoració de la preposició 'sense'.

Hem decidit sumar-nos al terme 'sostre' per la seva connotació física, material, al fet de tenir un lloc, un espai per estar. Sabem que associar l'acció més simbòlica d'habitar a tenir o no a un sostre és reduccionista per molt comprensible que aquest terme resulti en el llenguatge i imaginari comuns. Tenir un lloc propi per protegir-se de la natura i, a la vegada, desenvolupar-se com a persona és una necessitat bàsica i històrica de l'ésser humà. En aquest sentit nosaltres també hem utilitzat l'expressió 'habitatge propi', **entenent l'habitatge com un continent físic apropiable tant en termes materials** —sigui a través del tipus de tinència que sigui: propietat privada, lloguer, cessió, etc.— **com en termes subjectius i emocionals**.

Certament, aquesta darrera dimensió es vincula directament a l'expressió 'llar' en tant aquesta està connotada per les relacions afectives que es construeixen i es comparteixen en un habitatge. Ja hem dit que el terme llar *strictu sensu* no té per què associar-se unívocament a la relacions familiars o de parentiu, però també sabem que és a través d'aquesta expressió que es fa referència a una dimensió de vincle emocional, de calor humà, suport i solidaritat, de compromís entre dos o més persones, connotada positivament. És per això que en moltes ocasions la llar es reivindica com objectiu i un ideal a assolir. Però la família no és *locus* d'amor i suport, sinó que també pot ser una realitat opressiva i patològica. I la realitat de moltes persones en la nostra societat passa per la soledat o pel fet, voluntari o no, de viure sol. Per les persones sense sostre aquesta situació és majoritària i pensem que cal assumir-la sense estigmatitzar-la o considerar-la negativa com a punt de partida. Per aquests motius, hem preferit optar per la delimitació conceptual del terme 'sostre'.

Si ens fixem en el qualificatiu 'sense' quan presentem a les persones que no tenen accés a un sostre propi, hem d'estar d'acord amb aquelles autores i autors que alerten sobre el perill de construir la imatge d'una persona mancada, amb dèficits que, fins i tot, poden anar més enllà del fet de no tenir sostre. Però tot i acceptar que les definicions que negativitzen no ens agraden, en aquest cas considerem pertinent evidenciar la **situació de manca, d'impossibilitat d'accedir i mantenir un habitatge**. Ho defensem perquè ens estem referint a una **necessitat bàsica** per a la supervivència de les persones que en la nostra societat, malgrat ser un dret constitucional, no està realment protegit en termes de polítiques públiques ni tampoc hi ha massa experiències privades sense ànim de lucre dedicades a cobrir aquesta necessitat.

En el nostre Estat del Benestar precari, de millor o pitjor manera, una persona pot menjar en els menjadors públics, una persona es pot dutxar i canviar de roba, pot anar al metge i rebre tractament i hospitalització, però en canvi no pot accedir a un habitatge apropiable en termes d'autonomia i de dignitat. I cada cop, amb la pressió mercantilitzadora i especulativa que presideix el mercat immobiliari ho pot fer menys. No volem dir amb això que no hi hagin experiències molt valuoses com són els albergs o els centres públics i privats que tracten de compensar aquesta situació de marginació. Però si la mirada crítica es situa en termes estructurals hem de dir que pel volum quantitatiu i el significat qualitatiu del fenomen sense sostre al nostre país no existeix una cobertura i protecció pública de l'habitatge de caràcter estrictament social.

Un cop justificada la nostra opció terminològica, ens proposem argumentar quins són els **criteris que ens han portat a delimitar el nostre objecte i població d'estudi**. Es pot abordar la realitat de les persones sense sostre des de diverses perspectives i amb diferents objectius. Com hem vist, es podria analitzar el 'sensesostrisme' des de la perspectiva dels serveis o polítiques públiques adreçades al col·lectiu sense sostre, des de la vessant més descriptiva de l'estadística, o bé des de la vessant socioestructural, psicològica, psicoanalítica, de salut etc. Sense voler ignorar aquestes dimensions d'anàlisi, totes elles pertinents per abordar el fenomen sense sostre, la nostra recerca posa l'èmfasi en les **trajectòries biogràfiques** dels protagonistes d'allò que volem estudiar, és a dir, posa l'èmfasi en el subjecte.

Més endavant aprofundirem sobre què suposa l'adopció d'una perspectiva biogràfica en l'estudi de la realitat de les persones sense sostre. Volem apuntar per ara que aquesta opció respon als objectius que hem explicat en la presentació d'aquest estudi, i que tenen a veure fonamentalment amb la **comprensió del fenomen sense sostre, i en definitiva de l'exclusió social, des de l'exploració de la subjectivitat**.

El fet que la nostra recerca s'interessi en primer terme per les trajectòries de vida, pel recorregut vital de les persones sense sostre, ens confronta directament a una dimensió fonamental de **procés**. En la mesura que el fenomen sense sostre no és un estat immutable, sinó una realitat que canvia al llarg del temps, el nostre objectiu a l'hora de construir la nostra població d'estudi ha estat trobar un **conjunt de persones que han viscut al carrer en algun moment de la seva vida i que estan sense sostre actualment**. Però també hem inclòs en la nostra selecció algunes persones que no han viscut al carrer però que tampoc tenen un sostre propi.

Dit d'una altra manera, les persones entrevistades són persones que avui no estan al carrer, que no són visibles a ulls d'aquell ciutadà corrent que quan pensa en una persona sense sostre, s'imagina a un indigent, a un captaire, a un individu carregat de bosses i assegut en un banc de la ciutat amb la mirada perduda. Però alhora totes elles són persones que en la nostra societat no tenen un sostre propi i independent de l'ajuda de les institucions, i passen per situacions poc conegudes pel conjunt de la ciutadania, diguem-li 'residencialitzada' amb dignitat. Aquest és justament el punt que hem volgut fer visible en la mesura de les nostres possibilitats i ho hem volgut fer per diverses raons. Per una banda, es trenca l'estereotip segons el qual les persones sense sostre són bàsicament les que dormen a l'aire lliure quan, segons estimacions municipals, representen una minoria de la població sense sostre a la ciutat. En conseqüència, fixar la nostra mirada en les persones que estan sota cobert a través de diferents situacions de protecció social pública i privada ens està parlant del gran guix de població sense sostre, en aquest cas a Barcelona.

Però a aquest criteri de naturalesa podríem dir-ne sociopolítica s'hi afegeixen dos criteris més que, sumats a l'anterior, ens han portat definitivament a **excloure de la nostra població d'estudi a les persones que actualment viuen al carrer**. Ens referim, en primer lloc, a una qüestió estrictament metodològica i, en segon lloc, a una qüestió de naturalesa més pràctica. Sense negar la possibilitat d'aconseguir una narrativa rica i analitzable al carrer, la nostra experiència com a investigadores ens ensenya que cal posseir unes mínimes facultats mentals, de sociabilitat i de disponibilitat per tal de poder dur a terme tot el procés de reflexionar sobre la pròpia vida, fer-ne una reconstrucció i comunicar-la de manera intel·ligible. Esperem no haver caigut en un lamentable prejudici si suposem que la major part de persones que actualment estan al carrer, pel seu grau de deteriorament, no estarien en disposició de donar resposta a aquest tipus de demanda.

Associada a aquesta argumentació, però, encara hi hauria una raó més pragmàtica que ens ha portat a excloure a aquesta població del nostre estudi. Les autores comptàvem, com és lògic, amb un temps i uns recursos limitats per dur a terme la nostra recerca. El contacte i el 'contracte d'entrevista' amb les persones que viuen al carrer requereix, al nostre entendre, d'un treball i d'un temps previ d'apropament i de relació que les investigadores no hauríem pogut assumir en la fase marcada per al treball de camp.

Per configurar la nostra població d'estudi també ens hem guiat per un criteri sociodemogràfic basat tant en les aportacions de diferents estudis recents com a les indicacions dels professionals consultats. Ja hem comentat com la presència **d'homes de mitjana edat** té una pes protagonista quan parlem de persones sense sostre i, en aquest sentit, la nostra recerca els atorga un espai fonamental. Però també ens ha interessat molt comptar amb les experiències de vida de **dones d'aquesta franja d'edat** perquè, si bé en termes numèrics tenen menys presència que els homes, sí ens poden aportar molts elements comparatius en clau de gènere. Per una altra banda, la tendència a la juvenilització del fenomen sense sostre que s'apunta en tots els estudis consultats ens ha empès a comptar també amb **persones joves**, homes i dones, que amb característiques diferents s'han vist abocades a una situació sense sostre. D'aquest conjunt de persones seleccionades es pot trobar a faltar la presència de famílies com a subjecte col·lectiu que pateix la

situació sense sostre en el nostre país. Certament, arribar a una o varies famílies era un objectiu plantejat en el nostre guió de partida però la precarietat material i les urgències a les que els membres de les famílies i els professionals que les atenen es veuen sotmesos, ha fet impossible incorporar aquesta realitat en la recerca.

Un altre dels criteris orientadors en la cerca i selecció de persones ha estat reflectir una **pluralitat de situacions residencials**. Volíem que les persones escollides ens permetessin copsar, seguint la definició extensa de FEANTSA, una varietat significativa de realitats incloses en allò que entenem per 'estar sense sostre'. En aquest sentit, hem accedit a persones que han trobat un pis de lloguer gràcies a l'ajut econòmic i/o de gestió de l'administració pública o d'entitats privades, persones que resideixen en una institució de convalescència, altres que participen en programes socials i que estan internats en els centres on segueixen el seu procés terapèutic i de rehabilitació, persones que viuen en pensions concertades amb el serveis socials de l'Ajuntament de Barcelona i persones que tenen accés a un sostre nocturn a una casa d'acollida. Com es pot veure, en el moment de les entrevistes totes les persones tenien un sostre físic sota el qual aixoplugar-se, però en tots els casos es tracta d'allotjaments coberts econòmicament per les entitats públiques o privades que treballen amb aquest col·lectiu. En el cas de les persones en pisos de lloguer, també depenen de les pensions assistencials rebudes des de l'administració pública (PIRMI, Pensions no contributives, etc.). Recordem que FEANTSA considera sense sostre a aquelles persones que no poden fer-se càrrec econòmicament d'un habitatge sense ajut dels serveis socials.

Tal com es pot apreciar, hem deixat fora del nostre àmbit d'estudi els assentaments en caravanes, el xabolisme, les *okupacions* i els amuntegaments en infrahabitatges per diferents raons. Per una banda, havíem d'acotar la població i les situacions d'estudi i, per l'altra, estàvem especialment interessades en analitzar experiències 'sense sostre' que estiguessin vertebrades per la dimensió familiar o individual, en ambdós casos per **persones que es troben soles davant la manca de sostre**. En aquest sentit, pensem que les situacions ara esmentades tenen a veure amb respostes grupals i/o culturals a la situació de la manca d'un habitat on assentar-se i de la precarietat d'un allotjament on poder viure i desenvolupar-se com a persones. Pensem que aquestes situacions ens remetien a un tema específic d'anàlisi dins del constructe teòric i polític del 'sensesostrisme' que és l'infrahabitatge i la transgressió en les normes de la propietat privada del sòl i dels edificis abandonats. Per la seva especificitat temàtica hem decidit deixar aquesta problemàtica fora del nostre àmbit d'estudi.

La fita de respectar la pluralitat de situacions sense sostre pel que fa a l'allotjament, ha anat acompanyada també per la necessitat de respondre a la **diversitat de situacions biogràfiques** que actuen com a detonant o causa que aboca a una persona a quedar-se sense un sostre propi i autònom en un període de la seva vida o en el conjunt de la mateixa. Sabem, a més, que aquestes causes després també es poden convertir en factors reproductors de l'experiència sense sostre. Ens referim a factors (causals i/o estructurants) com són l'internament institucional en orfenats, l'alcoholisme, la drogodependència, els maltractaments i els abusos, la malaltia mental o física, l'atur, la delinqüència, els trencaments familiars i de parella i, amb una creixent incidència als nostres dies, la marginalitat derivada de la immigració.

Tots aquests factors, que es tradueixen en experiències biogràfiques doloroses, estan recollits en el nostre estudi a través dels perfils de les persones escollides.

Finalment, l'elecció de la ciutat de **Barcelona com a base territorial** del nostre estudi es justifica per la seva **centralitat i l'efecte 'concentració'** que genera com a gran nucli urbà. Per explicar aquesta centralitat haurem de valorar diferents elements. En primer lloc, hauríem de parlar de la importància dels processos migratoris interns i externs que tenen com a destí els grans nuclis urbans a causa de la major oferta d'oportunitats laborals i vitals. En segon lloc, la desindustrialització i l'augment ràpid i intens de la precarització de l'ocupació en els grans nuclis urbans han provocat que molta població, en bona part masculina, hagi perdut amb l'atur un dels pilars bàsics d'integració i de vertebració d'identitat individual. En tercer lloc, és també en els grans nuclis urbans on els canvis que afecten l'estructura familiar i les relacions afectives i de suport més properes es produeixen amb major intensitat. Així, la soledat (dones i homes grans, vídues, persones malaltes o discapacitades que viuen soles amb escassos ingressos i en situació d'infrahabitatge) esdevé una problemàtica central que pot desembocar a una situació sense sostre. També el major nombre de serveis i la major pluralitat en el tipus d'oferta que ofereix la gran ciutat, actua de reclam per una major presència de persones sense sostre. I per últim, cal considerar igualment que és en el context de les grans ciutats on la pressió ciutadana i l'existència de la major pluralitat i visibilitat de veus polítiques crítiques envers l'exclusió social acaba tenint un major impacte en el nombre de serveis i prestacions adreçades a aquest col·lectiu.

L'univers moral des perdants du changement n'est pas clos, il communique avec le monde social ordinaire et en fait partie, il est fait des problèmes qui concernent tout un chacun, qui s'évaluent régulièrement à la une de l'actualité sociale et politique. Nous analyserons ces problèmes, cette problematisation du monde sociale par lui-même, en montrant comment ils sont compris et vécus, comment se font les écarts à la norme, comment la tyrannie des petites différences s'installe dans les intervalles des grandes inégalités
(Numa Murard)

II. L'APROXIMACIÓ TEÒRICOMETODOLÒGICA

4. El debat de l'exclusió social en el marc del fenomen sense sostre

Independentment de les etiquetes i del moment històric, les persones sense sostre han representat sempre un tipus de pobresa difícil d'assumir per l'imaginari social. Cabrera ho expressa molt clarament en la seva tesi "Huéspedes del aire". "*Estar en la calle* ha supuesto (...) un punto de no retorno sobre el cual se solía trazar la (...) frontera simbólica que separaba la pobreza socialmente integrada, digna, fácil de asumir, dócil a la hora de dejarse ayudar; en suma, la pobreza que la sociedad estaba dispuesta a percibir y comprender como 'cosa propia', de aquella otra forma de pobreza que era percibida como ajena, extraña, imposible de entender o de asumir, peligrosa, incontrolable: la pobreza que se constituye como un mundo aparte" (1998:20).

Un món a part, un món extern, un món fora de l'àmbit dels espais i de les vivències humanes conegudes, reconeixibles i identificables ens porta a interpretar que l'**exclusió residencial** que pateixen les persones sense sostre no és altre cosa que la punta de l'iceberg d'un fenomen de més ampli abast i conseqüències, l'**exclusió social**.

El paradigma de l'exclusió social s'introdueix en l'agenda política europea a partir de l'obra de René Lenoir, *Les Exclus*, l'any 1974. El pensament social europeu inicia una valoració crítica de la capacitat integradora dels Estats del benestar a partir de la consideració dels col·lectius inadaptats a un sistema de provisió de drets i benestar. Aquesta mirada es fixa primer en aquells que conformen l'altra França: els malalts físics i mentals, els delinqüents, alcohòlics, els aturats crònics. La inadaptació d'aquests col·lectius es fonamenta en uns trets que defineixen també la població sense sostre i per tant podem arribar a dir que endinsar-nos en els móns de la població sense sostre és endinsar-nos en els móns de l'exclusió social; és posar de manifest la incompetència estructural del sistema per garantir la integració de la població sense sostre.

El concepte d '**exclusió social** fa referència a un **procés dinàmic i multidimensional** segons el qual els individus es veuen subjectes a situacions de privació múltiple. Es tracta d'una privació que afecta a l'accés als recursos i béns materials, a la formació i a la informació, així com a la participació social i cultural. Però aquesta privació incideix també en l'àmbit dels afectes més pròxims, en l'àmbit del compromís associatiu i polític i, en conseqüència afecta al desenvolupament dels drets socials i constitucionals bàsics. La **interiorització de tota aquesta**

constel·lació complexa de pèrdues i mancances genera uns efectes perversos pel propi subjecte que toquen de ple la construcció de la identitat i les fonts de sentit necessàries per viure com a persona i com a ciutadà.

La **dimensió temporal i de procés** és bàsica per entendre que la situació d'exclusió no és estàtica; que la persona pot passar per diferents estadis de privació, que aquesta experiència pot viure's amb diferents intensitats i que, fins i tot, es pot arribar a generar un cercle viciós que perllonga la situació d'exclusió durant una vida i, més enllà d'una vida, d'una generació a l'altra. Donades aquestes coordenades, 'exclusió' no és una categoria totalitzadora i, en aquest sentit, fóra més pertinent utilitzar el terme en plural i parlar d'exclusions...

La consolidació del paradigma de l'exclusió social en el pensament social europeu ve donada, per una banda, pel **valor heurístic que té el concepte a l'hora de referir-se a les lògiques de marginalització i de desigualtat que van més enllà de la vessant econòmica**. Per altra banda, el seu valor heurístic s'explica per l'atenció que posa en **el subjecte que pot experimentar una vivència d'exclusió**. En aquest sentit, la noció d'exclusió ens remet a la idea d'estar fora, de ser expulsat dels circuits d'integració; és a dir, ens permet parlar tant dels grups o col·lectius exclosos com de la societat que exclou.

Val a dir que l'extensió i proliferació del paradigma d'exclusió no està exempta de **crítiques** que tenen a veure especialment amb la mal·leabilitat del propi concepte. Allò que per alguns pot ser un valor, per altres amaga una tendència a magnificar la dimensió subjectiva i ocultar l'objectiva; és a dir, que malgrat les pretensions conceptuals de mirar tant els actors i mecanismes exclusors com els subjectes exclosos, l'autoria de l'exclusió acaba dil·luïnt-se.

Seguint a Castel (1995), la noció d'exclusió situa en els marges —on estan ubicats els exclosos— allò que passa en el centre, a saber, la destrucció de la societat assalariada i el benestar sobre la qual aquesta estava basada. El perill de naturalitzar l'existència de dos móns, el dels 'exclosos' i el dels 'integrats', que poden acabar sent analitzats com independents és un dels riscos més evidents en l'ús (poc definit, ambigu) del concepte d'exclusió social. Entendre que el món dels exclosos està desvinculat del món dels integrats implica prioritzar i justificar mesures de la política social d'orientació assistencialista i abandonar tot intent de transformació de la societat. No hem d'oblidar que l'arrelament del concepte d'exclusió, en moltes ocasions en substitució del concepte de desigualtat, té a veure amb el canvi ideològic cap al neoliberalisme en les nostres societats actuals (Lemkow, Tejero i Torradella 2000).

Però en un altre extrem, aportacions crítiques com les de Patrick Declerck (2001), etnòleg i psicoanalista que ha passat quinze anys acompanyant i tractant a la població sense sostre de París, posen de manifest com la focalització de la mirada en els mecanismes i actors socials pot acabar menystenint que la persona 'exclosa' és, en últim terme, un subjecte que malgrat haver internalitzat la condició d'exclòs, no ha perdut la seva capacitat de transgredir i rebel·lar-se contra un món que li produeix patiment. Això té com a conseqüència infravalorar el component psíquic que acompanya i estructura l'experiència vital del 'sensesostrisme' i, en últim terme, infravalorar l'agència del subjecte reduint-lo a categoria de víctima.

Tant defensors com detractors del concepte d'exclusió social, però, són conscients que, més enllà de l'adscripció o no a aquest paradigma, allò que es posa de manifest és la **necessitat de repensar la qüestió social en el context de les societats de benestar occidentals**. Cal tenir present que estem referint-nos a un debat que gira a l'entorn de la necessitat o no de mantenir el contracte social d'arrels keynesianes segons el qual l'Estat garanteix, dinamitza i protegeix una ciutadania plena, de llibertat i d'igualtat. En definitiva, el pacte social que es construeix en finalitzar la Segona Guerra Mundial té una vocació socialment integradora que la pressió neoliberal i globalitzadora del capitalisme econòmic i polític actual està qüestionant. Recordem que aquesta capacitat d'integració es sustenta en la praxis de l'anomenada **ciutadania social** (T.H.Marshall 1998) que reconeix, més enllà dels necessaris drets jurídics i polítics per la persona, el seu dret bàsic a un mínim garantit de benestar econòmic i social.

Però tal com apunta Bauman (2004), els canvis de la societat contemporània toca de ple el cor d'aquest pacte d'integració social extensiva. **La societat desenvolupada del món capitalista ha transitat d'un model socioeconòmic basat en la producció, a un altre basat en el consum**. Les diferències entre una societat de productors i una de consumidors són substantives i canvien de forma radical les relacions socials i la identitat de l'individu contemporani.

En una societat de productors l'ètica del treball és un mecanisme de control basat en el principi de la dignificació de l'ocupació independentment de les condicions que aquesta tingui. La moralitat i el sentit no està dipositada en la qualitat del treball, sinó en el progrés, en la participació del seu esdevenir i és en aquest pilar on es recolza el procés civilitzatori d'Occident. Però què passa amb aquells que no s'adapten o que no poden participar en aquesta lògica productiva?

Les aportacions de Castel (1995) donen resposta a aquest interrogant. Per l'autor, aquest conjunt de persones passarien a formar part del que ell anomena **'supernumeraris sobrants'** que serien treballadors/es industrials i professionals que no tenen un lloc en el mercat de treball o el tenen en condicions precàries i d'eventualitat. Més enllà de les capacitats desmercantilitzadores d'alguns dels Estats del Benestar europeus, és a dir, de la capacitat estatal de proveir recursos a la població per tal d'afavorir que aquesta pugui mantenir-se sense dependre del mercat de treball, els drets adscrits a l'ocupació s'han vist radicalment vulnerats per les condicions d'explotació que imposen les polítiques econòmiques de caràcter neoliberal. Aquesta vulneració afecta negativament el recurs a la visibilitat i a la credibilitat social que atorga als individus el fet d'estar ocupat. Com a conseqüència, ens trobem amb una lògica d'exclusió que té a veure amb una ruptura de vincles i que l'autor conceptualitza com a **'desafiliació'** social o progressiu allunyament dels individus respecte els lligams socials.

De manera gràfica i suggerent, Arrels Fundació recorre a la **imatge d'una teranyina** per descriure la vulnerabilitat dels vincles que ens sustenten com a subjectes i com a individus socials. "Com cau una teranyina? Si la travesses pel centre, es recompon. Només cau si els tres o quatre fils que l'aguanten es trenquen i què queda? un munt de fils al terra. La teranyina hi és, però desmuntada, la persona hi és, però ferida" (Memòria 2002: 4).

Aquells que no assumien la societat de la producció veien rebaixats el seus drets a qualsevol assistència no guanyada a partir del treball. Si se'ls feia la vida molt difícil fora del treball acabarien 'redimint-se' i incorporant-se al ritme de la societat. Aquestes persones 'resistents' es consideraven 'residus' irrecuperables que quedaven postergats als asils o altres institucions de control on la vida era una presó. Estaríem davant d'una cruïlla sense sortida: o es participava del factor treball i es tenia dret a ser considerat socialment un ciutadà normal, moralment una persona decent i especialment en el cas dels homes, un subjecte complert, o bé es passava a ser considerat una persona anormal, indecent i incompleta.

Les persones sense sostre independentment de si són víctimes, resistents o rebels, i **especialment el col·lectiu masculí, són part d'aquests protagonistes de la desestructuració de la societat assalariada** que té uns efectes devastadors sobre la classe obrera i el subproletariat. Una part molt important de les persones sense sostre al nostre país s'han socialitzat en aquest esquema productiu i en l'ètica masculina de la societat industrial, al qual li hem de sumar el referent social i cultural del règim franquista.

La crisi de la societat industrial, el trencament de la lògica intrínseca del treball, conviu amb **l'adveniment de la societat de consum**. L'ètica de la nova societat no té res a veure amb la integració social que s'aconseguia acceptant la rutina i uniformitat del treball industrial; en la societat de consum el que prima és la capacitat i voluntat de consumir i per tant és l'absència de rutina i l'estat de l'acció permanent allò que vertebrava la identitat del consumidor i, en definitiva, del conjunt de la societat.

En aquest nou context les permanències s'esvaeixen perquè el propi acte de consumir dota al conjunt de relacions socials d'un caràcter de fugacitat i de provisionalitat en tots els compromisos. La identitat estructurada en funció d'un cicle i projecte de vida planificat i coherent canvia i s'imposa la flexibilitat i la desplanificació.

Bauman posa en evidència que el consum "és l'enemic natural de la integració (...) és l'estètica, no l'ètica, l'element integrador en la nova societat de consumidors" (2004:55). El treball és reconegut en tant facilita l'accés a experiències canviants i de plaer, altrament és condemnat a inútil i degradant. Aquells treballs inútils i degradants es reserven per a aquells que no poden incorporar-se a la comunitat de consumidors (per exemple immigrants, discapacitats). Aquesta exclusió aboca als individus a treballar per a sobreviure però aquesta experiència està simbòlicament desprovista d'atributs de noblesa o dignitat. En aquests casos, a més, la manca de seguretat va acompanyada d'un sentiment de desarrelament que es confronta a un futur incert.

Què passa amb aquells que es queden al marge tant de la societat de productors com de consumidors? Bauman respon que estan exclosos d'una vida normal i experimenten sentiments de vergonya i de culpa que poden emergir en forma de ressentiment o malestar, o manifestar-se en forma d'actes agressius o autodestructius. Podem pensar, doncs, que aquesta realitat pot configura el present i l'horitzó de bona part de la població sense sostre. L'existència diària de les persones sense sostre està mancada d'estructura, el temps lliure ho envaeix tot però no

sempla tenir cap fi i tampoc no hi ha capacitat d'aprofitar-lo. Paradoxalment, aquestes persones participen de la cultura del centre, qüestió que els fa augmentar 'el sentiment subjectiu d'insuficiència' amb l'estigma i la humiliació que això comporta...però no deixen de ser 'consumidors *manqués*', defectuosos, frustrats i exiliats internament.

Què està en joc respecte a la integració social, en concret pel col·lectiu dels sense sostre? Segons Bauman, la pressió de la societat del consum fa d'aquest col·lectiu un grup marginat vist com a inútil i temible o perillós. Psicoanalíticament l'autor considera que són vistos com el monstre que portem dins i que tots podem arribar a ser.

A Europa, la classe mitjana té por, contempla el fenomen i a les persones sense sostre des de la inseguretat i el risc de poder perdre en qualsevol moment la pròpia posició social. La preocupació davant del fenomen de l'exclusió social no només respon a la significativa erosió que pot representar pels valors fonamentals que defensen els Estats de Dret i del Benestar de la Unió Europea, sinó que es percep com a preocupant en la mesura que creix cada cop més i es desplaça cap a sectors més centrals de la societat (Castel 1995). En aquest context, la classe mitjana, la gran protegida pel sistema social del benestar, esdevé especialment vulnerable a les dinàmiques del canvi social tot obrint noves esquerdes en vells processos de desigualtat.

5. Factors de risc i dimensions d'anàlisi

Però quines són les causes i detonants d'una situació sense sostre? Quins trets i circumstàncies vitals envolten aquesta situació? FEANTSA (2004) diferencia entre factors de risc (*risk factors*) que poden desembocar en una situació sense sostre, i factors detonants (*trigger factors*) que acaben conduint a l'experiència de l'exclusió residencial. De manera significativa, aquesta associació alerta que hi ha una part de la població que no pot ser *a priori* ser considerada 'població de risc' però que pot acabant sent sense sostre com a conseqüència de factors detonants com poden ser un abandonament, un trencament familiar, emocional, una sortida de l'exèrcit, de la presó, de l'hospital entre altres.

Tanmateix, els experts coincideixen en assenyalar que en l'origen del fenomen sense sostre es troben situacions de risc o vulnerabilitat de naturalesa econòmica, institucional, de salut, psicològiques, familiars etc que poden acabar convertint-se en 'esdeveniments vitals estressants' (Muñoz, Vázquez i Vázquez 1998). Aquelles situacions que apareixen de manera més recurrent en la literatura són les següents:

- atur
- pèrdua econòmica (ex. desnonament)
- malaltia física, lesió o accident
- malaltia mental
- abús d'alcohol o drogues
- ludopatia
- prostitució

- abús i maltractament sexual
- problema familiar, pèrdua o trencament de relació de parella o familiar
- separació del mitjà social habitual (p.ex. pertanyença a cos especial exèrcit; ex. Legión).
- delinqüència i problemes judicials
- internament institucional

No obstant això, no hi ha experiències crítiques que, per si soles, condueixin a una situació sense sostre. És a dir, hi ha un consens entre els estudiosos a l'hora de determinar que allò que condueix a una situació sense sostre no és un únic esdeveniment sinó la **convergència** i la **interacció** d'alguns o de molts dels factors causals apuntats. És difícil destriar i, per tant construir sociològicament, la dinàmica d'un procés multicausal i multidimensional com és el procés d'esdevenir persona sense sostre. Alguns d'aquests autors intenten demostrar que l'aparició dels factors apuntats habitualment té lloc abans i/o durant del procés que desemboca en una situació sense sostre, i no després.

És molt temptador preguntar-se pel moment en què tenen lloc aquests factors perquè ens sembla que ens podem acostar i visualitzar amb claredat 'què passa' per tal que una persona acabi al carrer... Ara bé, aquestes delimitacions tipològiques i temporals, tot i ser necessàries i exigibles des de les coordenades que marca la política social al nostre país, no s'han de reïficar ni essencialitzar, sobretot si tenim com a objectiu comprendre la complexitat d'una situació sense sostre sense els condicionaments de l'acció.

Així doncs, davant de la complexitat que genera l'aproximació a aquest fenomen ens sembla més útil distingir un conjunt de dimensions d'anàlisi que ens permeten ubicar i delimitar la problemàtica de la població sense sostre en el nostre context. Aquestes dimensions són les següents: **dimensió econòmica i material, dimensió sociorelacional, dimensió psicoemocional i dimensió políticoinstitucional.**

La **dimensió socioeconòmica** faria referència als **canvis en el mercat de treball** experimentats a Catalunya i a l'Estat espanyol en els darrers trenta anys, amb processos tan claus com la desindustrialització i espectacular minva de sectors claus en l'economia europea com la mineria, la siderurgia, el tèxtil. Experiències com l'atur i, en general, la flexibilització de les condicions de treball que en el nostre país són sinònimes de precarietat, tenen una incidència cabdal en la **desestructuració de les trajectòries de vida** i, tal com els estudiosos assenyalen, aquestes circumstàncies esdevenen un factor causal important en el procés que aboca a algunes persones a convertir-se en 'sense sostre'. Però aquestes i altres transformacions del mercat laboral han afectat homes i dones de diferent manera. Les dones són víctimes d'unes taxes més elevades d'atur i de precarietat en el treball, però certament l'abast i les conseqüències de la pèrdua de feina per als homes té unes conseqüències més devastadores si considerem que la centralitat productiva ha estat la columna vertebral de la identitat individual i social masculina durant segles. En aquest sentit, com hem vist anteriorment, no és estrany que la major part de les persones sense sostre siguin homes.

A la pèrdua d'ingressos generada per aquest escenari laboral, s'hi ha d'afegir la **pràctica desaparició de la política d'habitatge social i protegit** que ha anat

aparellat amb un augment ràpid i intens dels preus del sòl i, òbviament, també de l'habitatge. Cal tenir en compte que un element afegit de complicació per a la població amb baixos recursos ha estat la contracció de l'oferta de lloguer i la seva consegüent alça de preus, i la pràctica hegemonia en el mercat de l'habitatge de propietat privada. En aquest escenari de mercat especulatiu, el dret constitucional a l'accés de tot ciutadà a un habitatge digne esdevé, malauradament, un discurs retòric. En definitiva cal tenir present aquesta realitat socioeconòmica per veure com incidirà en les pràctiques però també en els imaginaris de les persones sense sostre.

La **dimensió sociorelacional** fa referència a una dimensió que estructura l'individu en tant que ésser que viu en societat, que és i es fa en relació als altres. El procés de socialització i, més concretament la **socialització primària** que es desenvolupa dins l'àmbit de la família és de cabdal importància per la construcció afectiva i emocional del subjecte. Les **transformacions dins de l'àmbit familiar** a la nostra societat de gran importància per situar la problemàtica de la població sense sostre en l'actualitat. Així, podem dir que si bé les famílies catalanes i espanyoles (encara) aixopluguen i sostenen els seus membres davant la vulnerabilitat, aquesta capacitat sustentadora es revela cada cop més limitada i més precària. El paper de la cura i la provisió de benestar del qual tradicionalment s'han fet càrrec les famílies al nostre país ha sofert una transformació radical que té a veure amb els canvis en la pròpia estructura demogràfica i familiar, així com amb els canvis culturals que han afectat centralment la construcció de la masculinitat i la feminitat. Fenòmens com l'aprimament de la composició familiar, l'augment de l'esperança de vida amb el corresponent increment de vidus i vídues cada cop amb més edat, l'emergència de nous nuclis familiars generats a partir de l'augment de les separacions i divorcis, la monoparentalitat i el retardament de l'emancipació juvenil reflecteixen el nou escenari familiar de la nostra societat.

Paral·lelament, el **canvi cultural protagonitzat per les dones** al nostre país des dels anys de la Transició i amb la irrupció del moviment feminista, ha revolucionat la manera de pensar-se com a dones, com a esposes, com a mares, com a filles... Evidentment la progressiva i creixent incorporació de les dones al mercat de treball i l'assoliment de majorss quotes d'autonomia ha contribuït abastament a alimentar un canvi d'imaginari i de pràctiques quotidianes. Si bé podem constatar que aquests canvis no han fet desaparèixer el seu paper de cura dels membres de la família, sí estan definint i, per tant, fent variar el valor, les formes i les intensitats d'aquesta dimensió cuidadora.

La conseqüència directa dels canvis en la construcció de la identitat femenina, tant dins com fora de l'àmbit domèstic, no només ens portaria a repensar la feminitat sinó, que ens obliga a repensar de la mateixa manera la construcció de la identitat masculina. Endinsar-nos en aquesta reflexió pot ser especialment pertinent per trobar elements explicatius sobre l'augment progressiu del nombre de persones sense sostre i del per què la major part d'ells són homes.

En definitiva, tots els experts constaten ja les conseqüències de la precarització de la funció amortidora de les famílies davant del risc d'exclusió social i alerten sobre un horitzó de futur en el qual no es pot donar res per descomptat. Caldrà tenir en compte aquesta doble vessant de la realitat familiar i femenina per abordar l'anàlisi de les experiències de les persones sense sostre.

Pendent quedaria per valorar quins són els canvis soferts per altres vincles afectius que van més enllà de les relacions familiars i de parentiu. Ens referim especialment a l'amistat, a les relacions veïnals i comunitàries i fins i tot als vincles establerts en l'àmbit associatiu. El procés d'individualització de les societats occidentals modernes ens aporta elements per entendre l'afebliment de la capacitat i intensitat protectora d'aquestes xarxes relacionals i en aquest sentit haurem de tenir en compte aquests elements a l'hora d'ubicar i comprendre les trajectòries i experiències de les persones sense sostre.

Tampoc no podem obviar la importància que té la **dimensió psicoemocional** per entendre les trajectòries i experiències de vida de la població sense sostre. Malgrat les problemàtiques i trencaments que afecten la població en general i la població sense sostre en concret són de naturalesa col·lectiva i social, no podem oblidar que el patiment humà no és viscut en clau col·lectiva, sinó individual, i la majoria de vegades de forma invisible i silenciosa. Aquest fenomen, que Castel (1995) ha qualificat d'individualisme negatiu, parla de l'aïllament, de l'estranyesa que experimenten molts individus respecte el món que els envolta. Es tracta de persones 'expropiades' dels papers que els han definit en l'àmbit privat i públic. Així, el **patiment psíquic** de moltes de les persones sense sostre és un símptoma que cal prendre seriosament si tenim en compte que la presència d'esdeveniments vitals estressants produïts per situacions d'abusos, maltractaments i violència tenen una incidència considerable en aquesta població (Muñoz, Vázquez i Vázquez 1998).

Per autors com Declerck (2001), la dimensió psicoemocional està en el nucli del fenomen del que ell anomena la 'clochardisation', és a dir, el fet d'assumir la vida sense sostre, al carrer, amb totes les conseqüències psíquiques i emocionals de patiment i devastació que aquesta comporta a llarg termini. Sense aquest miratge al món psíquic i emocional de les persones que viuen al carrer no és possible comprendre amb versemblança i profunditat d'aquest fenomen. Per aquest motiu critica aquelles aproximacions que condicionen la dimensió psicològica a les dimensions i àmbits més estructurals. Així, segons aquest autor, "contràriament a allò que donen a entendre els arguments sociològics, la pobresa i l'exclusió social són insuficients per donar compte de l'existència de la *clochardisation* (...) més enllà de ser el producte d'una patologia social, econòmica i cultural, la *clochardisation* és també, profundament, un símptoma psicopatològic" (2001: 286-287). Per aquest autor, hi hauria una psicopatologia específica del sensesostrisme que té a veure amb el que ell anomena la 'desocialització' i que porta al propi subjecte a autoexcloure's. Aquest element explicaria les resistències a la possibilitat de millorar el seu estat. Tot i ser conscients que l'aproximació de Declerck és polèmica i no és compartida entre tots els experts, sí volem recollir la importància de la dimensió psíquica per entendre la complexitat del fenomen 'sense sostre'.

Així doncs, mentre que les dimensions econòmica i material, així com sociorelacional podrien arribar a explicar per què un nombre de persones no disposen de sostre en un moment determinat, la dimensió psicoemocional ens ajudaria a entendre millor qui pot esdevenir persona sense sostre.

Però no podem cloure el nostre recorregut sense considerar la **dimensió políticoinstitucional** o, el que és el mateix, el paper de les polítiques públiques i del

discurs de les institucions al voltant del fenomen sense sostre. Recordem que la realitat fins avui coneguda de les persones i processos sense sostre ha estat bàsicament produïda i construïda pels agents polítics i institucionals.

Per entendre la mirada i la reacció institucional sobre aquest col·lectiu cal tenir present la **percepció social de perill**, de desordre, de violència, d'ocupació de l'espai públic provocats per la marginalitat extrema. Quina és aquesta mirada i reacció? Històricament les institucions, a Catalunya i arreu, han reaccionat de manera repressora i/o caritativa envers una realitat que o bé era percebuda com a amenaça, o com una patologia i desgràcia social. Com hem pogut veure a través de l'evolució històrica de la definició sobre persones sense sostre, les connotacions delictives, de bogeria o de discapacitació física que s'han adjudicat al col·lectiu sense sostre durant segles han estat qüestionades i superades a favor d'una mirada menys estigmatitzadora i més assistencial.

Ara bé, aquesta construcció que defuig la culpabilització del subjecte per tal de no anul·lar la seva capacitat de transformació davant de situacions crítiques, no està exempta d'una clara **dimensió disciplinària i de control**. L'acció per generar autocontrol i poder de canvi en el subjecte és també una estratègia que quantitativament i qualitativa ajuda a contenir el problema social i el fa menys visible en l'espai públic. D'aquesta manera queda continguda també l'ansietat, la incomoditat i la por ciutadana davant de la marginació i dels fantasmes que aquesta provoca en l'imaginari col·lectiu.

Paral·lelament, però, no hem d'oblidar que l'evolució ideològica i de cultura política del nostre país en el context de la inserció a la Unió Europea fa que la resposta contemporània des de les institucions no tingui únicament com a horitzó una cobertura assistencial, sinó que cerqui generar un **procés d'integració**. Així, en aquells espais o dispositius que ho permeten s'ofereixen diferents recursos orientats a facilitar la reinserció social de la persona en el medi quotidià, des de la cerca d'allotjament, a l'ocupació, passant per la gestió dels recursos econòmics fins al suport terapèutic. En altres paraules, cal valorar la posada en pràctica de polítiques, programes i serveis per revertir les situacions d'exclusió social.

En qualsevol cas, és imprescindible ser conscient de l'impacte de les pràctiques i discursos institucionals si volem entendre les trajectòries de les persones sense sostre, així com el fenomen en la seva globalitat.

6. La mirada biogràfica

Com ja hem anunciat, en aquest estudi s'opta per una mirada des de la biografia. Més específicament, aquesta mirada troba el seu referent teòric i metodològic en el **Mètode Biogràfic Interpretatiu**, desenvolupat per l'anomenada Escola de Berlín. En els darrers vint anys, autors com Schütze, Rosenthal, Fischer-Rosenthal, Breckner, Chamberlayne i Wengraf, entre altres, han treballat intensament aquest mètode posant especial èmfasi en la investigació sobre la repercussió biogràfica que generen trencaments i canvis d'important abast social i polític (la caiguda del mur de Berlín, les migracions, l'exclusió social en el marc de l'Estat de Benestar, etc.). Seguint la terminologia que aquest mètode utilitza, a partir d'ara també ens referirem

als nostres entrevistats com a 'biògrafs' i 'biògrafes' en la mesura que són ells/es els artífexs conscients i responsables del seu relat de vida.

L'opció per la biografia suposa anar més enllà de les xifres i dels creuaments de variables que donen un retrat de les persones sense sostre i de la seva realitat; un retrat que, per altra banda, hem considerat imprescindible per contextualitzar un fenomen poc visible però socialment molt important. Tal com posen de manifest diferents experts (Cabrera 2000; FEANTSA 2004; Cardona 2004), paral·lelament a les aproximacions estadístiques, són necessàries incursions qualitatives que tinguin com a protagonistes als propis subjectes d'estudi, a les persones sense sostre. En aquest sentit, ens hem volgut apropar a les persones sense sostre i explorar els móns viscuts d'aquest fenomen social, convidar-los a recordar el seu passat i narrar les seves experiències presents i expectatives de futur. Ens agradaria que, tal com reclama Cardona, la nostra aproximació contribueixi a la reflexió col·lectiva sense deixar banda als seus protagonistes. "Són necessaris estudis que serveixin i no es facin al marge dels afectats, amb la sensació afegida que l'exclusió ha esdevingut objecte d'estudi sense els subjectes" (2004:36).

La nostra opció metodològica en l'estudi de la realitat de les persones sense sostre ve condicionada per diferents elements intrínsecs a la perspectiva biogràfica com a perspectiva d'anàlisi dins les ciències socials.

En primer lloc, la perspectiva biogràfica posa **el subjecte en el nucli de la investigació**: ens hem adreçat als nostres entrevistats en tant que persones, persones que passen o han passat per l'experiència de viure sense sostre. En aquest cas volem advertir que el nostre interès científic no passa per analitzar un fenomen ni una situació biogràfica des del paradigma de la desviació social, sinó endinsar-nos en la subjectivitat de la qüestió social a través de les trajectòries de vida i dels relats de les persones sense sostre. Aquesta advertència ens sembla rellevant en la mesura que el terreny de l'exclusió social en general, i del fenomen sense sostre en concret, és un terreny fèrtil per quedar atrapats en el que podríem anomenar la 'psicologització de la qüestió social'. Ara bé, a aquest posicionament, s'hi afegeix un argument epistemològic derivat de la pròpia mirada biogràfica que és considerar les persones sense sostre en la seva condició de subjectes actius, conscients i capaços de posar en marxa estratègies per assolir uns objectius determinats.

La centralitat del subjecte per la investigació ens portaria a abordar un dels altres implícits en la perspectiva biogràfica, que és el reconeixement de la **subjectivitat com a font de coneixement**. En aquest sentit l'experiència narrada de les persones, l'expressió de les seves emocions és un material de treball clau per entendre la construcció de significats per part dels subjectes, i el manteniment d'aquests significats a través del llenguatge i altres construccions simbòliques. Així, la perspectiva biogràfica emprada en el nostre estudi es val de la **narració com a material bàsic d'anàlisi**. La persona entrevistada construeix una història a partir d'una selecció de fets o esdeveniments que han succeït al llarg de la seva vida i els ordena de forma significativa. Al mateix temps, la persona que narra qualifica, dóna un valor a aquests fets viscuts i la feina de les investigadores és fer inferències i trobar significat social allò que aparentment forma part de la casuística individual. És en aquest sentit que els relats biogràfics són sempre relats històrics.

Així, les experiències biogràfiques de les persones sense sostre ens remeten als maltractaments, a la violència i la injustícia a la família, als barris, a les feines; al poder destructiu de les addiccions des de l'alcohol a les drogues fins al consumisme compulsiu; a la malaltia i les seves conseqüències exclusores; a la desigualtat i al patiment que generen les relacions patricarcales; a la discriminació de la immigració, a l'estigma social... però també ens parlen de la capacitat de canvi i de les projeccions de futur dels subjectes que passen per situacions límit. En definitiva, quan parlem de biografia estem parlant d'un constructe que se situa en la cruïlla entre l'individu i la societat.

Fer una immersió en una biografia significa entrar de ple en la dimensió del temps i, en conseqüència, en una **dimensió de procés**. En efecte, la perspectiva biogràfica ens permet integrar la **temporalitat** en l'anàlisi dels fets i esdeveniments que formen part de la trajectòria d'un individu. Subjacent a la longitudinalitat d'una biografia rau l'organització de l'abans i el després en funció de l'ara. En altres paraules, reconstruïm el passat en funció del present i alhora signifiquem el passat amb l'objectiu de donar un sentit al present. Entendre les etapes d'una vida ens permet copsar els processos de canvi individual i social, les entrades i sortides de situacions extremes, les transicions i les moratòries. En l'abordatge de les persones sense sostre és important partir, doncs, de la idea de procés perquè en cap cas no podem entendre el fenomen sense sostre com un estat, com una realitat en la qual els individus s'instal·len de forma estàtica.

La perspectiva biogràfica fa possible analitzar les experiències de vida dels individus des de la seva **integralitat o multidimensionalitat**. Tal com s'ha exposat anteriorment, és la interacció de diferents episodis, esdeveniments biogràfics i situacions més estructurals d'exclusió les que ens permeten comprendre quelcom més sobre el perquè i el com s'arriba a una experiència sense sostre. La dimensió processual implícita en el fenomen sense sostre, en tant que procés d'exclusió social, no es pot abordar des de l'anàlisi monotemàtic d'un camp.

Arribats aquí, ens interessa presentar de manera sintètica com treballem una biografia. El principi analític fonamental és el **contrast entre el que anomenem 'vida viscuda' i 'vida narrada', entre les trajectòries objectives i la subjectivitat**. La hipòtesi de treball que sustenta la perspectiva biogràfica és que hi ha una **relació o connexió entre les estratègies narratives i les estratègies biogràfiques, entre allò que vivim i com ho expliquem, entre els fets que marquen la nostra història i la nostra subjectivitat**.

En l'estudi que ens ocupa hem recorregut als seus relats, a la seva narrativa, que és producte de l'enregistrament d'una sèrie d'**entrevistes biogràfiques** i de la consulta d'altres exercicis o materials personals que les persones entrevistades han volgut compartir amb nosaltres. Entre altres, ens referim a articles escrits a alguna revista, documents familiars, fotografies o fins i tot un enregistrament musical. Al mateix temps volem posar de manifest que no hem utilitzat altres fonts d'informació sobre les persones entrevistades derivades dels serveis socials o centres amb els que estan o han estat vinculats. No hem accedit a les històries clíniques, ni a les fitxes policials, ni als informes dels serveis socials per verificar les dades obtingudes de les seves narratives. Això ens podria fer pensar que estem condicionades a la

presentació que interessa fer a la persona entrevistada en qüestió, que podem estar confrontades a una manipulació i per tant a una visió esbiaixada i parcial de la realitat. Sense voler defugir aquesta qüestió, val a dir que per la nostra metodologia de treball, allò que importa no és tant esbrinar la veritat o la mentida d'allò que se'ns explica com **entendre l'estructura de sentit que sustenta i dóna significat personal al relat i, més enllà d'aquest, entendre quina és la dimensió social d'aquesta elaboració i les seves implicacions.**

Hem dit que la realització d'entrevistes biogràfiques és la principal font de producció de dades d'aquest estudi. En una entrevista biogràfica narrativa es convida a la persona a relatar de la manera més lliure possible i en forma d'història la seva trajectòria de vida. Es pretén que el relat dels diferents esdeveniments i episodis se succeeixin en l'ordre i el ritme que marca la pròpia persona entrevistada. Per aconseguir-ho, les entrevistadores formulem una pregunta inicial que intenta expressar de manera oberta el marc general de la demanda, en aquest cas, un estudi de la Fundació Bofill sobre gent que ha passat per l'experiència de viure sense sostre i, a la vegada, es convida a la persona entrevistada a escollir lliurement els moments o esdeveniments significatius que vol compartir amb nosaltres del conjunt de la seva vida. Així, per exemple, la nostra pregunta inicial és: "ens agradaria que ens expliqui la seva història, tot allò que vostè vulgui de la seva vida, dels episodis o experiències que més l'han marcat". Ens interessa destacar la idea de conjunt perquè la persona entrevistada pugui situar sense els nostres condicionaments l'experiència de viure sense sostre en el *continuum* de la seva trajectòria vital. A efectes pràctics, això implica que ens hem apropiat als nostres entrevistats demanant-los una narració oberta sobre la totalitat de la seva vida, sense focalitzar específicament en l'experiència sense sostre. Amb aquest abordatge, creiem possible aproximar-nos a l'experiència sense sostre en l'entramat d'una vida.

Un cop finalitzada una primera narrativa lliure per part del biògraf o biògrafa, les entrevistadores hem formulat preguntes que, seguint el fil narratiu de l'exposició, conviden a aprofundir o completar aspectes anunciats en la narrativa. La recuperació de mots o expressions utilitzats pels biògrafs/es són claus per afavorir el flux narratiu. Segons la terminologia emprada pel nostre mètode d'anàlisi, aquestes preguntes es denominen preguntes 'internes'. Un exemple de pregunta interna fóra: "ens ha comentat que va passar un temps de la seva vida al carrer, pot explicar una mica més què recorda d'aquest període?". Finalment, les entrevistadores hem procedit a formular preguntes sobre qüestions no tractades durant la narració principal. En aquesta darrera part de l'entrevista ens distanciem del fil narratiu del biògraf/a i proposem preguntes que tenen a veure amb el nostre propi interès temàtic i que han estat obviades per la persona entrevistada. Aquestes són les preguntes que anomenem 'externes'. Un exemple de pregunta externa fóra: "no s'ha referit a la feina, podria explicar quines han estat les seves experiències en el món del treball?".

Cloem tot aquest recorregut teòric i metodològic per endinsar-nos ja en l'exploració biogràfica de les vides de catorze persones sense sostre.

III. PERFILS BIOGRÀFICS

Els perfils biogràfics que presentem a continuació tenen com a objectiu oferir una visió de conjunt sobre les trajectòries de vida de les persones entrevistades, alhora que s'exploren episodis concrets que les autores considerem claus per entendre l'estructura que vertebrava les seves narratives i biografies. Com es podrà apreciar, el tractament que reben els diferents casos no és homogeni. Mentre que algunes narratives han estat prou riques per aventurar-nos a establir hipòtesis interpretatives, en altres casos no hem pogut oferir més que una aproximació descriptiva del cas. Tot i ser conscients d'aquest desequilibri, i de ser conscients també que la lectura ininterrompuda dels catorze perfils corre el risc de saturar als lectors/es, no hem volgut renunciar a cap entrevista perquè és aquest ampli conjunt de testimonis el que millor explica l'heterogeneïtat del col·lectiu, la diversitat de circumstàncies vitals que, finalment, conflueixen en un punt del camí: l'experiència sense sostre.

En definitiva, creiem fermament que tots els perfils presentats aporten elements vàlids, interessants i específics per la reflexió i, a la vegada, la nostra opció extensiva vol correspondre a la generositat d'aquells i aquelles que s'han prestat a participar en aquest exercici. Hem concebut cada perfil com una entitat autònoma que pot ser llegida i interpretada per ella mateixa i, per tant, la lectura de conjunt pot distribuir-se en el temps sense malmetre el sentit integral d'aquest capítol i dels següents.

No cal dir que el material biogràfic presentat té una capacitat de comunicació que pot ser percebuda i interpretada de maneres diferents pel conjunt de lectors i lectores en funció dels seus coneixements previs del camp i de la seva subjectivitat. Així, per a una persona que entra de nou en el fenomen sense sostre i en el coneixement biogràfic d'aquest col·lectiu, el grau de sorpresa i de comprensió possiblement diferirà d'aquells i aquelles que treballen la qüestió social. Encara podem afegir un matis diferencial si aquests professionals fa anys que es dediquen a l'atenció de les persones sense sostre. Treballadors i treballadores socials, educadors i educadores, psicòlegs i psiquiatres, metges i infermers/es, sociòlegs i antropòlegs, entre altres, podran trobar claus interpretatives que responguin als seus sabers i als interessos de la seva pròpia mirada. Ens agradaria, si més no, que aquesta lectura oferís un marc de referència i anàlisi vàlids per a tot el públic lector i que, lluny de tancar les possibles vies de comprensió, ajudés a aprofundir-les, fins i tot, a obrir-ne de noves.

Els continguts biogràfics que aquí apareixen tenen l'aprovació dels biògrafs i biògrafes. Algunes dades, en determinats casos rellevants per entendre el sentit d'una biografia, no han pogut ser incloses en el perfil corresponent per la negació expressa dels biògrafs a fer-les públiques. Hem optat per respectar aquestes i altres demandes adreçades a mantenir el seu dret a la intimitat. Hem respectat també la llengua original amb la qual s'expressa cada biògraf i hem mantingut els dialectalismes, barbarismes, castellanismes i neologismes propis fins al límit que ens

ha permès la intel·ligibilitat del text. En altres paraules, hem optat per que la narrativa fos intel·ligible en primer terme, però al mateix temps no hem volgut sacrificar aquelles expressions que, tot i ser incorrectes des d'un criteri lingüístic, ens permeten ser el més fidels possible a les veus originals i transmetre al lector el sabor i la textura de les mateixes.

Finalment, i abans d'entrar en les trajectòries de vida dels biògrafs, hem considerat necessari treure a la llum, desemmascarar un aspecte fonamental en la producció de tota recerca biogràfica, i d'aquesta en particular. Ens referim a l'anàlisi de la pròpia relació d'entrevista que impregna tant les formes com els continguts narratius de la mateixa i, a la vegada, adopta un sentit biogràfic com a acte que transcendeix el producte narratiu.

7. La relació d'entrevista biogràfica: una relació singular

Tota entrevista és fruit d'un pacte, d'un contracte comunicatiu. Ara bé, es tracta d'un pacte desigual, assimètric. En una entrevista biogràfica hi ha una persona a la qual se li demana parlar, explicar-se, narrar, argumentar, i reflexionar en veu alta, mentre que l'altra escolta, guia, acompanya, pregunta. Una mal entesa pretensió d'objectivitat i la influència del positivisme en les ciències socials fan que sovint s'eludeixi la qüestió de les relacions de poder en el propi acte de l'entrevista. Alguns teòrics, com Bourdieu (1993), parlen de 'violència simbòlica', d'unes intrusions fruit de la dissimetria existent entre entrevistador/a i entrevistat/ada que produeixen uns efectes sobre els resultats i, per controlar-les, aquest autor proposa practicar una '**comunicació no violenta**'. Una comunicació basada en l'escolta activa i metòdica, i una disponibilitat total envers la singularitat de la història que se'ns està narrant sense per això fingir anul·lar la distància social que separa entrevistat/ada i entrevistador/a. Podem dir que en el present estudi aquest ha estat el nostre paradigma orientador. Però, quina forma ha anat prenent la relació d'entrevista al llarg de l'estudi?

En primer lloc, val a dir que tant a efectes metodològics com ètics per a les investigadores era molt important que els biògrafs i biògrafes sentissin que es podien expressar en llibertat i sense coaccions o condicionaments derivats de la relació mantinguda amb els centres respectius. Recordem que totes les persones entrevistades són usuàries actives d'aquests centres i, per tant, la relació entre ells, és una relació de poder. Per això preteníem que aquells que accedissin a fer les entrevistes ho fessin més per una **inquietud i/o curiositat d'explicar les seves vides** que pel sentiment d'obligació o de gratitud envers els professionals que ens feien de contacte. El paper jugat per part dels professionals que, des de la discreció i el respecte, han fet possible el contacte amb els nostres biògrafs ha facilitat enormement aquesta pretensió inicial. En efecte, aquests han respectat totalment el pacte d'entrevista, segons el qual la relació s'estableix exclusivament entre entrevistadores i biògrafs. En cap ocasió els treballadors socials, directors de centres o altres professionals ens han donat informació sobre les persones entrevistades, tampoc han estat presents en els moments d'entrevista i no ens han demanat compartir cap informació dels seus usuaris amb nosaltres. No podem ignorar, però, que els sentiments de gratitud o de 'deure moral' per part d'alguns biògrafs envers

els professionals amb qui mantenen un vincle poden haver jugat un paper significatiu en la seva acceptació a parlar amb nosaltres.

Juntament a la nostra preocupació per evitar que la relació d'entrevista estigués travessada per una dimensió institucional, i conscients dels problemes que tenen la població a la qual ens volíem apropar, ens preocupava especialment que no es dipositessin en nosaltres, ni en la relació d'entrevista, cap tipus d'expectatives terapèutiques. En presentar-nos com a sociòlogues, volíem deixar ben clar que, ni volent, podríem aconseguir cap efecte terapèutic sobre els nostres biògrafs. Un cop més, no hem pogut evitar que alguna persona hagi buscat –no sabem si trobat– aquesta dimensió terapèutica en l'espai dels nostres encontres d'entrevista i de relació amb les investigadores.

And last but not least, no podem deixar de considerar un dels aspectes que també ha tingut un efecte sobre la relació d'entrevista amb els biògrafs masculins en concret, i probablement sobre la pròpia narració de la seva vida. Ens referim al fet que les investigadores som dues dones joves que hem mostrat interès per llurs vides. És innegable que la relació d'entrevista s'ha vist travessada per un component de seducció, de coqueteig, de mostrar-se davant de la persona de l'altre sexe. Aquest element, tot i ser inesperat, era previsible tenint en compte que la majoria dels nostres biògrafs no té massa ocasions de poder explicar i explicar-se en un tipus d'espai i d'interacció com la que hem intentat establir en el present estudi. Ens referim, concretament, al fet que les investigadores no formem part de la plantilla de professionals dels centres però, al mateix temps, el nostre interès ha transcendit una primera sessió d'entrevista ja que, en la mesura del possible, hem anat mantenint el contacte i implicant a les persones entrevistades en el procés de la recerca. En aquest sentit, la invitació a formar part d'una experiència artística i expressiva com eren les fotografies, si bé ha rebut alguna resposta negativa legítima i justificada per la situació present de les persones, ha estat acceptada de forma natural i distesa per uns i força il·lusionada per altres. Així, el temps que hem compartit amb tots ells i elles convidant-los a imaginar i proposar el lloc i els moments on voldrien deixar capturar la seva imatge i el seu jo íntim, ens ha apropiat mútuament i ens ha fet gaudir de la relació per ella mateixa.

Globalment, al marge del sexe dels biògrafs, fent les entrevistes hem detectat una **gran necessitat d'afecte, de respecte i d'atenció sense prejudicis, de poder parlar i ser escoltats**. Per entendre l'abast d'aquest reclam cal tenir en compte el moment biogràfic en què es troben les persones entrevistades. Les característiques de la població escollida, com hem vist, fa que un denominador comú sigui el fet de trobar-se en institucions en les quals pot haver-hi un espai per a la reflexió.

Tornarem sobre aquest aspecte més endavant. Per ara només volem apuntar que, a diferència de la duresa de la vida al carrer, que imposa viure un present, el present de la supervivència, la vida a una institució possibilita també la reflexió sobre el passat i el futur. En aquest sentit, podem dir que el moment biogràfic dels biògrafs és un moment reflexiu.

Cal també tenir en compte que la participació en el present estudi ha representat per a molts biògrafs sortir puntualment de les seves rutines, per alguns de l'avorriment, implicar-se en un projecte diferent i en el qual s'han pogut sentir protagonistes. En aquest sentit, és possible que molts dels biògrafs i biògrafes que han accedit a ser

entrevistats⁵ hagin interpretat la seva participació en l'estudi com un **acte d'afirmació individual però de connotacions 'lúdiques'**. Val a dir que amb aquest qualificatiu no pretenem ni de bon tros adjectivar negativament aquesta implicació. Simplement volem donar a entendre que el reclam d'atenció i la implicació dels biògrafs en la recerca no ha estat frívola, però tampoc tràgica. En les seves narratives han sabut distanciar-se d'ells mateixos, recórrer al registre de la ironia per combatre la desesperació i fer front a la duresa de molts episodis de llurs vides amb prou enteresa. Una prova que sostindria aquesta interpretació té a veure amb la qüestió de l'anonimat. Les investigadores hem informat sobre el fet que les dades obtingudes podien ser objecte de publicació, però que ens comprometíem a pactar el grau d'anonimat en les narracions. Val a dir que molts dels nostres biògrafs no han volgut que els busquéssim noms anònims, no han considerat necessari ocultar la seva identitat⁶. De fet, podem afirmar que la seva participació en la recerca ha estat generosa, és a dir, la seva acceptació a deixar-se mirar i escoltar no ha posat més límits que les de la pròpia dignitat. Possiblement, elles i ells, de manera més o menys conscient, han volgut també interpel·lar les nostres mirades, les nostres conviccions sobre el món on vivim i, sens dubte, les nostres emocions.

No volem cloure aquest apartat sense fer referència a la nostra posició com a investigadores. Quan un narra la seva vida ho fa sempre de manera estratègica en el sentit que no expliquem les nostres vides de qualsevol manera i a qualsevol persona. Presentar-se a algú desconegut implica presentar-se com una persona acceptable i els nostres biògrafs i biògrafes es presenten com a persones acceptables sense poder defugir la seva doble vessant de víctimes i autors de situacions injustes, violentes, degradant cap a ells mateixos i, en moltes ocasions, també cap a altres persones. La distància social i biogràfica entre la major part dels entrevistats i les entrevistadores és una realitat i aquesta realitat ens podria fer pensar en la dificultat de generar mecanismes d'identificació entre uns i altres. Però, al mateix temps, hem descobert el que era lògic que passés: descobrir allò que ens uneix com a éssers humans més enllà de les diferències socials. En aquest sentit, era previsible que molts dels episodis narrats pels nostres biògrafs ens sorprendrien, ens ferien, ens commourien, en definitiva, no ens deixarien indiferents. Aquest pronòstic s'ha complert i les investigadores no hem pogut evitar sentir desconcert, ràbia, impotència, pena i dolor en moltes ocasions. No negarem que aquests i altres sentiments ens han acompanyat en el nostre procés de recerca, però al mateix temps era la nostra obligació contenir-los i deixar-los en suspens per poder investigar.

Així, des de la nostra posició epistemològica i metodològica com a investigadores no hem buscat recrear-nos en la dimensió ètica dels relats sinó **establir els vincles de la reflexivitat i de la subjectivitat present en els relats amb els diferents contextos socials en els quals aquests s'inscriuen**. És tasca de les lectores i els lectors jutjar fins a quin punt hem pogut assolir aquest objectiu.

⁵ Cal dir que en el procés de cerca dels biògrafs ens hem trobat amb alguna negativa a participar en l'estudi, ben comprensible si tenim en compte la demanda de les investigadores. No tothom li veu el sentit a 'explicar la seva vida', i menys quan en aquesta vida t'has sentit o et sents devastat físicament i psicològicament.

⁶ Aquest fet contrasta amb la necessitat d'ocultació de la identitat d'altres col·lectius entrevistats en investigacions anteriors de les autores. Podríem considerar d'aparent paradoxa el fet que aquelles persones més excloses tinguin menys necessitat de disfressar la seva identitat, mentre que persones millor instal·lades socialment tinguin majors suspicàcies a l'hora de presentar-se públicament.

8. Descripció de dades biogràfiques actuals de la població d'estudi i dels centres escollits

8.1. Quadre descriptiu de dades biogràfiques

Biògrafs/es	Sexe	Any naixement	Nivell estudis	Professió	Ingressos	Estat civil i situació familiar	Temps sense sostre	Allotjament actual ⁷
Àngel	H	1947	Primaris inacabats	Sense professió	PIRMI	Divorciat i tres filles	28 anys amb intermitències	Pensió
Andreu	H	1947	Escola Industrial, maestria fuster, dibuix tècnic	Delineant	Sense ingressos (pensió invalidesa en tràmit)	Divorciat amb fills	1,5 anys	Alberg
Naima	D	1943	Analfabeta (actualment fa un curs d'alfabetització)	Artista (cantant)	PIRMI	Separada amb fills	24 anys	Pis lloguer
Joan	H	1949	Estudis superiors de veterinària interromputs, estudis de formació professional	Tècnic electrònic	PIRMI	Separat amb una filla	2 anys	Centre de convalescència
Raimon	H	1952	Estudis superiors de psicologia	Tècnic de Serveis Socials	Pensió invalidesa	Solter i sense fills	2 mesos	Centre de convalescència

⁷ „Actual” fa referència al moment en el qual es realitza l'entrevista biogràfica (novembre, desembre de 2004 o gener de 2005)

Biògrafs/es	Sexe	Any naixement	Nivell estudis	Professió	Ingressos	Estat civil i situació familiar	Temps sense sostre	Allotjament actual⁷
Sarita	D	1949	Estudis de formació professional incabats	Cambrera	PIRMI	Soltera amb filla i amb parella	4 mesos	Pensió
Eduard	H	1957	Estudis primaris inacabats	Sense professió	PIRMI	Solter	10 anys	Casa d'acollida
Robert	H	1960	Batxillerat i carrera musical interrompudes	Administratiu	Pensió d'invalidesa	Solter i sense fills	25 anys amb intermitències	Centre de rehabilitació
Pepa	D	1949	Estudis primaris	Artista (vedette)	PIRMI	Separada i dos fills	10 anys	Pis de lloguer
Francesc	H	1948	Formació professional electro-mecànica	Tècnic electrònic	Sense ingressos (Pensió jubilació en tràmit)	Solter i sense fills	4 mesos	Alberg
Enrique	H	1962	Estudis secundaris	Sense professió	Pensió Invalidesa	Solter i sense fills	5 anys	Alberg
Montse	D	1972	Formació professional de puericultura	Puericultora	PIRMI	Soltera i una filla	3 mesos	Centre de rehabilitació
Roswitha	D	1977	Batxillerat	Operària fabril	Sense ingressos	Soltera i sense fills	1 any	Comunitat d'acollida
Amadou	H	1977	Estudis universitaris de geografia inacabats	Becari	Salari projecte social	Amb parella	1 any	Comunitat d'acollida

8.2. Quadre descriptiu dels centres

Nom centre	Titularitat i gestió	Tipus de centre	Serveis i personal
Centre de Dia Meridiana	Municipal	Centre de dia i centre d'acolliment.	Dutxes, menjador, assistència mèdica i terapèutica; activitats formatives i d'inserció, culturals i lúdiques. Dispositiu d'acollida hivernal.
Centre Residencial Can Planas	Municipal	Alberg d'estada limitada (6 mesos)	57 places. Dutxes i rober, menjador, activitats formatives i d'inserció, culturals i lúdiques. Seguiment social i terapèutic usuaris.
Arrels Fundació	Privada sense ànim de lucre (convenis amb Administracions)	Centre de dia d'atenció a les persones sense sostre en fases avançades i consolidades de desestructuració. Baixa exigència i acompanyament a llarg termini.	Dutxes i rober, treball social, tallers i activitats. Programa d'accés a allotjament en pensions, pis tutelat, pisos supervisats (70 persones). Personal: 17 professionals contractats; 170 voluntaris
Obra Social Sta. Lluïsa de Marillac	Religiosa (convenis amb Administracions)	Centre d'estada limitada per a homes menors de 60 anys en situació sense sostre que necessiten període de recuperació o convalescència després de fase aguda malaltia, post-operatori o accident.	35 places. Serveis d'infermeria, treball social, taller ocupacional. Altres serveis: Menjador Social/Centre de dia. Pis compartit per a exresidents. Servei d'Acollida i orientació a persones derivades de la xarxa de Serveis Socials. Personal: 17 professionals contractats; 12 voluntaris

Nom centre	Titularitat i gestió	Tipus de centre	Serveis i personal
Projecte Sostre	Privada sense ànim de lucre	Casa autogestionada per a sis persones. Baixa exigència i estada il·limitada.	Seguiment necessitats assistencials usuaris. Personal: 1 professional contractat; 41 voluntaris
CECAS	Privada sense ànim de lucre (convenis amb Administracions)	Fundació promoguda per Càritas Diocesanes Catalanes d'atenció a les persones amb problemes de drogadicció.	Centre de Dia. Comunitat terapèutica. Dispositiu de reinserció. Altres: Servei de suport familiar. Servei de prevenció. Personal: 18 professionals contractats; 90 voluntaris
Drapaires d'Emmaús	Privada sense ànim de lucre (convenis amb altres entitats privades)	Comunitat d'acollida de persones amb problemes d'adaptació social (per marginació o per projecte de vida comunitari)	Projecte de Comunitat. Activitat Drapaires (Encants Rastro). Projecte acollida immigrants.

9. Perfils biogràfics

Ángel: oro por plomo

La consciència d'estar viu. Aquest és el punt d'inici de la narrativa d'Ángel. *Yo a la edad de los tres años ya me dí cuenta que yo vivía porque caí completamente con una tuberculosis y de los pinchazos que me daban me sentí vivo.* Ángel havia nascut l'any 1947.

Mai va conèixer a cap dels sus progenitors i la primera llar que recorda va ser el sanatori de Torrebonica on rebia l'atenció i l'afecte de les monges. Als set anys el retornen a l'escola on sembla que algun membre de la seva família l'havia deixat quan era un nadó. En aquell temps el biògraf recorda haver passat molta por i mentre s'enfronta a la duresa del món de l'internat, va deixant ràpidament el sentiment de ser nen.

Recuerdo que yo a los siete años ya me hice adulto (...) allí me encontré completamente con una depresión total y me notificaron que tenía un hermano en el mismo colegio que estaba en el otro patio, estando allí con mi hermano era como estar en el servicio militar, a las siete de la mañana nos hacían levantar, un día sí un día no, para hacer la instrucción, cantar el cara al sol con la cabeza rapada, yo no sé, era mucha intensidad de lamentos como yo, como todo el mundo.

L'Ángel es rebel·la davant d'aquest escenari quotidià. *Me daba por escaparme, me iba a robar a los payeses y vender a las casas de la Zona Franca, ahí aprendí la vida delictiva desde los siete años.* Aquest és l'inici d'una trajectòria que segueix un circuit d'institucions prefixat. El següent destí serà el reformatori. *No sé si habréis escuchado que había un Asilo Durán que era un reformatorio, empecé a juntarme con gente, con compañeros que decidimos escaparnos y nos marchamos para la Costa Brava, allí nos pilló la policía y nos metió preso con dieciséis años.*

Inesperadament, a la presó rep una visita d'una dona gran que no coneix. Ella es presenta, és la seva àvia, però l'Ángel només reconeix una família, el seu germà. *Yo no tengo familia, yo he llevado una intensidad de colegios, de asilos Durán, y nunca han venido a verme ni nada ¿cómo de la noche a la mañana sale usted?* Les explicacions de la dona no aconsegueixen fer-lo canviar de parer. Després de la Guerra Civil, els pares havien estat en cerca i captura per part del règim franquista i per aquest motiu van deixar als dos germans internats, li explica ella. Però aquesta seria la primera i última vegada que nét i àvia es veurien. Per l'Ángel, el seu germà i ell, sempre més serien "los abandonados".

Quan surt de la presó, Ángel coneix una dona. Ella es queda embarassada de bessones i el biògraf es casa amb ella obligat, ens diu. El biògraf trigarà encara un temps a conèixer el seu veritable amor. Durant aquells anys, finals dels anys seixanta, el seu germà viu amb ells en un pis de lloguer. L'Ángel treballa durant un temps però les exigències i les contrapartides del món del treball poc o gens qualificat no el convencen. Els dos germans ho parlen, estan decidits, cal vigilar bé tots els moviments i escollir el moment propici. Faran un robatori a la casa del joier del barri, vendran les joies en el mercat negre i podran tirar endavant una bona temporada. Arriba el dia, tot està preparat, però els germans no compten amb la presència de la muller del joier al pis. L'ensurt de trobar-se amb algú

inesperadament desencadena una tragèdia: un ganivet es clava a la panxa embarassada de la dona. Surten corrents i un veí els veu. La dona mor. Per a Àngel la condemna és llarga, trenta-sis anys de presó. El seu germà es condemnat a la pena de mort, condemna que finalment li serà commutada. Durant el mateix judici, els advocats li tramiten la separació judicial de la seva dona i li treuen la tutela de les dues filles a les quals pot veure en comptades ocasions i amb les que des de llavors no ha tingut cap mena de contacte.

Els anys van passant a la presó. Tornar a estar tancat en una institució repressora no és cap novetat per a ell. *En las cárceles si te portabas bien, bien lo pasabas, no tenías problemas y, más, una persona que estaba acostumbrado pues a estar en los colegios. A una persona que no está acostumbrada a pasar las inclemencias pues lo ves duro, crudo, pero yo sabía que tenía que adaptarme a un disciplina.* L'any 1977 el Rei signa un indult i Àngel pot sortir de la presó havent complert onze anys. *¡Menos mal que murió Franco, menos mal que el Rey se acordó!* Altrament, per estar implicat en un delictes de sang, hauria d'haver passat almenys vint-i-un anys tancat.

Comença una nova etapa de la vida del nostre biògraf; una etapa marcada per l'alcohol i el carrer. *Ahí empezó ya mi vida, cuando termino de salir de pagar condena tengo una depresión bastante grande y me meto en la bebida, en el alcohol, me meto en las plazas con los alcohólicos y voy conociendo al personal. Los compañeros todos te explican su historia, unos que han venido a buscar trabajo y se encuentran sin nada, día tras día esperando la oportunidad. Y el calor de nosotros lo notaban, el afecto ése que dábamos, como yo, uno de ellos.*

Un dia Àngel es troba amb una persona que el reconeix d'haver compartit presó amb ell al Port de Santa Maria. Curiosament ambdós comparteixen els mateixos cognoms i el mateix poble de procedència segons la partida de naixement. Potser són cosins i aquest fet anima a l'Àngel a seguir-lo a França, on es dediquen a robar per vendre les mercaderies a Espanya. *Me marchó pa Francia y otra vez a delinquir, es el único calor que he tenido ¿no? la vida así delictiva, hasta que me canso.*

Un dia de l'any 1987, de retorn a Barcelona, el biògraf està prenent una copa en la barra d'un bar, coneix a una noia i se n'enamora. Ella l'ajuda a deixar l'alcohol però ell mai aconsegueix, tampoc sembla que ho intenti, fer-li deixar el consum de droga. *Bueno, yo estaba enamorado, la ayudaba en lo que podía y era feliz, era feliz porque notaba que la quería.* Van a viure a Saragossa i l'any 1992 tenen una filla. L'Àngel té cura de la mare i de la filla que neix amb una malaltia al cor. *Pues yo con la niña muy bien, yo la lavaba, la cambiaba de todo, le daba su comida, pendiente de ella.* És aleshores quan el biògraf decideix establir-se i muntar una botiga d'antiguitats. En una ocasió compra un lot molt barat que exhibeix a l'aparador i als pocs dies apareix la policia per verificar-ne la procedència. En confirmar el seu origen robat, Àngel és condemnat i torna a la presó. Tres mesos després arriba una notificació: la seva filla havia mort. Però sis mesos després encara havia de succeir una altra desgràcia que deixaria una petjada imborrable en la vida de l'Àngel. La seva companya se suïcida el dia de Tots Sants, després d'haver anat al cementiri a visitar la tomba de la seva filla. Era l'any 1996.

Quan surt de la presó, el biògraf torna a la delinqüència. *Francia, Alemania, Suiza, Italia, por todos los sitios haciendo las de San Quintín, me vengo pa España y otra vez a las plazas, y me pregunto ¿cómo, qué vida tengo, qué haces, de qué te sirve vivir, intento suicidarme, me pego un corte aquí, nada, en el hospital amanezco ¿qué hago? Otra vez imposible que siga viviendo, cojo la correa, intento ahorcarme, tampoco lo consigo, bueno tanto desistí, seis veces intenté suicidarme.*

Finalment, l'Àngel es resigna i es deixa portar pel món dels carrers i de les places. *Otra vez buscando porquería por los containers pa vender, y así día tras día, año tras año, estás a gusto con la gente porque son seres humanos pero no estás a gusto contigo mismo, ni tampoco estás a gusto en las plazas.* La plaça de la Mercè era un dels llocs que més freqüentava el nostre biògraf i on es trobava sempre ben acompanyat per la presència d'un bon amic de carrer, en Galán. Aquí serà on un treballador d'una entitat que atén a persones sense sostre a Barcelona el troba, s'hi adreça i s'ofereix per acompanyar-lo al centre per tal que es pugui dutxar i canviar-se de roba. I l'Àngel li pren la paraula.

Me cambié, me afeité, bueno me tuvieron que pasar la maquinilla porque con una cuchilla era imposible, total, me puse guapo, me vi limpio, me vi afeitado y salí y digo: 'coño, jodo, ahora sí que me puedo mover por Barcelona sin vergüenza'.

Però aquesta descoberta i sensació de benestar és efímera. Àngel torna a la barra d'un bar i, davant d'aquesta evidència, decideix marxar cap a França, aquesta vegada sol. *Fui haciendo la vida como había empezado ¿no? como había empezado a los dieciseis años y empecé a beber de nuevo.* Després de divuit mesos Àngel reprèn el camí de tornada i, un cop a Barcelona, es dirigeix a la Plaça de la Mercè en busca dels seu antic amic.

Llego aquí creyendo que era todo igual, voy a la plaza, pregunto por Galán, muerto. Lloré, lloré bastante, era una persona pero para mí era mi padre, me había tirado antes un año en la plaza con él, viviendo a la intemperie, cayera nieve como cayera agua.

Àngel reconstrueix aleshores les passes donades mesos enrera. *Me vengo aquí, al centro, pido ayuda, se me da.* Àngel rep assistència mèdica i, des de l'any 2000, no beu, té la medicació adequada al seu complex estat de salut (entre altres afeccions Àngel té la SIDA), i ha passat per diferents sostres on aixoplugar-se a les nits i on guardar les seves pertinences personals (una habitació de lloguer, un pis assistit i una pensió). Pot fer tres menjars diaris i li tramiten una pensió d'invalidesa que li permet mantenir l'espai vital de l'habitació i la companyia silenciosa de la cigarreta. El biògraf diu haver trobat a aquesta entitat un tresor que ell resumeix en una paraula pronunciada insistentment i amb nostàlgia durant tota l'entrevista: calor.

En el colegio era todo oscuro, duro, todo era disciplina, entonces esa cosa no estaba en ti, solo estabas atemorizado, no sabías que habían cosas que podían agradarte y agradar, en respeto, encontrarte con calor, con la gente, claro siempre vivía con temor, con temor al palo, a las broncas, entonces eso en tí no existía, no lo sabías pero me he dado cuenta que eso sí existe...

L'afecte que avui sent l'Àngel gràcies al suport rebut per part d'aquesta entitat el confronta alhora amb sí mateix. En aquesta etapa biogràfica de la seva vida, que segurament podem qualificar d'introspectiva, Àngel no vol defugir el repte d'enfrontar-se a la seva responsabilitat personal sobre el passat, sobre el present i sobre el futur. El nostre biògraf es considera una víctima de la societat per les mancances patides d'afectes i per la ignorància sobre altres formes de viure i de ser però, en cap cas, s'escuda darrere d'aquest context d'abandonament i misèria per defugir la seva responsabilitat en la seva vida i les conseqüències de les seves accions.

Yo soy una víctima social, una víctima del rechazo social (...) ha sido una vida dura, haciendo cosas duras, con responsabilidad de ir a la cárcel, pero así en plan de alegría, de disfrutar en plan de la edad que tienes, no, para nada, pa pagar oro por plomo, es lo que me ha tocado, pagar oro por plomo (...) Ahora espero encontrarme en sociedad, ser un número más de la sociedad, no rechazado, salir a la calle y ser un ciudadano normal y corriente como los demás, no encontrarme como yo, como era, como pensaba antes, de imaginado, de ladrón, un sinvergüenza (...) tienes que ir borrando todo lo de atrás, todo el mal que he hecho, claro tengo que compensarlo ¿de qué forma tengo que compensarlo? pues ayudar a los demás (...) ir aprendiendo un poco más de la vida, lo que no sé, lo que nunca he tenido oportunidad (...) que por algo has venido a la vida y por eso estás, estás acá o aquí, para eso, para... encontrarte vivo y darte a notar que estás vivo, que no es una cosa opaca, hay una luz, igual que uno ve la luz de los demás, que vean tu luz también.

Àngel va morir la matinada del dimecres 8 de juny de 2005. Va ser enterrat un dia després. A primera hora del matí es van reunir al cementiri els seus companys i amics, treballadors i voluntàries i voluntaris de l'entitat on va passar la darrera part de la seva vida. Una de nosaltres també hi era. Una voluntària portava un test amb una exòtica planta africana que havia aconseguit fer arrelar per a Àngel. Li havia promès que ho intentaria i, ara que la tenia a les mans, proposava portar-la al centre per a fer-la créixer en record seu. Moltes persones van dir unes paraules en record d'una persona complexa, conflictiva, honesta, divertida, col·laboradora, comunicativa, enigmàtica i entranyable. Nosaltres vàrem recordar una de les seves frases contundents: *yo he nacido solo, he vivido solo y solo voy a morir*. I allà, a cel obert, érem més de vint-i-cinc persones acomiadant-lo.

Andreu: o tot o res

Jo no tinc ganes de veure'm així i dir, això de dir vaig tirant, estic fotut, ara intentaré cobrar una pensioneta, a veure si la invalidesa, no, no, no!, amb cinquanta-set anys em queda molta vida, el meu pare va morir als vuitanta-set, em queden trenta anys, i encara que només en siguin deu. Ara, si em diuen, és que a partir d'ara has de malviure, parlem-ne, (...) ho deixaria córrer. O agafo el cotxe i ja està, no?

Viure o malviure, o tot o res, aquesta és la cruïlla biogràfica d'Andreu. Andreu va néixer l'any 1947 en el barri de Gràcia de Barcelona. De petits, ell i la seva germana jugaven al pati de la planta baixa on vivien, envoltats de figueres i bestiar. L'avi tenia

una orquestra, els oncles eren músics i el nostre biògraf recorda les festes majors al barri, els balls de carrer... El pare tenia un taller de fusteria a la casa, la mare s'ocupava de les feines domèstiques, s'estimaven, però tots aquests records d'infantesa contrasten amb un buit que Andreu sent ara i diu haver sentit sempre.

Ells (els pares) eren molt macos, es duïen molt bé, ara, jo grans records d'infància, no. La majoria de coses que feia se'm reprotxaven, després d'això te n'adones....a la mare la recordo molt poc, i això que l'he vist fins no fa gaire que va morir, i tenir un pare que em digués, que bé ho has fet això, mai. Un dia de Reis em van regalar una capsa molt bona de colors, una Staedtler. Recordo que em vaig quedar igual, m'era indiferent.

Mentre la germana gran d'Andreu feia els cursos de 'corte y confección' propis de l'educació femenina dels anys cinquanta, el nostre biògraf va seguir l'ofici patern. Andreu va fer estudis a l'Escola Industrial i quan va estar format va començar a treballar a la fusteria del pare, va arribar a donar classes de dibuix linial, algun estiu va dedicar-se a treballar de dibuixant amb un arquitecte, va iniciar la carrera d'aparellador....*sempre he tingut bones mans, era bo en aquest aspecte (...) podem dir que l'alumne aventatjava al mestre, però el meu pare trobava malament tot el que jo feia.*

Als disset anys, Andreu es presenta a un concurs de fusta a Cuenca. Encara no té la majoria d'edat però aconsegueix guanyar-lo. És el seu primer viatge, coneix a altres joves, té una parella... *vaig començar a veure el món de diferent manera, m'havia de començar a plantejar ser jo, fins aleshores tot el que feia m'ho feien fer.*

Aquest viatge confirma el talent del nostre biògraf i es pot interpretar com l'anunci del seu èxit professional posterior en el món de la fusta. *Jo, si físicament em trobo bé, no tinc por de res. A mi la feina sempre m'ha anat bé. Mai he hagut d'anar a buscar un client. Els clients m'han vingut. Ara fa un any i pico que he deixat la feina, però puc remuntar.*

Fa un any i mig que Andreu no té feina, ni sostre propi, ni salut, ni relació amb els seus fills. Com ell mateix diu, *he de començar des de zero.* Per aproximar-nos a les causes d'aquest nou començament, hem de reprendre el fil cronològic de la joventut. Som a l'any 1970 i Andreu fa el servei militar a Figueres. *Portava els cabells llargs, jo era molt liberal i només em faltava això.* Però el biògraf eludeix la disciplina gràcies a la seva habilitat pictòrica. *Com que vaig pintar un retrat de la filla del coronel em van fer furriel general i no vaig haver de fer res, ni guàrdies...cada matí sortia amb el cotxe de la patrulla militar i me n'anava a Roses i fins la nit, a l'hora de retreta, no tornava. Em coneixia totes les discoteques de la zona. Per la jura de bandera van venir els pares i jo ja no hi era. Vaig estar dos mesos a Barcelona, desaparegut, sense que ningú sabés que jo estava aquí. Aleshores tenia una altra nòvia ...*

Una altra i una altra, i una altra.... Andreu, fins l'actualitat, ha tingut moltes relacions, entre elles una relació matrimonial de catorze anys fruit de la qual han nascut un fill i una filla. Però no són només les dones. En diferents èpoques de la seva vida i de manera intermitent en alguns casos, continuada en d'altres, a Andreu li ha agradat de tot. La seva voracitat per la quantitat i per la intensitat ens pot aportar algun element interpretatiu per entendre la seva trajectòria.

Si vols que et digui la veritat, saber exactament el que vull, no ho he sapigut mai, mai, o sigui jo ho vull tot, m'agrada tot i tot en quantitat, m'agradava molt l'esport, tot, tot, el futbol, escalar, la muntanya, he esquiat quan en aquella època que ningú esquia (...) va haver-hi una època que em vaig enganxar molt al cigarret i a la beguda, però molt (...) jo amb una noia no hi havia sortit mai, sempre havia de ser amb varies, una sola, no, no, no, no n'hi havia prou. Quan m'agradava la fotografia, tenia no sé quantes màquines, en l'època del ball, era bastant bon ballarí, havia anat a escola de ball, el twist, tot, des de l'època de les festes majors he fet el seguiment de tot, m'agrada el rock, el heavy, els blues, el que vulguis, tinc de tot, el rock dur, i el bum, bum, bum que diuen, m'encanta, la música tecno és una droga, agafava el cotxe que té sis altaveus darrera, dos més a la part de dalt i quatre més a davant, l'equalizador ...i els cotxes, en tenia tres i també les motos, m'agrada fer carrereta i manta (...) Quan una cosa m'agrada no he entès mai perquè tinc que abstinere'm, això no ho he entès mai, inclús sabent que et farà mal.

Andreu sembla haver trobat gratificació en un patró de consum elevat. El negoci li reporta uns ingressos considerables i tot el que guanya, s'ho gasta. Els fills participen igualment d'aquesta lògica. Creixen amb motos, amb cotxes, i amb un sentit empresarial però també de l'estalvi que desconcerta al pare.

El meu fill amb disset anys ja tenia un milió de peles. Va deixar l'escola i automàticament per poder treballar havia de passar la mili i se'n va anar a Melilla, a la Legión. Un cop que el vaig veure anava mal vestit, però si 'cada mes et dono x diners per comprar-te roba'. Tot allò estava al banc. L'altra cara de la moneda. (...) Ell no ha volgut mai venir el taller. Ell, ho sé per la seva germana, s'ha comprat un camió petit i fa de transportista, treballa pel seu compte amb una empresa, i té una casa fixa i se'n va a un sou de 450.000 o 500.000 ptes. al mes. Tots dos se'n han embrancat a base de bé.

Andreu situa l'origen de la seva situació actual en el trencament matrimonial: *quan jo vaig tenir la separació, tot ve d'aquí, jo penso que tot el problema de que jo hagi parat aquí ve d'això.* A partir d'aquesta dada, la narració del biògraf es veu teixida d'històries i subhistòries que ens parlen de denúncies interposades per la seva dona, reclams de pensió, impagaments, embargaments, deutes, judicis, breus estades a la presó i, per damunt de tot, un dolorós sentiment de desengany en relació amb el seu fill per un litigi amb una moto que arriba als tribunals.

Fa dos anys, Andreu era encara professionalment actiu, però un infart de cor serà el primer avís d'un empitjorament gradual i progressiu de la seva salut. Les malalties són moltes i variades. Una d'elles el porta a estar set dies en coma i un any a l'hospital. Ha de tancar el taller, el pis li és embargat, juntament amb les motos, els cotxes...I un nou desengany, aquest cop amb la seva filla.

El més greu va ser que la meua filla, que venia el primer mes a veure'm, no em va voler a casa seva, al cap d'un mes, l'assistenta social em va dir que la filla no em volia a casa, que li anava malament tenir-me a casa seva.

Aquest fet provoca que, donat d'alta de l'hospital, el biògraf sigui traslladat a un alberg on viu actualment des de fa unes setmanes.

Malgrat les crítiques que Andreu formula sobre el lloc on, per ara, li ha tocat anar viure, i malgrat les comparacions inevitables amb la recent estada hospitalària, el biògraf participa en les activitats que el seu cos li permet i valora el fet de trobar-se anímicament 'alegre', encara que sigui amb l'ajut de la medicació prescrita pel psiquiatre. El paper de suport i d'acompanyament que la germana d'Andreu ha jugat al llarg de tots aquests anys és també cabdal per entendre la determinació del nostre biògraf.

Aquí es veu que costa molt entrar, quan l'assistenta social em va dir que m'havia aconseguit plaça es va posar contentíssima, "estaràs millor que a casa teva", em va dir. Un dia d'aquests li diré, "vostè no ha estat casa meva" (...) A l'hospital el tracte era familiar, les infermeres molt maques, molt dolces, aquí vaig pensar que seria igual...ja em van dir que al principi és una central nuclear però després vas veient que no és així, clar aquí hi ha de tot, és més aviat un cuartel. Costa que et diguin bon dia, la gent és molt reservada, allà a l'hospital ens explicàvem les nostres històries, aquí no. Allà tenies de tot, telèfon, aquí no tens ni llum per encendre, t'agafa qualsevol cosa a mitjanit i no t'hi veus. No hi ha tauleta de nit. No pots tenir res enlloc. Sort de la meva germana que és l'única que em ve a veure i em dona ànims. És tot un canvi, ara, jo ja he avisat al loquero que vull tirar endavant (...) si torno a recaure, mort, cent vegades.

Uns mesos després de realitzar-se l'entrevista, Andreu ens demana que quedi constància de la valoració globalment positiva que fa del centre. "Etic com un rei", ens comenta. El seu estat de salut no li permet preveure una data de sortida, però se sent més tranquil i conformat amb la seva nova situació.

Naima: un cachito de hogar

Naima va néixer l'any 1944 al barri madrileny de Las Arenas, en el si d'una família gitana. La biògrafa era l'única filla i la petita de quatre germans. Dos són morts i, en l'actualitat, Naima té només un germà, amb el qual ha perdut el contacte. A Naima no li agrada parlar de la seva infantesa, malgrat avui, als seixanta-un anys, la té molt present: *a mi, mi niñez no se me borra (...) no he tenido colegios, no he tenido muñecas y a los trece años me casaron por virginidad.*

El pare de Naima havia maltractat la seva mare, que morí de càncer als quaranta-nou anys. *Los gitanos no matan pero pegan.* Per la biògrafa és un capítol massa dolorós de recordar. *Murió de tanto llorar y de tanto sufrir, la pobre, porque el cáncer viene de esto.* L'últim desig de la mare fou que la seva filla no fos víctima dels maltractaments. Dissortadament, el desig matern no es complí ja que Naima va ser víctima d'abusos sexuals per part d'uns familiars, ja a l'edat de set anys, i un cop casada, fou maltractada pel seu marit. Naima va ser mare als catorze anys: *la primera vez se me murió, yo no sabía;* després va tenir un altre avortament i més endavant tres fills, amb els quals avui té poc contacte, exceptuant l'única filla.

Naima és analfabeta i al mateix temps, una artista que compon cançons. El món de la música flamenca i de la faràndula és la base de la seva vida professional i personal. Naima té discs al mercat, ha guanyat un disc d'or i un disc de platí, coneix i ha cantat amb les estrelles flamenques de més renom: Lola Flores, Camarón de la Isla, Paco de Lucía, Antonio Gades entre altres. *La música es ver el cielo azul, en el escenario me vuelvo ciega, me arrodillo (...) para morirme más a gusto me gustaría grabar mi penúltimo disco... el último nunca, se dice que trae mala suerte*, afageix. Molt significativament, en la situació d'entrevista el relat es va substituint per les cançons. Naima canta la seva biografia a través de versos plens de dites populars i refranys, però també d'episodis viscuts, plens de vida.

Naima tenia trenta-sis anys quan arribà a Barcelona, després de vint-i-tres anys de suportar maltractaments per part del seu "marit". Naima s'havia casat segons el ritus gitano: *mé casé por virginidad así que no hay papeles de por medio*. Immersa en el cercle viciós de la violència domèstica Naima diu haver estimat més de l'imaginable a algú que li ha deixat unes ferides i cicatrius físiques i psíquiques de les quals avui encara s'està recuperant (i medicant). *No sabía ni freír un huevo, pero si no lo hacía él me pegaba, y si no la suegra*

Loca

*Ya me lo has dicho dos veces
y a la tercera va la vencida
a mi poquito me cuesta
coger mi ropa
hacer mi vida*

*Y yo como soy gitana
sigo aguantando lo que me digas
que tengo muy mala sombra
que estés conmigo
por compromiso*

*Te recuerdo
que no tienes
ningún contrato
fímao conmigo
que si me dejas, te dejo
tú por un lado, yo por el mío*

*Loca, tú no creas que estoy loca
la locura que yo tengo
es quererte a todas horas*

*A mi no me pidas cuentas
que yo me voy por donde he venido
las deudas y las ganancias
se quedan todas contigo
Loca....*

I així ho va fer. La biògrafa deixa Madrid, deixa la parella, deixa enrera un comfort material i un patró de consum molt elevat per començar de nou. *Teníamos un piso de siete habitaciones, tres baños, dos terrazas (...) Lo dejé todo, y me fui con un abrigo, un poco de dinero y mis objetos personales de joyas y cosas.* A Barcelona, Naima ha de malviure i sobreviure a la ciutat, però l'agraïment que sent des d'una perspectiva actual és més profund que tots els records negatius. En especial, la biògrafa recorda i valora l'ajut rebut per part d'una coneguda seva, vinculada al món de la música, que l'acull durant un any a casa seva.

Barcelona més que mai

*Barcelona me abrió sus puertas
una mañana,
pa recibirme, se puso guapa,
y me propuso vivir aquí*

*y te lo dice una madrileña
pura y castiza
que Barcelona la siento mía
y no me importa morir aquí*

*Barcelona més que mai
Cataluña es gente amiga,
seis millones de razones
pa vivir con alegría*

Després de deambular un temps per la ciutat, la biògrafa és conduïda i acollida en un centre d'atenció a les persones sense sostre. Naima descriu la seva arribada recordant un clar sentiment de pudor i de vergonya: *después ya entré aquí, no sé cómo explicarme, yo no lo conocía, cuando llegué me puse debajo de una mesa, escondida, yo llegaba muy elegante, me daba vergüenza, para comer había una cola como en un metro, ¿esto que es? un espeluznao, por aquí, otro por allá, y vino una chica que me vió debajo la mesa, me dio la mano y me dijo, "levántate, que de aquí se sale".*

Actualment Naima continua vinculada al centre i fa ús del menjador, dels serveis mèdics, i de les activitats que s'organitzen a través de l'entitat... Però el seu desig és ser autònoma: *estoy sola pero yo he estado siempre con mucha familia, con mucha gente y no era dueña de nada y ahora soy dueña de un 'kleenex' que tenga (...) No me voy a quedar aquí hasta que tenga setenta años y me lleven a un albergue.*

El que la lliga al centre és el sentiment de seguretat i de protecció que aquest li ofereix, però també les persones que hi ha conegut, tant els professionals que hi treballen com les amigues amb qui pot compartir el cafè, experiències viscudes.... i les cançons. Amigues que han passat per situacions similars a les de Naima, i amb les qui la nostra biògrafa ha constituït un grup de dones.

¡Basta ya!

*Amigas escuchadme
vivimos engañadas
si lo pensáis un poco
somos unas esclavas*

¡Basta ya!

*Aquí se acabó lo que se daba
quiero que te olvides de mi cara
si te he visto no me acuerdo
aquí se termina una historia de amor
que mal empezó
y lo que mal empieza
acaba peor*

¡Basta ya!

*Amigas escuchadme
los años van pasando
se va quedando vieja
la ropa en el armario
pintemos nuestros ojos
pintemos nuestros labios
y ponte ese vestido
que tanto habías soñado*

*salgamos a la calle
que el mundo nos espera
volvamos a ser niñas
con ilusiones nuevas
unamos nuestras manos
la unión hace la fuerza*

¡Basta ya!

La següent cançó sorgeix de la seva relació amb les persones que la biògrafa ha conegut en el centre i va dedicada a les persones han passat un temps de la seva vida al carrer.

Huracán de sueños

*En las largas noches
del helado invierno
cuando las maderas crujen por el viento
suenan los tejaos por el golpe aguacero
que son esa gente que vive en el suelo
tirás por las calles
sin ningún consuelo*

*No existen ilusiones en sus pensamientos
luchan por la vida, por seguir viviendo
junto a la batalla
que les manda el cielo*

*Están olvidados
no los quiere nadie
y esa mano pa seguir adelante*

*Huracán de sueños
se llama la noche
Dios mío, qué solos!
se quedan los sueños
que fría es la noche
sin abrigo puesto*

Amb l'ajut rebut per part de l'Administració, Naima ha pogut aconseguir un pis amb dues habitacions:

Entonces la M.C. habló con L., mi asistente, hablaron no sé qué, me fue mal al principio pero ahora estoy como una princesa, tengo mi casita, aquí me han ayudado, para dar la entrada al piso, cuando no he podido pagar un mes, me lo han pagado, hasta que me vino el PIRMI, por la edad, por todo, porque tengo sesenta años, cariño, hay que decirlo (...) jamás un cachito de hogar para no tener frío, y que puedas ir a la playa y colgar tu ropita, esto es lo que nos gusta a nosotras. Tengo mi cuartito, con mi espejo, mi televisor, mis perfumes, mi cama con el edredón y los cojines a conjunto de las cortinas...

Avui Naima es lleva d'hora pel matí i se'n va a córrer per la Barceloneta. Un dia a la setmana va a piscina amb les seves amigues. Naima és coqueta; té un cos que no correspon a la seva edat. Amb orgull relata una anècdota per la qual algú la confon amb la seva assistent social, molt més jove que ella. *La verdad es que siempre me ha gustado cuidarme.*

Naima posa fi a l'entrevista i s'acomiada de l'entrevistadora amb la següent cançó:

Alúmbrame

*Luna, alúmbrame que estoy a oscuras
Fuego, quémame que siento frío
Viento, tráeme ese recuerdo
que soy una estrella que en el cielo se ha perdido*

(Naima)

Joan: sóc un supervivent

Montevideo, 1 de març de 2005. Tabaré Vázquez, en l'acte que l'investeix com a nou president d'Uruguay, es pronuncia contra la impunitat dels militars de la dictadura militar que va governar el país llatinoamericà entre 1973 i 1985. L'amnistia als acusats de tortures i assassinats ha estat repetidament denunciada per les diferents organitzacions que lluiten pels drets humans, i sembla que el canvi polític pot portar una revisió judicial de la dictadura.

Per a Joan és massa tard. L'any 1960 la família havia emigrat de Catalunya a Uruguay per motius laborals. El pare de Joan, químic industrial de professió, havia acceptat una oferta d'una empresa americana. Aleshores Joan tenia onze anys. L'adolescència i primera joventut són anys tranquils, de prosperitat econòmica per la família i de perspectives de benestar per al futur. Però aquest horitzó es veurà truncat radicalment per al nostre biògraf i la seva família. A principis dels anys setanta Joan, al igual que un dels seus tres germans que avui exerceix aquesta professió, estudiava veterinària a la Universitat de Montevideo. Però el nostre biògraf té altres inquietuds que van més enllà de la carrera. Són anys de lectures —*llegia molt, sobretot m'agradava Hermann Hesse*— i anys d'interessar-se per allò que està passant al seu voltant, anys d'una progressiva politització que el vincula al Partit Comunista. L'any 1975, Joan és detingut juntament amb altres companys de la universitat per repartir fulletons subversius en contra la dictadura.

El Nadal del 2004 Joan escriu el seu testimoni a la revista del centre de convalescència on resideix. *Vaig deixar de ser el Joan per convertir-me en el '1411'. Em van tallar el cabell, em van desinfectar i despulats ens van posar al pati d'armes, mentre ens pegaven de cop, sense avisar. Això ho van repetir moltes vegades al llarg de gairebé un any. Durant els primers vuit mesos ens van tenir amb una caputxa posada permanentment (ens aixecàvem la part de sota per tal de poder menjar). Aquest primer temps no vèiem la llum del dia. Sabíem que era de dia perquè sentíem els pardals. Sort dels pardals.*

Immers en un temps de captiveri i tortures, Joan es marca una única fita: sobreviure. *El meu objectiu era no pensar en res. El seu objectiu era que denunciéssim altres 'subversius', i la manera d'aconseguir-ho era trencant-nos per dins i per fora. Agents de la CIA nordamericana havien ensinistrat els militars en diverses tècniques que els ensenyaven a 'l'escola' de Panamà. Aquests van ser mesos de 'Picana' (m'electrocutaven), de 'submarino' (em posaven el cap en un bidó ple d'orina, fins que semblava que et mories ofegat) i de trencament psicològic.*

Després de vuit mesos ens van canviar a un altre lloc, lligats de peus i mans en camions tancats (...) La vida al Penal de la Marina era més senzilla, no torturaven. Podies escriure a la família i ells et podien escriure però tant les meves cartes com les seves passaven censura...i hi havia moltes coses prohibides: no solament no es podien donar dades del que vivíem; tampoc es podia dibuixar a les cartes de la família, arbres, cases, cavalls...i mai no he entès per quina raó.

Al cap d'un any i escaig d'estar empresonat el pare de Joan aconsegueix alliberar el seu fill a través de l'ambaixada espanyola. El nostre biògraf es fa ressò de les

paraules d'Unamuno quan torna de l'exili: *quan vaig arribar a casa, vaig dir, 'como íbamos diciendo'...i em vaig fer un cafè.*

Joan sembla posar punt i a part a aquesta experiència i reprèn la seva vida allà on la va deixar. El biògraf es casa amb una dona que ja coneixia abans de ser presoner polític i inicia un negoci muntant una granja de pollastres primer, i un taller de reparació tècnica de televisors, després. Tot i així, el biògraf ha d'anar a signar setmanalment al cuartel de Colònia, el municipi on vivien ell i la seva família, a 200 km. de la capital. *La tortura no va acabar allí.* Al cap d'un any de ser alliberat, el govern militar l'expulsa del país *'por intentar a la Constitución en el grado de conspiración'*. *Em van donar vint-i-quatre hores per marxar*, ens diu. És aleshores quan Joan decideix retornar a Catalunya, país on va néixer.

Joan i la seva dona arriben a Barcelona l'any 1977, en plena Transició. D'aquest moment Joan recorda especialment que vota en el referèndum per la Constitució. *El primer que vaig fer quan vaig arribar va ser donar un petó al terra. A casa mai no es va perdre la identitat, sempre parlàvem català (...) quan vaig arribar hi havia molt poca consciència del que era una democràcia. No es veia clar.* Joan simpatitza amb el partits d'esquerres i amb la CNT, acut a les manifestacions d'aquells anys però fins avui dia no ha tornat a militar. *En vistas de lo ocurrido...jo la militància ja la vaig fer d'estudiant.*

Els pares i germans de Joan es quedaran encara a l'Uruguai però, transcorreguts uns anys, tots acaben retornant a Barcelona.

Al cap de dos anys de ser a Barcelona Joan i la seva dona tenen una filla. Joan comença a treballar d'ajudant de químic en una fàbrica de tintes al barri del Poblenou. Però aviat comença a estudiar i a formar-se com a tècnic en fibra òptica i aconsegueix una feina a una empresa de reparació de televisors i instal·lació d'antenes. Joan ens comenta que arriba un dia que rep l'acomiadament: *em van dir que no hi havia prou feina.* És un dia difícil d'oblidar per al nostre biògraf ja que quan torna a casa veu de lluny el cotxe de bombers, i en arribar, li comuniquen que el seu pis s'ha incendiat. La seva dona i la seva filla surten il·leses de l'incendi i quan Joan veu que estan bé reacciona amb contenció i celebrant-t'ho amb una beguda...*El primer que vaig fer va ser prendre'm un whisky.* La beguda, companya inseparable en aquests i molts altres moments claus de la seva vida.

Aleshores Joan decideix fer-se autònom i munta la seva pròpia empresa de reparacions, al mateix barri. Es tracta d'un taller que poc a poc va habilitant com a habitatge i que es convertirà en el refugi que el protegeix de les seves crisis de parella. *Me n'anava allà i l'arreglava per no barallar-me.* L'any 1992, el matrimoni se separa. Joan marxa del pis compartit i s'instal·la al seu taller-refugi. Inicia una nova relació de parella que durarà dos anys i serà també serà durant aquest període quan comprarà un bar en una localitat de l'àrea metropolitana de Barcelona, que no trigarà massa temps a deixar.

El biògraf torna a iniciar una nova relació que dura nou anys. Joan i la seva nova parella viuen en un pis al centre de Barcelona, però Joan continua treballant al Poblenou com a tècnic en el sector de les telecomunicacions, en aquesta ocasió, en una empresa d'instal·lacions. Un accident de cotxe que li afecta el peu fa que

disminueixi la seva capacitat de treball: *no rendia el que rendia abans i a l'empresa no li interessava*. L'acomiaten l'any 1999: *em van deshauciar i em vaig trobar sense feina i al carrer*. L'última activitat laboral de Joan és fer hores en una empresa fent reparacions d'aparells electrònics.

En aquell moment el nostre biògraf té cinquanta anys i ell mateix el situa com a punt d'inflexió en la seva vida. *A partir del mig segle tot s'ha anat complicant*. Joan té diferents problemes de salut, que el porten a hospitalitzar-lo durant gairebé tres mesos, esdevé diabètic... perd el vincle amb el món laboral i arran d'una nova separació amb la seva darrera parella, perd també el pis. *Ella es va quedar el pis. Li vaig regalar per no tenir problemes*. De nou, Joan prefereix evitar el conflicte i no barallar-se.

Així, l'any 2001 Joan s'instal·la a viure sol al seu taller. Els dos anys que hi passa són dos anys d'abandonament personal, dos anys d'un fort consum (alcohol, tabac, televisió i vídeos) *i de tirar de VISA, tant que vaig acumular deutes i deutes...* fins que arriba el desnonament ja anunciat pel propietari que, després de moltes pressions, declara en runes l'immoble. *L'amo no volia indemnitzar-me i el va declarar en ruina, el van tapiar i jo em vaig trobar al carrer. Un amic em va acollir un temps, jo estava fatal...fins que vaig acabar a parar aquí al centre*.

Joan no ha viscut mai literalment al carrer però fa dos anys que no té habitatge propi i viu a un centre que acull a persones amb problemes de salut que no tenen sostre. Joan no té relació amb la seva família des de la mort de la seva mare. De fet, aquest va ser el moment en què Joan demana al seu pare d'anar a viure amb ell, però el pare li respon negativament. Aquest fet, a dia d'avui, sembla haver marcat un punt i final en la relació amb la seva família d'origen. La seva filla, que avui té vint-i-cinc anys, continua vivint amb la seva mare i amb Joan té només un contacte esporàdic. Des que Joan està al centre s'han vist un cop.

El present: tot i les crítiques a la normativa que regula el funcionament del centre, Joan diu trobar-se bé en aquest espai. *Es menja, es dorm, s'està bé... encara que no deixa de ser una presó. A les vuit hem de ser a dins i ara encara, però a l'estiu! No es pot fumar enlloc...no pots menjar a les habitacions...* Visites al metge, els àpats al centre, alguna passejada, el bar, l'acompanyament i l'amistat amb un company de centre. Aquest és el seu dia a dia. De nits, Joan pren antidepressius i ansiolítics per dormir. Preguntat pel seu passat, Joan confessa que són les ruptures sentimentals les que el van anar enfonsant fins a 'tocar fons'. No hi ha autocrítica en el seu relat però sí un retret: *hi ha coses que no perdone, per bé o per mal, no les perdone*.

Preguntat pel seu futur, Joan es mostra pessimista. *El futur? negre, negre...el que jo faig és sobreviure (...)* no veig massa clar el futur, o sigui que vivim el present. Repassant la seva trajectòria biogràfica, podríem dir que no li falten raons pel seu pessimisme. Però ens cal anar més enllà del relat manifest i valorar igualment altres dades de la seva narració que ens revelen un futur amb projectes concrets, uns projectes no poc ambiciosos que parlen d'il·lusió. L'amistat amb el seu company de centre és fonamental per entendre aquesta dimensió de futur. Paradoxalment, un futur connectat al seu passat a Uruguai i a Llatinoamèrica en general.

Anem per parts: en primer lloc, Joan vol aconseguir un pis per compartir amb el seu company i amic. De moment l'Ajuntament ha acceptat oferir-los un ajut per l'entrada i altres despeses, però els ingressos actuals de Joan es limiten al PIRMI. El biògraf, que vol sortir de la precarietat econòmica i gaudir d'uns drets que considera legítims, expressa la seva voluntat de reclamar, d'una banda, una pensió al govern d'Uruguai per la seva condició d'ex-pres polític durant la dictadura i, de l'altra, aconseguir que el govern espanyol li reconegui els anys cotitzats a la Seguretat Social per poder passar a cobrar una pensió contributiva. *Fins ara no m'havia fet falta econòmicament i tampoc he tingut ganes de remenar, però ara és diferent.*

En efecte, Joan vol reivindicar uns diners que ara necessita més que mai. La societat en què vivim es mou pels calers i desgraciadament en tenim pocs. Cada vegada els que tenen en tenen més i els que no en tenim, en tindrem menys. Peor es nada. És un capitalisme molt bèstia el que tenim ara, tot és consum. Això ja és antic (assenyala la gravadora amb la qual gravem l'entrevista). (...) Els diners ara no t'arriben i si no ingresses has de confiar en l'Estat, i no hi confio massa, jo, en l'Estat, però en ningú, eh?

En segon lloc, també vinculat a la seva etapa com a ex-pres i víctima de tortures, Joan expressa la seva intenció de connectar-se amb una associació d'ex-presos polítics que el pugui ajudar (...) *tampoc he tingut ganes de remenar*, ens diu. Fins fa poc, però i ara? El fet d'haver 'tocat fons' en aquests darrers mesos, de disposar de temps per pensar, pot haver originat un procés reflexiu, de revisió d'aquesta etapa dolorosa de la seva biografia. *Va haver-hi un temps que em despertava suant, no hi penso gaire perquè si no em posaria agressiu. Em donen pastilles i estic sedat (d'això fa dos anys). Sóc un dels pocs que va sobreviure.*

Paralelament, Joan expressa el seu desig de tornar a Llatinoamèrica. *En tots aquests anys he retornat dues vegades. Allà hi tinc amics del col·legi, de la universitat. També a Rio de Janeiro, Buenos Aires... Quan tingui temps i diners m'agradaria tornar-hi. Ara tinc temps el que no tinc són diners. Potser no és un projecte realista, però sí una il·lusió de futur.*

Raimon: la millor jugada de la meua vida

Eren les onze del matí, moment de fer un recés en la feina i sortir a fer un cafetó perfumat amb l'aroma i el sabor de la cigarreta. En tornar al despatx, Raimon cau a terra i entra en un somni profund...

Al carrer jugaven a futbol, passaven tan pocs cotxes!. Els nens del barri es trobaven i gaudien xutant amb destresa la pilota, imitant als ídols del moment. Som a finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta, i Raimon destaca fent malabarismes virtuoses amb els peus. En el col·legi dels Maristes, a les hores de pati, continuaven les corredisses futbolístiques però hi havia també moltes hores d'estudi que Raimon va aprofitar i gaudir.

Vaig estudiar als Maristes, vaig estudiar onze anys amb els capellans (...) són durs, et fan entrar, et fan entrar les assignatures molt bé.

Quan arribava a casa després de l'escola, la mare ja li tenia preparat el berenar. El pare arribava més tard perquè era artesà i tenia el seu petit negoci com a constructor de guitarra espanyola. De fet, aquesta va ser la seva segona feina perquè el pare havia arribat a Barcelona des d'Andalusia després de la Guerra, havia llogat una habitació a les Set Portes i havia començat a treballar davant mateix, a Correus. La mare, catalana i filla única, treballava de jove a Sants, a la fàbrica de l'Espanya Industrial. Seria a finals dels anys quaranta quan ambdós es van conèixer, potser en un ball, i l'any 1949 es van casar. Dos anys després naixia l'únic fill de la parella, al barri de Gràcia. Més tard, la família va decidir mudar-se a Collblanc. Al pare de Raimon, culé de tota la vida, li feia molta il·lusió viure al costat del Camp del Barça, una passió transmesa directament al fill que va començar a entrenar a Can Barça als nou anys.

Un bon record, tranquil, harmoniós és el que té (o el que deixa entreveure) el nostre biògraf de la vida familiar. Uns pares treballadors, que s'estimaven i es respectaven, i una llibertat compartida en el si de l'àmbit domèstic.

Vaig tenir una infància molt bona (...) el pare se'n anava al taller, la mare es quedava a casa, anava a comprar, feia el menjar, netejava, jo anava a l'escola, després anava a entrenar, des de petit jugava al futbol, a més mai em van prohibir res, si volia sortir per la tarda, per la nit, el que fos... ells sabien que era una persona responsable (...) després els caps de setmana sortien ells, al cine, tenien matrimonis amics i se n'anaven, jo em quedava solet a casa, quan tenia vuit o nou anys algun cap de setmana em quedava sol però, jo els deia, marxeu tranquils (...) el pare va morir amb setanta-quatre anys i la mare amb seixanta (...) no van patir, el pare va agafar una trombosi i la mare del cor, li va donar un infart, van tenir una mort dolça (...) jo suposo que ma mare va morir per la falta del pare, si hagués mort ma mare abans el pare encara hauria mort abans, no sabien viure l'un sense l'altre.

En Raimon va anar creixent envoltat de la calor de la seva petita família, dels amics del barri i del futbol. Als dinou anys, el Barça el va cedir a un equip català de primera divisió, però malgrat que les seves aptituds futbolístiques el projectaven cap a una brillant carrera com a esportista professional, no va voler abandonar els estudis. Eren els últims anys del franquisme i Raimon entra a la universitat. Decideix estudiar psicologia i decep les expectatives del pare que havia pensat en llegar-li el negoci de les guitarres.

Al pare jo li portava la comptabilitat i l'ajudava però a mi no m'agradava fer-ho i quan ell es va jubilar li va sapiguer greu que no m'agradés fer la feina d'ell, però ho vaig intentar i no, que no.

Hi havia un món molt atractiu més enllà del negoci patern. Discussions polítiques al bar, militància al PSUC, manifestacions al carrer i moltes amistats i coneixences de persones del món de la cultura i de la política catalana d'aleshores. I, com sempre, molt de futbol i una adscripció esportiva i política al Barça que mai no ha abandonat.

Vam agafar l'època dels grisos que ens anaven al darrera, una mica revolucionaris, molt catalanistes, anava a classe, després a les reunions i després anàvem a prendre una coca-cola i preparàvem la guerra contra els grisos i bé, bé, encara tinc

dos o tres amics d'aquella època (...) La meva frustració ha sigut no jugar amb el Barça, amb el gran, eh?, aquesta ha sigut la meva frustració, és que a la nostra època el Barça era el buque insígnia de Catalunya, la gent no podia cridar contra Franco i anaven al Camp del Barça a cridar contra tot, no?, per això diuen que el Barça és més que un club i encara ara.

En Raimon va acabar la carrera i va començar a treballar als Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona. Tenia (i té) vocació per treballar per a la gent i es va ficar de ple en la seva feina, això sí, sense deixar la seva dedicació al futbol. Eren els primers anys de la democràcia, anys de crisi econòmica i de desindustrialització de barris sencers de Barcelona. Tota la incipient estructura de provisió de serveis de benestar i de tractament de la pobresa i l'atur s'estava començant a muntar. Avui Raimon guarda records d'un departament poc poderós comparat, per exemple, amb urbanisme, records de com s'exhauria un mínim pressupost, de com es buscaven d'aquí i d'allà diners o recursos per atendre a les famílies o les persones que s'havien quedat sense res i, sobretot, de com es lluitava i discutia cara a cara amb els responsables polítics per aconseguir donar alguna resposta a la gent que ho necessitava. En definitiva, diu Raimon, bons records professionals i humans.

Doncs mira, agafàvem el que podíem, fins on arribava i de vegades ho senties amb l'ànima perquè hi havia gent que estava al carrer, que no tenia per jalar, que no tenia, però aleshores tu mateix anaves a una parròquia o a centres oficials, a veure si puc escurar una mica d'aquí, i rascar una mica d'allà, tapar forats, jo moltes vegades he hagut d'anar a urbanisme i dir escolta, dóna'm un cop de mà perquè quan em donin el pressupost ja t'ho tornaré, perquè això, perquè lo altre....

Hi havia aquesta llei de vagos y maleantes, i la gent aturada, si la gent no pot treballar perquè no hi ha feina, què ha de fer? Pues sortir al carrer i buscar-se la vida com pot, pues clar, hi havia molta cosa a arreglar, molta feina per fer, perquè hi havia molta marginació, molta, molta, molta, nosaltres vam fer el que ens va permetre el pressupost.

Pels voltants d'aquells anys en Raimon ja s'havia convertit en una figura del futbol local i un club de fora de Catalunya el va reclamar i pagar els seu traspàs. Va demanar una excedència a l'Administració i durant varies temporades es va dedicar íntegrament al futbol. Entrenar, jugar, guanyar o perdre els partits i les primes, viatjar i conèixer molts aeroports i molts hotels, una parella i signatures d'autògrafs pel carrer. En Raimon, en la vintena, coneixia la fama, guanyava diners i era feliç jugant al futbol.

Però als vint-i-nou anys Raimon decideix deixar el futbol, torna a Barcelona sense parella, i reprèn la seva feina a l'Administració. Un any després comença a fumar, ens diu. El cigarret, des d'aleshores, convertit en company de per vida. Eren les onze del matí d'un dia qualsevol de l'any 1990, moment de fer un recés en la feina i sortir a fer un cafetó perfumat amb l'aroma i el sabor de la cigarreta...

Me'n vaig anar a esmorzar com cada matí, em prenia un tallat i un croissant, un cigarret i quan vaig arribar al despatx, ja no me'n recordo de res, diuen que vaig caure, que em vaig quedar allí, em van portar ràpidament a l'hospital.

El biògraf té trenta-nou anys i ha tingut el seu primer atac de cor. Sobrevisqué, sí, però la seva vida canvià radicalment. Els metges no li donen alternativa, ha de deixar absolutament la feina, el futbol, i ha d'agafar la invalidesa. Com que encara no ha complert els quaranta anys li atorguen només el 65% del seu sou.

Com viure a partir d'aquest moment, com adaptar-se a la nova situació? *Era una persona que m'agradava la feina, m'agradava ajudar a la gent i m'hi posava potser massa, en els problemes de la gent (...) és que ets jove i veure't així i mira ho has assimilat, va ser molt fort que als trenta-nou ja no... més que res perquè el treball sempre et distreu i no et deixa pensar però mira, què hi farem, ens diu. A partir d'aquell moment, el biògraf dedica el seu temps a anar a veure els amics, a la biblioteca a llegir, a prendre el sol, com si fos un iaio. La narrativa de Raimon destil·la resignació quan presenta aquesta etapa biogràfica. D'entrada sobta aquesta actitud si tenim en compte el seu passat d'activitat, de relacions, de reptes i inquietuds. Tanmateix, una dada biogràfica posterior ens aporta un element interpretatiu clau per donar sentit global al seu declivi.*

Ja malalt, Raimon coneix a una dona d'origen llatinoamericà que treballa d'assistenta domèstica a casa d'un amic seu. Poc a poc es van fent amics i la relació s'estreny fins que decideixen anar a viure junts. Entre ambdós tot sembla indicar que hi ha un pacte de cura, d'afecte, de suport i ajuda mútua. Al principi viuen a Barcelona però, més endavant, en Raimon decideix vendre el seu pis per instal·lar-se a Madrid, on ella té la seva xarxa de relacions. El biògraf diu sentir-se estimat i ben atès i passen quatre anys de convivència que ell qualifica de feliços. Un dia, un fort dolor al pit el porta d'urgències a l'hospital. La seva estada allà és llarga i la seva situació molt crítica. Raimon es recupera de l'angina de pit però aleshores ella ja no hi és, tampoc els diners que compartien en un compte conjunt. Les seves paraules són vagues quan tracta d'explicar el moment en el qual signa uns documents de cessió patrimonial que la seva companya li porta a l'hospital. *És clar, això em va afectar molt, la veritat és que l'estimava moltíssim, diu.*

El to de resignació continguda amb el qual el biògraf ha narrat la seva vida fins ara comença a presentar fissures. Hi ha una dosi major, malgrat molt controlada, de pena, d'impotència. La seva situació ha empitjorat radicalment, la seva salut està més deteriorada i ha de fer front a allò que ell considera una manipulació enganyosa. També el seu orgull masculí ha quedat malmès. Aquell pacte que intuïem al principi ha arribat a la seva fi però, per causes que Raimon no vol explicitar, el biògraf decideix abandonar, retirar-se, no lluitar per recuperar els béns materials, diners i propietats, que encara considera seus. El biògraf decideix tornar a Barcelona i allotjar-se en un hotel. Als dos dies torna a sentir un fort dolor al pit. L'ingressen de nou i quan surt, *ja no tenia a on anar, no tenia a ningú i llavors vaig anar a veure a un amic de Serveis Socials que em va buscar aquest lloc i em va dir: "no pateixis que allà, com és de convalescents, et donaran bé la medicació, et tractaran bé".*

Podem apreciar com el biògraf ha entrat en una espiral de pèrdues que no el poden deixar indiferent malgrat la 'flema anglesa' amb la que tracta de descarregar el dolor i la sensació de fracàs del seu present. En el moment de l'entrevista, en Raimon porta dos mesos en un centre que acull a persones convalescents i que no tenen un habitatge propi. Amb el temps s'ha anat recuperant, malgrat el seu estat de salut no

deixa de ser delicat, i ha fet un bon amic amb el qual comparteix temps, converses, silencis, habitació i expectatives de poder conviure en un pis.

Però Raimon sent ràbia per haver arribat a una situació que, a ulls de la societat, el fa formar part del col·lectiu de persones sense sostre. Ell no se sent així i prefereix presentar-se com un home íntegre abandonat per una dona. Sense poder treballar i amb una salut delicada a Raimon li quedava un espai i una relació vital de protecció i il·lusió per viure el present i fer front al futur: una parella. Aquesta possibilitat s'ha esvaït, i allò que resta és una sensació de fracàs d'una masculinitat difícil de reconèixer davant de les entrevistadores. Com a home amb estudis, amb èxits esportius i professionals i amb una economia benestant, aquesta vivència esdevé més crua. El biògraf necessita i somnia amb la cura i l'afecte d'una dona. Aquesta seria, avui per avui, 'la millor jugada de la seva vida'. No ens ho diu explícitament però ens ho comunica de moltes altres maneres.

Allò que sí fa explícit és el seu esperit rebel quan els científics i els professionals de la qüestió social construeixen 'perfils' per tal d'explicar situacions biogràfiques. Ni 'perfils' ni 'individus' perquè, segons ell, ambdós termes tracten de reduir la complexitat de la condició humana. Certament, Raimon accepta resignat la nostra 'nomenclatura', però es posiciona com un lluitador quan reprèn la seva condició de psicòleg i esportista.

Escotar, dialogar, comprendre als altres a través de la paraula i del sentiment, i ajudar-los a enfrontar el present i el futur, defineix el 'Raimon psicòleg' i l'encoratja a sentir-se útil. *Quan veig qualsevol alguna persona que necessita ajuda, no econòmica, ajuda moral, procuro ser amic d'ell i li parlo, ho portes a dins, et surt a tu mateix.*

En 'Raimon esportista' mira la seva vida com un terreny de joc i continua pensant i dissenyant la millor jugada per arriscar i guanyar, guanyar temps, guanyar somnis i il·lusions per seguir viu. La conversa que Raimon va mantenir amb el metge que el va operar la darrera vegada il·lustra aquest esperit.

- no pateixis, Raimon, tu et salvaràs perquè tens ganes de viure...
- sí, suposo que encara no hauré acabat la meva feina aquí i mira, aquí estic!

Sarita: *yo sí creo en milagritos*

Sarita, nascuda al 1952, jugava sempre amb els seus cosins, era filla única i les nenes l'avorrien. Preferia pujar-se pels arbres, provar els primers melons de la temporada d'un hort veí, endur-se d'amagatots el burro del seu oncle per anar a visitar a l'àvia que vivia a uns quilòmetres de distància, i fer de portera en el partits de futbol amb la colla de nens del poble. Una nena 'marimacho', com ella diu, que també gaudia aprenent. Recorda que l'escola li encantava, des de les matemàtiques fins a les manualitats, i era una bona estudiant. Però, certament, ella se sentia diferent i en el petit poble de Castella on vivia, un poble marcat per la moral catòlica conservadora i patriarcal i per les normes socials franquistes dels anys cinquanta, alguns li deien que era 'el demonio en persona'. *Las niñas paseaban de una punta a*

la otra del pueblo, en la calle grande, yo me aburría mucho, así que me crié con el carácter rebelde. Però els records d'infantesa entre camps, ovelles i festes rurals són feliços.

Quan arriba l'adolescència els pares de Sarita es preocupen per la seva conducta en un poble on tothom es coneix i tot se sap. Les normes i la vigilància es fan més dures. A aquestes alçades, la biògrafa explica que s'ha fet una noia bonica que comença a pintar-se i a desitjar sortir de nit i fer la seva. Els pares la controlen però ella aconsegueix fer escapadetes nocturnes per la finestra, una finestra que ara Sarita recorda que els seus pares van decidir enreixar.

Quan té tretze anys, el pare de la biògrafa mor d'una bronquitis i Sarita es queda sola amb la mare, malgrat ambdues reben el suport de tota la família que viu al mateix municipi. És a partir d'aquest moment quan les relacions entre mare i filla comencen a prendre un tarannà conflictiu. Per a Sarita, els records d'aquest període són borrosos.

Me dieron una beca para ir a la capital de provincia en un colegio de monjas, tenía quince años y yo ya me fui a ese colegio interna, no sé si me llevó ella porque era muy mala o no sé qué. La biògrafa valora l'experiència com a bona i la disciplina del col·legi no la sorprèn. *Yo sé que me gustó porque ahí aprendí de todo, a bordar a mano, bien, lo recuerdo como si fuera una mili, teníamos el piso grande arriba con una habitación para todas las camas de las chicas, había un coro y me hicieron triple porque yo tenía muy buena voz.*

És aleshores quan rep una beca per estudiar electrònica i anglès a València. Aprendre un idioma nou li agrada però amb l'electrònica no s'identifica gens ni mica. Entretant, Sarita ha complert ja els divuit anys i el seu instint de llibertat contrasta amb un món que se li fa petit. *Era muy buena estudiante pero bueno era joven y cuando uno es joven, ya sabes lo que pasa, que tienes muchos pájaros en la cabeza, y yo estaba en un internado de monjas y allí estudiábamos y sólo salíamos los domingos por la tarde un rato al pueblo (...) Y me cansé, mi deseo era volar, ser más libre, yo me había criado libre.*

La biògrafa decideix aleshores marxar de l'internat i anar a Madrid, a casa d'una tia, germana de la seva mare. Sarita és encara menor d'edat (vint-i-un anys durant el franquisme) i la mare la va a buscar perquè torni a casa. *Mi madre era una señora de estas de pueblo que no ha visto nada, que no ha salido nunca, tenía una mentalidad muy atrasada y vivía con la gente que lo controlaba todo, yo le dije que me quería quedar con mi tía en Madrid. Entonces se enfadó y le dije que no volvía y me quedé en Madrid.* Una nit que va sortir de festa la policia l'atura i la detén perquè la mare havia posat una denúncia per fer-la tornar a casa. En la comissaria mare i filla parlen durament. Sarita no torna al poble, però tampoc no es queda a viure a casa de la tia. S'instal·la en una pensió i es posa a treballar de cambrera en una cafeteria.

És a partir d'aquest moment quan la trajectòria biogràfica de Sarita està fortament condicionada per la presència d'homes. Mentre treballa de cambrera a la cafeteria coneix un home que amb bones maneres i paraules, la porta a treballar al seu negoci, una barra americana on la biògrafa es dedica a servir copes. En veure's

atrapada per les amenaces del propietari que no la vol deixar marxar, Sarita accepta l'ajut d'un dels clients que se l'enduu amb ella. La biògrafa torna aleshores a la cafeteria i coneix a un altre home del qual s'enamora. Ell està casat i té fills a Catalunya però treballa a Madrid i és en aquesta ciutat on Sarita inicia una relació de parella amb el que considera el seu primer amor. Després d'un temps de relació i convivència, Sarita es queda embarassada d'una nena, la seva única filla. *Tenía ganas de tenerla, porque quería, la deseaba, no me vino equivocada (...) él quería tener una niña y yo lo quería mucho, estaba loca por él, el primer amor, el amor ciego.* Quan la nena té sis mesos l'empresa on treballa el seu company el destina de nou a Barcelona i ella decideix traslladar-s'hi també, tot i saber que en aquesta ciutat no podran viure junts. El trencament de la parella sobrevé quan Sarita s'assabenta que ell no té intenció de separar-se de la seva esposa.

Sola a Barcelona amb una nena de menys d'un any, Sarita comença a lluitar per tirar endavant. Ambdues viuen en una habitació amb cuineta de camping gas, i a les sis del matí la biògrafa marxa a treballar per netejar a una escola bressol i després fa hores netejant oficines. Deixa a la nena amb una senyora que la cuida fins que ella torna. La biògrafa apunta a les estretors econòmiques i la soledat com a causes que la porten de nou a la feina nocturna en una barra americana. És aleshores quan Sarita comença a familiaritzar-se amb l'alcohol que, de manera discreta i subtil al principi i implacable després, aconsegueix fer-se un lloc important a la seva vida. Encara trigarà, però, a adonar-se del seu impacte. *En una barra quieras que no algo bebes y así empiezas, luego plegas y te vas a la discoteca y todo lo que ganas te lo gastas.* Després d'algunes anades i vingudes entre les feines diürnes a les cafeteries i les nocturnes a alguna barra, Sarita coneix un comissari de Barcelona amb el que se'n va viure i amb el qual munta dos clubs nocturns. Ell és el propietari i ella 'la jefa' que s'encarrega de les treballadores, de la intendència i l'administració del local. En aquell temps la seva filla que estudia en una escola privada de la ciutat.

Al cap de quatre anys Sarita abandona el negoci i marxa. *En fin, me cansé y lo dejé, lo dejé.* A la mare i la filla els esperen cinc anys de viure en un bloc il·legal o afectat que no tenia ni aigua ni llum i on, òbviament, no paguen res. L'enderroc les obliga a deixar el bloc i Sarita marxa a viure amb un home que havia conegut en aquest indret. La filla no l'acompanya perquè s'havia independitzat i en aquells anys, a principis dels noranta, ja és mare d'una nena. La biògrafa descriu la seva relació amb la seva nova parella com una relació marcada per la violència domèstica i l'alcohol.

Al principio muy bien pero después, cuando ya empezamos a convivir resultó violento, ya empezaron las peleas, malos tratos psíquicos y físicos, de todo (...) aguanté cinco o seis años, iba y venía a casa de mi hija porque ella trabajaba y me necesitaba para cuidar a la niña, y ya te digo, yo últimamente ya dormía con un cuchillo debajo de la almohada, él bebía y yo también bebía y la última vez que me fui ya no volví.

El proper destí de Sarita és el carrer. Passa una temporada totalment alcoholitzada entre l'estació de Sants, l'estació d'autobusos i algun caixer automàtic. *Ya estaba de la calle hasta las narices, de dormir en el suelo siempre el cuerpo lo tenía destrozado, todos los días borracha y menos mal que no caí en otras cosas peores,*

a mi, dadme vino, cerveza, pero droga no. Un noi, company de carrer, li parla dels serveis municipals on ell acut. Ella s'hi presenta.

Yo últimamente ya estaba muy mal, no tenía ni gana, solo beber (...) yo le dije al educador que me atendió: "mira que yo he venido en serio, ¿eh?, que yo quiero quitarme de beber, no estoy de broma, que a mi la PIRMI no me resuelve nada, yo vengo aquí a ganar"(...) me dijeron que me subiera, que había dos habitaciones y aquí mismo me dieron un vaso de leche con galletas y la primera noche que dormí aquí me pareció el Hotel Palace y aquí empecé la rehabilitación.

Atencions mèdiques, psicològiques i socials l'ha acompanyat fins ara i l'ajuden a fer un tomb espectacular tant a nivell físic com mental. *Empecé a comer bien, empecé a engordar, empecé a mejorar, yo me veo mucho mejor en todos los aspectos.* La biògrafa reconeix en la figura de la treballadora social una guia molt útil en el seu camí. Un camí que Sarita sap que és ple de dificultats, entre elles, l'alcohol, el seu 'pitjor enemic'. Així, després d'un desengany amb una feina de curta durada en uns grans magatzems (on ella espera treballar més temps) la biògrafa opta per seguir el consell de la treballadora social: suspèn la seva activitat laboral per més endavant i es dedica a consolidar el seu procés de desintoxicació, que implica refer-se a nivell psíquic, emocional i físic del patiment i les empremtes de l'alcohol, per una banda, i a estabilitzar la seva residència, per l'altra.

Sarita ha viscut a diferents pensions de Barcelona que ha pagat amb els ingressos que rep de la PIRMI; en algunes d'elles ha passat incomoditats i por. Va ser en la primera pensió on la biògrafa coneix a un home que també ha passat per un important trauma a la seva vida i ho ha perdut tot. Per a ell, l'experiència de carrer tampoc no li és aliena. Actualment són parella i viuen a la mateixa pensió a l'Eixample de Barcelona, una pensió que la biògrafa descriu com un lloc digne i còmode. La seva il·lusió és aconseguir un pis de lloguer del patronat Municipal de l'Habitatge a la Barceloneta per poder començar a fer una vida més privada i autònoma. Actualment, el company de Sarita treballa i la biògrafa, que ha fet diferents cursos en aquests darrers mesos i segueix tenint ganes d'aprendre i obrir-se nous camins, manifesta el seu desig de trobar feina en una empresa de seguretat.

Sarita, amb cinquanta-tres anys, sap que en aquest procés de tornar a començar i passar comptes de la seva vida ha d'anar pas a pas i que no li serveix recrear-se en el paper de víctima. *Yo vengo aquí a rehacer mi vida (...) a veces he pensado que no he tenido nunca suerte, pero después pienso que es una tontería porque en otras cosas sí he tenido suerte, pero es que estás sola, sin hermanos, aquí no he tenido familia, entonces he tenido que luchar sola.* Des del reconeixement de la seva vulnerabilitat, que ella atribueix en bona mesura a l'experiència de la soledat, la biògrafa es presenta com una persona que ha decidit lluitar per ella i per la seva filla. *Yo para adelante, siempre para adelante.* Avui Sarita fa front al seu present i futur amb optimisme, coratge i fe. *Yo sí creo en milagritos (...) a mi hay una frase que me gusta mucho: Dios escribe recto pero en líneas torcidas.*

Eduard: *sembla que la vida no et vulgui*

Oblidar la por i tenir alguna cosa pròpia, sobretot una feina. Aquests són els desigs que Eduard, un barceloní de quaranta-set anys que ha passat la seva vida espantat i amb moltes mancances, va fent explícits a mesura que transcorre el relat de la seva història. Por del passat i del futur, por a desintegrar-se, a no existir. Mancat d'òrgens, mancat d'afectes, mancat de feina i mancat de llar. La seva és una història d'absències més que no de pèrdues. En un moment de la narració, el nostre biògraf comenta que se sent com un fantasma per donar a entendre que és invisible pel mercat laboral actual. La imatge del fantasma ens pot ajudar a entendre com ha viscut i com interpreta Eduard la seva vida.

El biògraf va néixer en ple franquisme, en un hospici de la ciutat. Desconeix qui són els seus pares i desconeix el perquè, als catorze anys, el van expulsar de les Llars Mundet per enviar-lo amb la família que el va acollir i maltractar durant tota la seva adolescència i primers anys de joventut.

Vaig néixer a la Maternitat, i després d'anar fins vuit anys a un col·legi, em van enviar al Institut psicopedagògic Mundet, em costaven les matemàtiques, sumar, em costava i em van dir que havia de marxar amb aquesta gent, i jo, clar, estava espantat, va ser un xoc.

'Aquesta gent', així es refereix Eduard al matrimoni amb el que va passar vuit anys de la seva vida amenaçat i en condicions d'esclavitud. La parella, que no tenia fills, eren propietaris d'una bodega a la part baixa de la ciutat i obligaven a Eduard a treballar al mostrador davant del públic, servint begudes. Del tracte amb la gent el biògraf en guarda bons records. Acabada la feina, darrera el taulell, començava l'infern.

Jo tot el que vaig aprendre era de tractar amb els clients, la meva educació ve del que vaig aprendre del tracte amb el públic (...) ells, en canvi, d'educació no me'n van donar, mai, mai, no em deixaven anar a escola, ni per les tardes, només em volien per treballar, treballar i prou, però no estava assegurat, no tenia cartilla, no tocava mai els diners, no sabia lo que era un cine, ni em compraven roba, mai fins als vint-i-dos anys (...) em deien que si marxava em tancarien, que em deixarien sense dinar ni sopar, una vegada em van pegar (...) jo no sabia què fer, no sabia on anar, estava com tancat, amarrat.

Molt comprensiblement, el mot 'família' no apareix ni una vegada en la narració per referir-se a les persones que el van 'adoptar': un maltractador alcohòlic i una dona sotmesa a les ordres del seu marit, en plena dictadura de Franco.

L'home bevia molt, la dona era més bona, una vegada vaig veure com la pegava, jo tenia setze anys o així i jo el vaig agafar i ell em va donar un cop que em va deixar inconscient, i no em van portar al metge ni res, em vaig despertar amb un mal de cap terrible, em van dir "aquí no ha pasado nada, anda, a trabajar", i a vegades del cop aquell encara tinc mal de cap.

Als vint-i-dos anys, a Eduard el torna a colpejar la vida. El matrimoni decideix vendre's la bodega i es desentén del nostre biògraf; tampoc els nous propietaris

compten amb Eduard per treballar amb ells. Som a l'any 1979, en plena Transició i ebullició política i social al nostre país. Mentre per a molts joves de la seva edat s'obren moltes perspectives i expectatives de canvi i de futur, per a Eduard la reclusió continuarà, encara que paradoxalment sigui a l'aire lliure.

El traspàs em va aixafar molt perquè clar jo ja era gran i aquella gent no em volien al pis i com aquell qui diu em van tirar, ale, búscate la vida, espavila't, però jo ja amb aquella edat ja no podia tornar a les Llars Mundet (...) els nous propietaris ja tenien fills i a mi no em volien, me'n vaig haver d'anar amb lo posat (...) no tenia diners per anar enlloc, no tenia una defensa, vaig tenir que anar al carrer, dormir al carrer, amb una gent que bevia i consumia, així vaig començar a beure.

El biògraf passa deu anys de la seva vida, tota la seva joventut, malvivint al carrer, practicant la mendicitat i esdevenint alcohòlic. La reclusió a la que ha estat sotmès i el desconeixement de la ciutat, de la societat i els seus codis de funcionament fan d'Eduard un ésser desvalgut que cerca protecció i aixopluc allà on més difícil és trobar-lo, en el món de l'asfalt i la beguda. No serà fins al cap d'anys que el nostre biògraf comença a conèixer i fer ús dels recursos que posaran un punt i final a la seva vida de carrer, almenys fins el moment present.

La vida al carrer és dura, dormíem en un descampat, de vegades a botigues que havien tancat, hi havia droga, baralles, ganivetades, sempre amb por, no dormia bé, mal arreglat, no em dutxava, amb por, buscant-me la vida, demanant per comprar un bocadillo i per comprar una ampolla de vi, perquè com que estava amb ells tenia que comprar vi. Jo lluitava i primer deia que no, però em deien, tienes que beber, i primer bevia poc, però em vaig acostumar, a vegades t'obligaven, la vida de carrer és molt forta, jo estava espantat, però no coneixia res, ni puestos per menjar ni per dormir, jo no sabia si tenia que estar al carrer o hi havia un puesto millor.

Jo amb el grup del carrer no em sentia tan sol, al principi alguns em volien pegar, altres no, però després ja quan em van acceptar almenys em trobava acompanyat, trobava una ajuda, per si passava algo, jo almenys en les nits fosques que no podia dormir almenys estava més respaldat amb ells, estava més vigilat, més segur.

Eduard no se sent còmode amb el tipus de gent que l'envolta, se sent diferent i expressa un sentiment d'injustícia que reapareix al llarg dels diferents episodis de la seva vida, però la por i la inèrcia d'allò conegut impedeixen que aquest sentiment d'injustícia es transformi en acció. La seva lluita es limita a la supervivència, a combatre la desintegració física i psíquica. Segurament, donades les condicions de partida, és una lluita no gens menyspreable.

Quan vas brut la gent et desprecia i jo pensava, què he fet? jo em mereixo això? venia la guàrdia urbana i ens fotia fora, encara que plogués...clar a vegades si havíem begut fèiem soroll i clar els veïns es queixaven, jo els hi deia que no fessin soroll, però clar n'hi havia de violents, jo a vegades volia marxar, però on anava? tenia por que em clavessin una ganivetada, tenia que aguantar aquella gent que no m'agradava però és el que em tocava, com si fos una obligació, el grup del carrer és com un cercle tancat, no és gent de canvi, t'exclous, no et mous d'allà, és un grup al qual t'has d'adaptar i no és cap societat, jo no me la mereixia aquesta vida, he tingut valentia perquè si no m'hagués desfet.

De la reclusió a l'hospici, a la reclusió de la bodega i d'allà al cercle viciós del carrer. No és estrany que Eduard no percebi ni qualifiqui com a 'reclusió' els vint anys que porta movent-se pel circuit de les institucions d'ajut a les persones sense sostre. Estem a principis dels anys vuitanta i a la ciutat desapareixen les mesures repressives de la mendicitat; l'any 1985 es desenvolupa la Llei de Serveis Socials i comencen a funcionar els equips de carrer.

Llavors em van dir que hi havia puestos per dinar, per dutxar-me, clar, a mi se'm van obrir les portes perquè a mi no m'agradava anar marrano, i llavors anava a dutxar-me cada dos dies i d'allí em van enviar al menjador social, canviar d'aspecte, jo aconsellava als meus companys de carrer que vinguessin amb mi, no tots van venir, alguns sí (...) a mi m'aporta gent que m'ajudi, que m'orienti on es pot menjar, dormir, és com una escala, vas pujant.

La valoració globalment positiva que fa Eduard de la seva relació amb els serveis i professionals de tot tipus (educadors, treballadors socials, terapeutes, psiquiatres i metges en general) i al cap de tants anys, no li impedeix expressar un sentiment de pudor i d'incomoditat pel tracte paternalista i alligador rebut, o com a mínim percebut, en nombroses ocasions.

És difícil deixar-se ajudar, hi ha coses que no les entens, et parlen amb molta autoritat, jo ja sóc gran, a vegades sembla que et faltin el respecte, ja sé que no és així, però i jo què hi pinto?, t'ho diuen com si tinguessis tu la culpa, hi ha paraules tècniques que jo no entenc, perquè jo mai he agafat un llibre serio...no és que m'ho prengui com una ofensa, és que em sento com avergonyit, com si tingués jo la culpa de no estar prou preparat.

'No estar prou preparat'. Aquesta és la llosa que, tant des del punt de vista objectiu com subjectiu, arrossega Eduard. Una llosa que li ha impedit trobar una feina estable i amb condicions dignes al llarg de la seva vida. Més enllà de l'experiència de treball a la bodega dels catorze als vint-i-dos anys, el biògraf només ha tingut feines esporàdiques, la més llarga d'un any i escaig en una empresa de reinserció social. Eduard és conscient que la seva dependència de l'alcohol ha estat un obstacle definitiu a l'hora de desenvolupar una trajectòria laboral però, tal com ell suggereix en el relat, si hagués gaudit de les oportunitats educatives de les que han gaudit la majoria de persones que avui tenen la seva edat, Eduard no s'hauria sentit tan desvalgut davant del món en general i del món laboral en concret.

Per mi és molt complicat perquè sempre et demanen estudis i, clar, jo estudis no tinc, o les feines surten a vegades d'ordinadors i clar jo no estic preparat (...) l'última feina que vaig trobar, que me la donaven, era de cambrer però jo clar, amb el problema de l'alcohol, vaig pensar que no era per mi, aquesta feina, i de paleta, carpinter, per exemple, ja no tinc l'edat, sí, de carpinter pots anar d'ajudant i això ho podria fer però què va! vaig i 'ja t'avisarem', volen saber la vida i vinga a enviar curriculum, i per què? perquè després no et diguin res, almenys que t'enviïn una carta, pues mira passa això, passa lo altre... et desmoralitzes, en aquesta vida sembla que ja no valguis per res, sembla que la vida no et vulgui (...) perquè la major part (de persones sense sostre) som gent que busquem lo laboral i per què no

podem treballar una persona amb aquestes edats de quaranta o cinquanta anys? no existim? som fantasmes?

La narració sobre la qüestió laboral és extensa. Eduard es recrea en la reconstrucció minuciosa tant de les seves pròpies experiències i fracassos en el món del treball, com en un discurs crític sobre aquest mateix món. Aquest èmfasi narratiu indubtablement té a veure amb la petjada que li va deixar la seva primera i penosa experiència laboral. El biògraf no menciona el terme 'esclavitud' en relació als seus anys passats a la bodega, però sí ho fa en relació a les condicions de treball dels immigrants en l'actualitat. L'associació entre ambdós episodis és inevitable.

Els empresaris prefereixen agafar a joves que vénen d'altres països, gent que agafen sense fer-los contracte, jo a ells no els dono la culpa, li dono la culpa als empresaris que són corruptes i que agafen a gent sense papers i els fan treballar com a esclaus (...) perquè l'esclavitud ja s'ha acabat, i la persona té que tenir tots els drets mentre es comporti, donar-li una oportunitat i és per culpa d'aquests empresaris...abans encara podies treballar però ara ja no.

En el moment de l'entrevista, Eduard viu en una casa per a persones sense sostre des de fa vuit mesos; després de diverses recaigudes en els darrers anys, torna a fer un mes i escaig que no beu; visita regularment a un terapeuta i es medica per deixar l'alcohol, participa en un grup d'autoajuda per a alcohòlics i ocupa el seu temps lliure passejant per la ciutat, conversant amb els avis del parc, anant a les biblioteques i visitant exposicions. Però, per damunt de tot, el nostre biògraf anhela una 'normalitat' que passa, segons el seu criteri, per trobar una feina ben remunerada amb la qual poder accedir a un habitatge propi i, a partir d'aquí construir una família.

Perquè a la vida si tens un treball tens una casa i pots tirar la vida endavant, pots tenir una família, perquè ara jo estic aquí i tinc un sostre, però no vull estar així tota la vida, espero viure com té que viure una persona normal, cobrar com una persona normal, i tenir una casa, teva, i una família, i poder dir que tens una casa que te l'has guanyada amb el treball.

Un temps després de la realització de l'entrevista, Eduard aconsegueix ser acollit a una residència comunitària amb caràcter estable. El biògraf no ha construït una casa ni una família pròpia però sí sembla haver guanyat una llar i una família d'adopció.

Robert: el preu del silenci

Som a la biblioteca d'un centre de desintoxicació i reinserció de la ciutat de Barcelona i Robert sembla impregnat de l'ambient de calma i reflexió que es respira en aquest espai. La seva narrativa és fluïda i rica en matisos, descripcions, vivències. Entén perfectament el sentit de la proposta que li fem, però això no li impedeix aprofitar l'exercici com una possibilitat de parlar lliurement i espera poder treure-li un profit personal al simple fet de parlar i ser escoltat. El nostre biògraf ha callat moltes coses durant molt de temps i ha pagat un alt preu per aquest silenci.

Això jo m'ho prenc com una psicoteràpia, por fin alguiem que le puedo contar mi vida tal y cual, però clar sé que és un estudi sociològic i no un estudi personal meu, a lo millor me n'aniré algun cop i em centraré més en la meva problemàtica que no en la cosa global, però suposo que després vosaltres ja fareu el que tingueu que fer.

Robert, de quaranta-quatre anys, és el quart de sis germans d'una família ,de casa bona però de barri obrer', en paraules del biògraf. La tradició de família nombrosa ve de lluny; per la banda paterna eren deu fills, per la materna vuit. Per la banda paterna les mainaderes, la segona residència i els professors de música ens parlen d'una família benestant i, segons explica Robert, molt preocupada per la urbanitat, la disciplina i la lectura. Per la banda materna els orígens són més humils; *l'avi era sabater i l'àvia cosia, cosia sabates de dia i de nit*. El pare de Robert era comercial del sector tèxtil, passava la setmana pràcticament fora de casa i els diumenges a la tarda es permetia un descans a la llar familiar. Tot i que el biògraf ens comenta que no s'abordaven temes polítics en el si de la llar familiar, la participació del pare en l'exèrcit franquista ens permet entendre alguns elements socialitzadors que tant d'impacte tindran en la trajectòria del nostre biògraf.

La mare de Robert s'ocupava de les tasques de la llar seguint la divisió sexual del treball del moment segons el qual les filles ajudaven, encara que poc, i els fills, entre ells Robert, estaven exempts de qualsevol responsabilitat domèstica. El biògraf relata com les preocupacions dels pares passaven per mantenir una forta unió dins la família i al mateix temps una distància del veïnatge i del seu entorn més immediat. Un entorn de famílies de classe treballadora, castellanoparlants, procedents de la immigració andalusa i d'altres indrets de l'Estat i instal·lades al barri barceloní d'Horta a partir dels anys quaranta i cinquanta.

Però l'activitat militar franquista del pare de Robert sembla conviure amb una defensa aferrissada de la catalanitat i una obsessiva hostilitat als seus veïns de la resta d'Espanya. *A altres que venien d'altres llocs d'Espanya doncs també els evitaven, ells volien que nosaltres ens caséssim amb catalans i catalanes, que féssim país.*

Distància amb el veïnat més obrer, més inculte, més cridaner, però no amb els discrets veïns del poble on la família estiuja, el Sr. Pedro, un empleat amb una bona posició a una gran empresa estatal, i la seva esposa. El matrimoni, que no tenia descendència, adorava la gran família veïna i les corredisses estiuenques dels sis germans. El Sr. Pedro els feia regals, oferia als pares de Robert la possibilitat que els nens es quedessin a casa seva quan els pares havien de marxar, amb el temps els van facilitar un lloc de treball a la mateixa empresa on ell treballava...i durant més de trenta anys, i amb el desconeixement dels pares, va abusar sexualment de tots els fills, entre ells de Robert, i fins i tot d'alguns dels fills d'un cosí.

El que ha passat ara quan ho ha destapat el fill del meu cosí, que també li ha passat, és que jo tinc un complex de culpabilitat tremendo, perquè si jo ho hagués parlat quan em va passar a mi, hagués tingut la facilitat de parlar, s'hauria evitat molt, i suposo que els meus germans estaran amb la mateixa sensació.

El fet de burxar en un passat que fa mal quan tens set o vuit anys, i que continua fent mal gairebé quaranta anys després no és un exercici gratuït. El nostre biògraf es fa preguntes per ser millor, per estimar-se més.

I tot això ho explico perquè és anar buscant com una excusa per saber per què m'he ficat al món de la droga, a veure si això podia ser un trauma de petit que em portés, no? jo estic casi segur que no només és això, però això pot ser una petita part més de que jo em desenganyés d'una part de la vida...

En la seva narració Robert es recrea en un altre record d'infantesa, no es tracta d'un fet objectiu com el de l'abús, sinó més aviat d'una vaga sensació de ser diferent, de no ser com els altres. Robert era dels més bufons i intel·ligents dels germans, i va tenir una trajectòria escolar brillant fins al batxillerat, a instàncies dels pares va aprendre a tocar el violí... Però, sense estudiar 'gens ni mica', sense esforç, sense implicació. I sentint-se diferent. Sentint que primer eren els altres i després ell.

Per Reis jo seguia dormint, i en canvi els meus germans ho vivien i ho disfrutaven, jo sempre tenia aquest pensament, primer ells després jo, si hi havia dos cuixes de pollastre, agafeu vosaltres, perquè si ho disfruteu, l'altre dia mateix, li vaig dir a la meva mare, ja va sent hora que jo participi en els regals d'aniversaris (...) és un intent de dir a veure si m'il·lusio i m'implico i recupero una mica la família.

El desengany viscut durant la infantesa dona pas a una adolescència marcada per la cerca de nous referents on emmirallar-se, on trobar-se. Durant un temps, el nostre biògraf està ocupat i dona resposta a les expectatives familiars. Però progressivament el malestar creix.

En aquells anys anava a escola, feia el batxiller, al migdia me n'anava al forn a preparar el pa de la tarda, dinava allà, tornava un altre cop a l'escola, després al conservatori de música i després a casa. Això va durar tres anys. El violí era molt mecànic, havia de fer molts exercicis i no tenia ganes, tampoc d'estudiar, anava cansat i vaig deixar-ho tot a quart de batxillerat, llavors ja només carrer, carrer (...) vaig anar a buscar una altra part de la vida, on jo em sentís més que podia fer el que em donés la gana i ser més valent.

Estem a en els anys setanta i en la part nord del barri d'Horta comença a circular molta droga. La proximitat amb el barri de Carmel fa que Robert comenci a conèixer un tipus de joves que no van a l'esbart, ni fan música, ni estudien, i el seu món l'atreu.

A l'altre cantó hi havia l'altre barri que era de més immigrants, de gent inculta, de molts fills de paletes, molt pocs estudis, però jo veia que eren molt espavilats al carrer, tenien una forma de parlar, de ser, jo m'enganyava pensant que eren més valents, més xulos i tal, era l'època que Barcelona estava plena de bandes, la banda del Carmelo, i era com ser d'una banda i clar la gent del meu barri que anava d'excursions i en aquest plan, no em cridava tant l'atenció com l'altra que era més fer el gamberro (...) tot això ha desembocat en què aquella gent es va anar ficant en el tema de la droga i jo com que tenia que ser d'aquella gent perquè m'acceptessin també hi vaig entrar i perquè et respectin i et tinguin en consideració tens que passar

una sèrie de proves per mostrar que ets valent, decidit, que tens collons, com se sol dir, ¡qué bien, alegría!, aquells anys era el lema de drogues, sexe i rock and roll.

Drogues, sexe i rock and roll. Robert s'enfronta inexorablement al seu propi jo i als seus móns particulars:

El món de les drogues, devastador: vaig tornar de la mili i ja vaig quedar enganxat a la droga, a la heroïna (...) la droga cansa molt, sempre són excessos, quants més excessos sembla que els altres et tenen més respecte, no sé què dirien avui els altres, molts s'han mort, era fantasear, anar-la a buscar, consumir, traficar i inclús el somni era que seríem grans traficants, que portaríem els quilos, que tindríem diners per tot el que voldríem, aquesta era la il·lusió d'algú que comença en el món de la droga, que es pensa que se'n sortirà quan vol, en aquella època tampoc no teníem la informació dels desastres que la droga provoca. Avui Robert, com molts dels ex-companys de carrer que encara no han mort, és malalt de la SIDA i ha estat a punt de morir dues vegades.

El món del sexe, un món que el propi biògraf qualifica de pobre i frustrant. D'infant, l'experiència de l'abús. D'adolescent, un problema físic que no gosa parlar amb els seus pares li impedeix tenir un despertar sexual normal: estava sempre, ¡qué cojones tengo!, ¡qué macho! però res, mai vaig tenir la confiança de parlar-ho amb ningú, ni amb els meu pares, llavors sempre vaig tenir-ho molt amagat fins que vaig estar amb una dona i res, hospital, em van cosir i va quedar bé. D'adult, la SIDA representa una nova trava per desenvolupar la seva sexualitat amb llibertat: fa més de dotze anys que no tinc relacions sexuals de cap tipus, perquè la companya que triï estar amb mi ha de saber-ho tot.

El món de la música, viscut primer com una llosa, s'ha convertit en refugi en molts moments de la seva trajectòria. Però la seva invalidesa provocada per la SIDA, de nou, li ha impedit que pugui desenvolupar aquesta afició amb normalitat: disfrutava com un nen petit, fins i tot un dia que em vaig posar a tocar a les quatre de la tarda i a les dues i mitja de la matinada truca un veí, no m'havia donat compte (...) de la SIDA he tingut una infecció al cervell que m'ha deixat paralític, però amb rehabilitació m'he recuperat i l'altra mà tinc un os trencat i dius, mare meva! com per tocar el violí, encara que tinc un amic que sí, que vol que vagi a tocar...

Però retrocedim en el temps. A finals dels anys setanta i durant la dècada dels vuitanta Robert combina la droga i la vida al carrer amb la seva feina. La vida de carrer no li impedeix sentir que ha de treballar, aconsegueix una feina en una oficina i sortint de la feina es gasta el sou amb alcohol i droga per a ell i per als seus companys de carrer. El nostre biògraf sembla no poder reparar una autoestima malmesa, tampoc en el si de la família. Malgrat de cara cap enfora Robert ha trobat uns nous afectes, cap endins el malestar continua. Jo em sentia molt dolgut que el meu pare no acceptés que jo portés el sou a casa, llavors jo feia el que volia, (...) els altres amics no treballaven i clar, pagava jo, més endavant m'he adonat que el que jo feia era comprar el seu carinyo i la seva amistat.

Durant molts anys, i un cop mort el pare, Robert s'ha aixoplugat a casa de la seva mare en moments de necessitat, ha conegut la vida al ras i ha fet ús puntual dels serveis públics i privats per a drogodependents i persones sense sostre. Ha estat

ingressat en hospitals i ha estat a punt de morir, se n'ha ensortit i ha tornat a recaure. Però fa ja tres anys que el nostre biògraf ha deixat de consumir i ha entrat en el circuit institucional de manera permanent. Actualment, Robert sembla haver canviat d'actitud davant de la vida; ha pres decisions importants en aquest darrer temps, ha deixat de voler donar llàstima. Les mirades dels altres l'han ferit, l'han trasbalsat i l'han fet reaccionar.

Dormint al parc, doncs clar, et veuen els veïns que t'han vist créixer, el Robert, em coneixen de tota la vida, i comences a veure com et miren, que et miren amb llàstima, això és molt dur (...) Una neboda va filmar a tota la família i quan vaig sortir jo a la pantalla em van dir: "veus, veus, veus com et veiem, nosaltres", "Déu meu!", em vaig donar compte de lo malament que estava i com em veien ells a mi i això em va fer despertar.

Avui, amb una invalidesa del 65%, la salut de Robert és molt precària, viu en un pis terapèutic i li agradaria poder tenir una feina i una relació de parella. El seu pas per les institucions l'ha fet abandonar-se en moltes ocasions al llarg de la vida, però també li ha fet descobrir moltes coses sobre ell mateix i la seva relació amb els altres.

Veus tot el treball dels voluntaris, de gent que ajuda als altres i penses, ostres podries fer algo d'això (...) però jo el que de fer és dedicar-me a lo meu, em costa moltíssim dedicar-me només a mi perquè sempre m'he menospresat molt, sempre jo l'últim i ara això s'ha acabat.

Poc després de la realització de l'entrevista, Robert ha aconseguit una feina en una empresa social que contracta a persones malaltes de la SIDA.

Pepa: tengo mucho por vivir

Ahora, por fin, estoy muy bien. Les paraules de Pepa ens remetent ràpidament a un període de gran malestar, de profund patiment. La vida la va portar durant tota la dècada dels noranta al carrer. Des de fa cinc anys, Pepa lluita dia a dia per no tornar-hi. Segons les seves paraules, l'experiència de *carrilana*, de transeünt que ha recorregut Castelló, Saragossa, Santander, Madrid, Logroño, entre altres ciutats espanyoles, ha marcat la seva trajectòria biogràfica. Certament, no li és fàcil recordar, però Pepa no eludeix fer una immersió narrativa a un món de soledat, de degradació humana, d'escapisme a cap lloc concret però sempre lluny.

Com és la vida al carrer? És possible que aquesta dona vista avui hagi passat per una experiència així durant deu anys de la seva vida? La nostra biògrafa endevina aquesta inquietud no manifesta.

¿Cómo es la vida en la calle? Sin un duro, te duermes borracha perdida, cuando te duermes, y si te consigues dormir, te levantas con la misma preocupación: sin un duro, no tengo tabaco, no tengo... pues vete a buscarte la vida, "mira por favor que me he quedao sin un duro", y cada uno como puede para, otra vez, poder empezar.

Però d'entre tots els moments durs que Pepa narra de la seva experiència al carrer n'hi ha un que la fa debatre's entre la vida la mort. El seu fill gran mor inesperadament de sobredosi amb vint-i-cinc anys. *Ya no tiene ganas una de quererse, ni de apariencia ni de nada, yo nada más tenía ganas de morirme, pero además de verdad, no te creas que es broma ni nada, y pensaba, "ojalá que no abra mañana los ojos"*. En aquells moments, d'això fa aproximadament cinc anys, un amic que la coneix del carrer l'acompanya als Serveis Socials. "*Pero mujer*", li diu, "*no ves que te vas a morir, ¡te vas a matar!*". I és que aleshores Pepa tenia un cos devastat per l'acohol, el carrer i el patiment. *Cuando vine aquí ya me vine mala, malísima, llevaba prácticamente dos años sin comer, nada más que alcohol y vine aquí para pedir ayuda*.

L'alcohol, en efecte, té un protagonisme cabdal en aquesta història i la biògrafa ho expressa clarament: *yo llegué a la calle por el alcohol*. Però abans d'entrar en aquesta història, cal fer un gran pas enrere per conèixer els orígens de la nostra biògrafa, la seva trajectòria de vida com a infant i com a jove. Pepa, nascuda a l'any 1952, creix durant el franquisme però aquest context no és per ella sinònim ni de repressió ni d'ideologització política. *Yo del franquismo, es que no me enteré de nada*. Una altra qüestió és com la socialització femenina del franquisme pot explicar d'alguna manera com la nostra biògrafa, igual que moltes altres joves rebels en aquella època, viu el fet de ser dona i en concret una dona atractiva als ulls dels homes. Però no ens avancem.

Pepa és la tercera dels cinc fills i filles d'un matrimoni treballador que viu a un municipi l'Àrea Metropolitana de Barcelona. La biògrafa es presenta com una nena vital i alegre però també rebel i entremaliada que creix en el si d'una família on hi ha molt d'amor. *Mi familia muy buena, muy buena, mis padres siempre queriéndome (...) mis reyes, mis santos, mis cumpleaños, un padre encantador y una madre que se ha pasao la vida cocinando, y dedicada a llevarnos guapos (...) pero yo siempre he sido rebelde, he sido traviesa, pero bueno, yo mi infancia, mi familia, muy bien*.

Pepa, ben aviat, destaca per les seves dots artístiques. Als quinze anys ja havia participat a les fotonovel·les de Corín Tellado, havia fet publicitat i als setze anys rep l'autorització del pare per formar part d'un ballet en un espectacle nocturn. Poc a poc, Pepa s'allunya del model de domesticitat que representa la figura de la seva mare i es va consolidant com a artista. La biògrafa arriba a ser la 'vedette' principal de diferents espectacles a Barcelona i reconeix haver-se divertit molt.

Yo a los dieciséis ya empecé con los ballets y de los dieciséis a los treinta he vivido de fábula (...) y me he divertido mucho, me he reído mucho (...) he sido muy maja pero aparte he tenido un carácter estupendo, muy bueno, la gente me adoraba (...) y claro, pues ese mundo es muy de vida, de champán, de que sales a las tres, porque yo no me quedaba a alternar ni nada, hacía mis números y salía, nos íbamos aquí y allá y lo que pasa, las cenas, el champán, y ahí me fue cogiendo, ahí se me metió el veneno.

Tanmateix, Pepa no treballa ininterrompudament en el sector de l'espectacle durant tot aquest temps. Als vint anys la biògrafa es casa amb un noi d'una família benestant de Barcelona i viuen durant un temps en el pis familiar, tot compartint vida

quotidiana amb els sogres i amb el servei que s'ocupa de la casa. Però, certament, no tot eren flors i violes. *Yo no me quería casar, yo nunca he sido ama de casa ni maruja, ni nada, yo no sé lo que es un hogar, ahora es la primera vez que lo sé.* Els estius els passen a la Costa Brava i cada nit, ella i el seu marit surten de festa. Tal com diu Pepa, *he estado de ringo-rango.* Després d'algunes discussions que fan que la biògrafa torni al món de l'espectacle, arriba el moment de la separació definitiva. Pepa acabava de tenir el seu primer fill i estava a punt d'anar a viure a una casa pròpia, però la presència d'una altra dona fa que la biògrafa agafi el nen i torni a casa dels seus pares.

De nou, comença a treballar en el món de l'espectacle on la reben amb els braços oberts, *me aseguraron y todo, de artista, ¡cosa que en aquella época no se aseguraba todavía!* Als vint-i-cinc anys coneix un noi amb qui es casa per segona vegada i amb qui conviu durant dos anys. Durant aquest temps la parella té un fill i és en aquest moment quan la biògrafa comença a ser conscient de la seva dependència amb l'alcohol. *Si yo era fiestera él era más fiestero que yo, y cuando tuve al nene ya venía colocado y yo también pillaba las mías, ya todo empezó a ir mal, mal, mal, hasta que ya me vi fatal!*

Aquest moment marca l'inici d'una nova etapa marcada per l'alcohol, pel rebuig d'amics i col·legues del medi artístic que sempre l'havien tractada com una reina, i dels seus propis intents d'emascarar la realitat davant d'ella mateixa, de la seva família i, en especial, dels seus pares que s'havien fet càrrec dels seus dos fills.

Una va viviendo, va viviendo, y yo he ido engañando hasta los cuarenta, sabiendo que no estaba bien pero como ya no paras llega un momento en que te empiezan a dar, a mi, en discotecas que no he pagado nunca no me han dejado entrar, los sitios te rechazan, se te cierran las puertas y poco a poco vas perdiendo el piso, vas perdiendo esto, vas perdiendo todo, hasta que ya no hay más, hasta que ves que nadie te apoya, nadie te quiere, ni nada de nada, y yo por lo menos, con todo lo alcohólica que soy, veo de muy mal gusto atormentar así a la familia, lo veo fatal, yo he estado un tiempo sin hablarme con mi familia, he llegado a pelearme con mi hermano, las he hecho gordísimas.

El món de 'glamour' de Pepa s'ha esvaït i el menyspreu que ella diu rebre de la gent del seu voltant la decideix a marxar, a fugir. *Cuando pasó esto, ya me fui de aquí, ya me marché, me fui...hasta hace cinco años.* Aquí comença la història de la Pepa 'carrilana', d'una dona que, amb trenta-vuit anys, converteix el carrer en la seva vida. Anys i més anys d'agafar un autobús que arriba a l'estació del Nord on l'esperen una dona gran i dos nens petits. Retorns fugaços a Barcelona per a retrobar-se amb el seu passat, un passat que aleshores li queda molt lluny.

Cogía los autobuses, me arreglaba, ¡me arreglaba! Vamos, ¡que yo pensaba que me arreglaba!, que se me veía la cara una barbaridad, pues eso, me arreglaba e iba a ver a mi familia a la estación del Norte, les decía que estaba trabajando y que me iba muy bien (...) luego, cuando empecé a llegar mal, ya no me decían nada, venía, los veía y y me volvía sin contar nada (...) mis hijos me han querido con locura pero mira que me han visto mal, mal, el mayor lo pasó peor, no le pude ayudar nada, nada, lo sufrió conmigo. Pobre, lo destruí yo a este, la verdad que sí, he pasado mucho, el alcohol es horrible.

A finals dels anys noranta, Pepa retorna a Barcelona i busca millorar la seva vida. El seu fill gran la veu devastada per l'alcohol i tracta d'ajudar-la i donar-li ànims. La nostra biògrafa fa entrevistes de treball i troba algunes feines domèstiques que en poc temps ha de deixar. Mentre treballa de manera permanent a casa d'una família benestant de Barcelona, una nit de Sant Joan l'avisen que el seu fill ha patit un accident i ha mort. Pepa s'enfonsa en el pitjor dels seus malsons. *Tiré la toalla, digo: "mira, soy así, soy alcohólica y no puedo hacer nada", y no quise saber nada de nadie, me dejé caer hecha polvo, pero hecha polvo, un sufrimiento, una cosa tan horrible, no se lo deseo a nadie.* Tornem de nou al moment en què la biògrafa decideix demanar ajut als serveis socials municipals. Malgrat ella havia estat usuària dels serveis de dutxes i rober, mai no s'havia decidit a demanar cap altre tipus de suport però, tal com comentàvem al principi, a Pepa li arriba un moment límit on li cal escollir entre la vida o la mort. Pepa escull la vida.

Però no es tracta d'una elecció fàcil. Avui la biògrafa mira enrera i valora cinc anys de molts esforços, de molt dolor, però també de molt coratge, de molt suport rebut per part dels professionals i, també, de la seva família i amigues. Moltes fites aconseguides a pulmó. Pepa ha passat per diferents tractaments mèdics i psiquiàtrics; ha viscut en quatre pensions diferents pagades gràcies al PIRMI que li ha tramitat l'Ajuntament; ha pogut fer estudis de geriatria i ha treballat amb gent gran durant un temps; i, sobretot, ha trobat un petit pis de lloguer on construir la seva llar amb l'home amb el qual comparteix vida des de fa quatre anys. *A veces me parece mentira, estoy en mi casa y digo: "madre mía, hace cinco años mira cómo estaba" y me quedo impresionada de lo que puede hacer una persona.*

La seva progressiva millora l'ha portada a restablir els vincles quotidians i d'amor amb el seu fill, amb la seva mare (el pare va morir fa vuit anys) i els seus germans. *Ahora estoy contentísima de la vida que hago, me llevo bien con la familia, el sábado estuvieron en casa mi hermano y mi hermana viendo el partido, mi hijo, la nena que está con él, en fin ya vuelvo a lo normal, de cualquier gente normal, y bien, muy bien, me he dado cuenta ahora, a mis cincuenta y tres años, pero bueno, oye, más vale tarde que nunca, tengo mucho por vivir.*

Pepa avui se sent feliç: té casa, fill, parella, família, amigues i un conjunt de professionals amb els quals sap que pot comptar en qualsevol moment. Els diners de la PIRMI són escassos però, tal com diu, *el dinero es necesario para sobrevivir, claro, por desgracia funciona así, pero no es la felicidad completa.* I bona part de la seva felicitat rau en la reconstrucció de la relació amb el seu fill de vint-i-sis anys. Aquest darrer any, per primer cop en les seves vides, han pogut viure junts fins que el fill ha aconseguit per sorteig un dels pisos per a joves oferts per l'Ajuntament de Barcelona.

Yo me he perdido criar a mis hijos, pero bueno, ahora estoy disfrutando aún del que me queda, tengo un bonito recuerdo del otro, tengo una pena muy grande con él porque fue muy fuerte y no me quedé colgada de milagro (....) lo tengo clavado porque si yo hubiera estado como estoy ahora yo sé que a mi hijo lo hubiese ayudado mucho, como ahora estoy haciendo con el pequeño, porque a veces no es el amor sólo, es el cariño, las palabras, el entendimiento, son muchas cosas.

Però la felicitat per Pepa no és eufòrica ni histriònica, al contrari, és cautelosa i humil. Ella sap que la lluita contra l'alcohol és permanent i no pot haver treva ni cants de victòria. *Ahora tengo la cabeza fuerte y aquí estoy llevándolo lo mejor posible (...)* *procuro llevarme bien con todo el mundo y soy feliz, como nunca.*

Francesc: sense treballar no hi ha res a fer

La meva vida ha sigut molt senzilla: una persona nascuda a Barcelona, que he viscut sempre a Barcelona, que he treballat a Barcelona i que m'he quedat parat a Barcelona. Així comença Francesc a explicar-nos la seva vida, no sense un cert escepticisme entorn a l'interès que una trajectòria com la seva pot despertar en dues investigadores.

Francesc té seixanta-sis anys i es presenta com un home urbà i treballador de la petita i mitjana empresa barcelonina, això sí, de la petita empresa dels anys del "desarrollisme" català. La desindustrialització de la ciutat durant la dècada dels vuitanta el deixa fora d'un mercat laboral competitiu i dinàmic al qual no aconseguirà, malgrat els seus intents, inserir-se nou. L'any 1980, el nostre biògraf, que aleshores compta amb quaranta-dos anys edat, és expulsat de la seva feina d'electromecànic. Es trunca així una trajectòria laboral que havia començat als catorze anys.

Francesc havia anat a escola a un barri de Barcelona i malgrat eren anys de postguerra i precarietat, ens parla d'una infantesa alegre, despreocupada i envoltada d'amor i protecció. Avui mira enrera i considera que no va ser el mateix per la seva mare que va quedar vídua amb un nen petit que no va tenir l'oportunitat de conèixer el seu pare. *Jo jugava amb els nens del barri i quan ets petit un està content i amb poca cosa en té prou, vaig ser fill de vídua i durant la postguerra no vaig tenir molts problemes perquè la meva mare es desvivia per mi, uns i altres es desvivien per mi.*

Però, a més, Francesc va comptar amb un padrastre pel qual només té paraules de reconeixement. *Després la meva mare es va tornar a casar, també vaig tenir un padrastre magnífic; a casa, en aquell moment, hi havia una certa rectitud, una certa, no era molt gran, la meva mare era una madrassa i el meu pare era un padrasso (...)* *jo no em puc queixar ni de la meva infantesa ni de la meva joventut.*

Com dèiem, ja de ben jove Francesc comença a treballar d'aprenent a un taller. I els records d'aquest període són de gran satisfacció: *sí, sí, des de molt jove treballava, molt bé i molt content de treballar, vaig tindre molt bons companys de treball, encara que molts d'ells, després d'una sèrie d'anys no hi ha hagut relació.* Com tants altres nois de l'època, en Francesc combina la feina amb els estudis. *Estudiava a l'escola del treball a les nits, i em va anar molt bé, va ser una època molt bona la d'estudiant (...)* *jo n'estava molt preocupat per aprendre, per desenvolupar un ofici a Barcelona.* De mica en mica, el biògraf va arribar a estudiar fins a la mestria d'electromecànica per després continuar pel seu compte explorant qüestions d'automatismes i metodologia del treball entre altres matèries.

Als vint-i-cinc anys mor la seva mare i un temps després el seu padrastre es torna a casar. La relació continua sent intensa i molt afectiva. *Jo vivia pel meu compte però*

hi havia molt bona relació amb ells i anàvem a menjar tot sovint i a sopar, vull dir que la relació era perfecte. I és que el biògraf i el seu padastre es portaven pocs anys de diferència. Nosaltres érem, es podria dir, companys (...) i això té un cert valor.

Possiblement per aquest motiu en Francesc jove i adult, malgrat viure sol, no se n'hi sent; possiblement allò que més necessita és la cura i el suport de la seva petita família i durant molt de temps ho té. *Jo m'havia acostumat molt bé a viure sol però tenia la relació amb els meus pares, vull dir que sol, sol, no estava.*

Tot sembla apuntar que el seu rol de fill únic li escau perfectament també durant l'edat adulta. El fet de no haver tingut mai una parella no trasbalsa, doncs, aquest benestar quotidià amb ell mateix i la seva solitud relativa. *No tenia cap parella estable jo, ni estable ni inestable (...) des del punt de vista sentimental no em van anar les coses massa bé, o potser molt bé, o sigui, mai se sap, oi?* I és que, a banda del pares, és la feina allò sembla estructurar i donar-li sentit a la vida. Francesc arriba a la maduresa havent treballat a diferents tallers de la ciutat. *Vaig tindre varies feines, eren totes basades en lo mateix (...) algunes vegades no anava a millorar molt però millorava, podríem dir, des del punt de vista dels coneixements (...) sempre m'ha agradat molt treballar.*

Durant trenta anys aquesta trajectòria laboral no passa per grans entrebancs perquè per a Francesc, l'important és fer la seva vida sense interferir en els altres i viceversa. *No he sigut persona de gaires coses sindicals, reconeixia que tenia la seva importància, però a mi les huelgues i tot això mai m'havien agradat, vull dir que no he tingut cap problema en aquest aspecte, ni n'he tingut, ni me n'he buscat mai.*

Però aquest 'pacte de no ingerència' es trenca abruptament l'any 1980, quan la seva empresa, com moltes d'altres a Catalunya durant aquest període de reconversió industrial, li obre un expedient de regulació laboral i l'acomia juntament amb altres treballadors. El tarannà pacífic de Francesc també es trenca abruptament aleshores i el biògraf es nega a acceptar els termes d'aquest acomiadament. *A mi em van fer expedient disciplinari perquè em deien que jo em vaig negar a fer lo que ells em deien (...) tot era una excusa, una excusa com una altra per fer-me fora perquè després va quedar 'despido nulo' (...) i doncs, bueno, vaig anar al paro.*

"Aturat de llarga durada", així es com encara avui es presenta narrativament en Francesc ja que, des d'aleshores i després de diversos intents no reeixits, el nostre biògraf no ha tornar a ingressar en aquell món del treball que li havia estat propi des dels catorze anys. Francesc esdevé un treballador sense treball i ha d'aprendre a viure una realitat de malabarismes econòmics quotidians que l'aboquen al punt zero de la subsistència. Com va poder arribar a aquest punt? Podem resseguir les seves passes per respondre aquesta pregunta, però avancem que estem davant d'un procés llarg i, òbviament, molt complex. *Vaig tenir problemes amb l'Inem perquè les feines que em donaven, algunes d'elles molt adequades i molt maques per a mi, resulta que no m'agafaven i les que m'agafarien eren feines que no les podia fer.* El biògraf intenta trobar una feina diferent i es posa a vendre llibres, en una ocasió, i extintors, en una altra. *Però aquests tipus de treball no eren remunerats, podia fer uns altres tipus de treball però si no guanyava un duro no em servia de res! Clar si no venia una escombra! Es veu que no tinc massa esperit de venedor.*

El temps passa, primer setmanes, després mesos, anys... i l'equació temps-diners es presenta inversament proporcional: quant més temps passava menys diners a les

butxaques i menys possibilitats de trobar feina. *Vaig cobrar la indemnització i bueno a última hora es va acabar, van anar quedant menos diners, menos diners, menos diners perquè clar si tens uns gastos i no tens ingressos... i es va acabar.* Havien transcorregut aproximadament deu anys i el biògraf havia subsistit gràcies als diners de la indemnització rebuda pel seu acomiadament, i els diners del subsidi d'atur. Però calia posar en marxa una nova estratègia.

Fou en aquest moment quan la família comença a prendre un protagonisme cabdal. A la seva tasca de suport emocional i de cura s'hi afegeix el compromís de l'ajut econòmic, un ajut per part de parents de classe treballadora i jubilats que contribueixen amb quantitats modestes però regulars a la manutenció diària de Francesc. *Llavors em va ajudar molt la família però la família ja era gran, el meu pare sobretot em va ajudar, la meua tia també (...) després a la meua madrastra també li feia encàrrecs i em donava propina, em donava molt bona propina, per cert.* Amb aquesta estratègia d'ajut familiar Francesc subsisteix durant deu anys més, però també aquesta via té un punt i final.

A partir de que va morir el meu pare, després la meua tia no sé què caram li va passar i també va morir i llavors jo vaig anar subsintint amb els diners que tenia guardats de molt de temps. Es van allargar els diners, eh!, ens comenta un Francesc rialler que tot seguit afegeix: no et pensis, que d'apretar-me el cinturó n'he après molt!

Ens podríem imaginar al nostre biògraf convertit en una mena de Robinson Crusoe urbà, abandonat en la seva illa particular des d'on desafia les lleis del consum i del mercat. Francesc deixa de pagar el pis i redueix l'alimentació a la mínima expressió. El biògraf practica la dita segons la qual 'qui dia passa any empeny' i es dedica a resistir en el seu pis convertit en una mena de magatzem a l'espera de poder concretar el seu somni de posar-se a treballar per compte propi. *De cartes me'n van enviar moltes però bueno, clar, psssh, a veure què passa, i no passava res, però a última hora jo ja ho vaig dir (a la seva madrastra): "aquí quan menos ens ho esperem això ens portarà un disgust, preocupeu-vos que jo pugui treballar perquè el pis..."*. Efectivament, un dia de setembre de l'any 2004 truquen a la porta de casa seva i els Mossos d'Esquadra li anuncien el desnonament immediat. De nou, Francesc resisteix. *Jo no me'n volia anar, eh, que no me'n volia anar, però ells insistien: "vostè no està bé aquí, vostè no es pot quedar aquí", "pues bueno, anem".*

En el moment de l'entrevista fa quatre mesos que Francesc, un home de seixanta sis anys, de complexió prima i aspecte afable, viu a un alberg. El biògraf manifesta estar molt satisfet amb el tracte rebut per part dels professionals. *Estic molt content d'estar aquí encara que sempre els hi he comentat que a mi m'hagués agradat quedar-me a casa, però vamos, aquí estic molt bé, el menjar molt bé i he augmentat cinc quilos en quatre mesos.* Tanmateix, per a Francesc aquest no és un destí d'arribada, al marge de que l'estada en aquest tipus de centres es limita temporalment. Ens referim a un altre aspecte important i que té a veure amb una trajectòria de vida truncada. *Quan jo vaig venir aquí lo primer que vaig dir és que jo volia treballar però tothom em sortia amb la pensió, que si cobrar, cobrar, cobrar! I jo, que si treballar, treballar! (...) tothom diu "home, amb aquesta edat ja, treballar", bueno, però si estic bé puc treballar.* Veiem doncs, que encara avui, és l'horitzó laboral allò que es perfila com a desig en la seva narrativa, allò que li confereix una esperança de futur.

En aquest context, la pregunta central que cal respondre és quin ha estat i és actualment el principi de realitat d'aquest home? Com continua esperant una feina quan oficial i extraoficialment ja és un jubilat? Podríem aventurar-nos en diferents hipòtesis sense segurament trobar una explicació satisfactòria. En qualsevol cas, és important destacar que Francesc és un home socialitzat en una ètica del treball pròpia de finals del segle XIX i principis del segle XX. La seva posició en el món passa per la seva ubicació en la societat industrial i si aquesta s'esvaeix, tal com ho està fent, també Francesc perd el seu lloc en el món. Independentment de l'edat, la reivindicació del biògraf té sentit si s'entén com un crit de protesta respecte un context que canvia i que expulsa a l'individu sense donar-li possibilitat de comprendre, d'adaptar-se i de tonar a incorporar-se al funcionament productiu de la societat.

Pues el meu present el veig molt bé, el futur no ho sé ni em preocupa, per què?, perquè si tu estàs fent moltes preparacions pel futur però sempre els projectes que tu puguis fer queden mermats, doncs val més no pensar-hi (...) lo ideal hagués sigut treballar pel meu compte i encara no he perdut l'esperança de poder-ho fer, eh?, segurament la perdré, però de moment no l'he perduda.

Enrique: amb les ales tallades

Els carrers de Barcelona estan engalanats per festes. Falten dos dies pel dia de Nadal i Enrique recorda les celebracions familiars a casa seva, amb les seves cinc germanes i el seu germà, amb els pares, els avis...records nadalencs en el si d'una família nombrosa i benestant de la ciutat. *Tenia els meus petits luxes, la meva roba, el meu radiocasset, les meves bames de marca, tenia les meves colònies, estava bé, estava cuidat.* Però d'això fa més de vint anys. Avui, Enrique, de trenta-vuit anys, passarà els Nadals a un centre per a persones sense sostre, en compliment d'una condemna de la justícia de la qual encara li resten dos anys i mig.

Per al nostre biògraf és dur abordar el seu present i prefereix refugiar-se narrativament en un passat llunyà, però també en el futur.

Vaig tenir una infància molt memorable, m'agrada recrear-me en aquest tema perquè, van ser uns anys de jove que, quién los pillara, no? (...) També me'n recordo molt dels divuit que és quan vaig començar a treballar a una discoteca, no bevia gens d'alcohol, no feia bogeries i vaig poder estalviar uns diners i amb aquests diners me'n vaig anar a Menorca i m'ho vaig passar tan bé...!

Menorca, la illa dels vint anys i del seu futur. *La gent és amable, es preocupen per tu, que no dormis al carrer, que no passis gana, la gent és molt maca, molt diferent, molts pocs cotxes, l'aire molt net, els peixos del mar, em va impactar, una reserva natural molt..., encara no ha arribat la mà de la civilització (...) quan acabi amb la justícia i amb les coses que tinc pendents m'agradaria anar-me viure a Menorca, trobar-me un treball allà.*

Enrique va passar bona part de la seva etapa educativa a La Salle, fins que una amenaça d'expulsió per mal comportament fa que els seus pares decideixin canviar-lo d'escola. Torna a provar en una altra escola privada, però no arriba al batxillerat. Després de fer un any de FP, el biògraf abandona els estudis. Enrique no ha conegut cap feina estable. De manera intermitent ha treballat de missatger, de cambrer, i d'administratiu entre altres.

Jo tenia disset, divuit anys, l'època en què vaig deixar els estudis i em vaig ajuntar amb una penya no del tot positiva, em vaig ficar al coco que volia ser un gran viatjant, un mica el principi de l'esquizofrènia, em pensava que si m'anava a una altra ciutat tot seria diferent, la gent m'havia parlat tant de Saragossa i hi vaig anar, i ho veia tot diferent, no coneixia ningú, em vaig perdre en aquell món, tot era nou per mi, ah, te invito aquí, te invito a esto, ah vale, estava molt enlluernat, jo crec que això és la joventut.

La majoria d'edat marca un abans i un després en la trajectòria vital d'Enrique. A partir dels divuit anys em vaig tornar un cabra loca, camí de la delinqüència, la parte negra del mundo. L'aparició i detecció de l'esquizofrènia, la incursió en el món de la droga, el començament de la seva trajectòria delictiva...tots ells elements que l'abocaran, primer, al carrer i a una vida en diferents institucions després. Així el nostre biògraf passa un temps a un centre penitenciari, a un hospital i, actualment, als Serveis Socials. Som a mitjan dels anys vuitanta. La marihuana deixa de ser la droga dels hippies del 68, es democratitza i és a l'abast de qualsevol jove. La cocaïna irromp amb força durant la dècada dels vuitanta; en aquells anys esdevé un producte de públic restringit i té una connotació elitista que atrau a un jove de casa bona i de col·legi privat que sent un gran malestar a casa, a les aules, amb ell mateix.

Vaig néixer amb la quinta del porro i ja no el vaig deixar, així com hi ha gent que el prova i no li agrada, jo el vaig provar i em va sentar molt bé, em reia molt amb els col·locons, m'evadia de les coses, quan anava col·locat no pensava en pare, mare, examen, després va aparèixer la cocaïna, també la vaig provar i també em va agradar.

El consum de drogues fa que Enrique hagi de fer front a una nova expulsió, aquesta de conseqüències més greus que l'expulsió escolar. El nostre biògraf abandona la llar parental perquè els seus pares el treuen fora de casa. *Va ser un cúmul de coses, ells a punt de separar-se i jo ficat a la droga, em van dir que no volien un fill drogaddicte (...) un dia em vaig rebel·lar i vaig dir, què voleu que agafi les coses i me'n vagi? i em van dir que sí.*

L'expulsió de la llar familiar l'aboca al carrer: *vaig estar buscant alberg, molt de fred pels carrers, no trobava res, a la 'operación frío' ja estava ple, no hi havia puesto i als que hi havia puesto no hi podia tornar perquè ja hi havia estat...et donaven un temps límit a tranques i barranques, tirando como podía, em buscava la vida, i encara ets jove i aguantant lo que sigui, no?, però dies de molt de fred, d'anar a dormir sense haver menjat res (...) d'estar tirat a un caixer sense cap manta ni res, molt de fred, de vindre els guardes a molestar, de dir-te que t'has d'aixecar, que allà no pots dormir, però em vénen dies deguapos que feia bon dia i me n'anava a la platja i m'ho passava bé, tenia un amic que estava treballant a un restaurant i em*

donava bocata i beguda, si sobrava un entrepà me'l donava embolicat amb paper de plata.

El carrer l'aboca a la presó, institució en la qual passarà un any i uns mesos de la seva vida: però tampoc volia morir-me de fam, anava d'un lloc a un altre i tenia que menjar, no? i se'm van creuar els cables un dia i vaig veure molt de diner i vaig entrar () a veure si em solucionava la vida, però no em va sortir bé, i em van denunciar (...) la presó marca, marca psicològicament.

Avui, Enrique diu penedir-se de moltes coses. El sentiment més insuportable és la manca de llibertat, la impotència, la manca d'ingressos: yo soy pájaro de libertad i a mi m'han tallat les ales (...) intento no caure en aquest pou perquè hi ha gent que ve aquí, y es para comer, para dormir y es el cementerio de los elefantes y cada día me muero, jo lo que vull és acabar amb això, però no puc fer res, no puc fer res (...) no tinc res, la pensió aquesta i cinc euros que em donen cada dia que es gasten en un moment, tu pots pensar que això és alicient ningun? i estar amb un albergue? dormint amb altres persones, que si una es tira un pet, o es tira un rot, junts allà, i què? per estar treballant en jardineria, recollint papers i les fulles del parc? menjant merda, perdona per l'expressió però el menjar és una merda i el sopar pitjor, i després a dormir, i el següent dia igual?

Però la manca de llibertat no només el porta a la crítica i l'amargor. També el força d'alguna manera a enfrontar-se amb l'espera, amb el temps i amb la reflexivitat. Veo el árbol de mi amigo Pedro pero no puedo porque estoy atado y hasta que no venga mi dueño a las siete no me desata y las siete llegan inexorablemente, y después de la una vienen, las dos, y del lunes, se pasa al martes y al miércoles i que vagin avançant els dies, no cal que em doni cops de cap, no puc fer res, esperar, esperar, no caure més, ja m'ha servit d'experiència (...) si hagués escollit un altre camí com el meu germà, que va estudiar, estaria ara com ell situat, amb la meua moto, el meu Audi, la meua dona i les meues nenes, pero bueno he sido la oveja negra de la familia y hay que respetarlo.

Sense negar la responsabilitat dels seus actes, el nostre biògraf diu haver canviat, saber què vol i què no vol per l'avenir. Una de les seves il·lusions seria poder-se dedicar al món dels còmics, activitat que el nostre biògraf ha cultivat al llarg de la seva vida i que recentment ha recuperat en el centre on resideix. Avui Enrique intenta posar-se a la pell dels pares i de la seva família en general, però al mateix temps se sent abandonat i traït. Vol una nova oportunitat, però alhora sap que li queda molt camí per recórrer.

Clar, eduques a un fill, el portes a un bon col·legi i després te surt un bala perduda i també perds les esperances, jo també ho entenc, d'anar darrera la gent, i ara que estic sol a qui s'ho demostro que he rectificat?, aquest és el meu gran error no haver-ho demostrat abans i ara és massa tard (...) estic molt trist, perquè m'he donat compte que he crescut en un món de mentida, creixia, semblava que tots estàvem molt units i a l'hora de la veritat cadascú ha anat pel seu cantó sin mirar la vista atrás, jo no sé si ells es telefonen o no, però a mi almenys m'han deixat tirat com una colilla.

Ara jo he obert un bloc i estic a les primeres fulles (...) val la pena prestar-li atenció al llibre i fer lo impossible per mantenir això intacte, fer que estigui bé, és com un treball, no? (...) i quan ve final d'any fas un balance de lo bueno y malo, com diu aquella cançó de Mecano, pues és veritat, no?(...) vull un treball, no demano res especial, tornar a a fer d'administratiu, de cambrer, de missatger i buscar-me la vida, buscar-me un apartament amb una altra persona o una habitació llogada i arrencar, sacarme ya las espinas, la maleza y hacerme ya un buen corte de pelo, posar-me guapo i començar.

Montse: això no és vida

Algú ha dit que la infància és el veritable patrimoni de la humanitat. Però la infància no és sempre una etapa feliç. Les ruptures viscudes en aquests primers anys de vida especialment vulnerables generen unes conseqüències que són resistents al temps i a la pròpia consciència del subjecte.

Aquesta història comença amb el relat d'un dolor encara irresolt. Montse és la petita de tres germans d'una família benestant de Barcelona. Avui té trenta-dos anys i en tenia onze quan el seu pare va marxar de casa per anar a viure amb una altra dona, bona amiga de la família. Amb la separació, els afectes i conviccions més íntimes de la nostra biògrafa es veuen trasbalsades per la complexitat dels conflictes que viuen els adults.

La separació em va marcar molt perquè jo estimo a la meva mare però sempre m'he sentit molt a prop del meu pare i, clar, li vaig dir d'anar a viure amb ell, però em va dir que no, que no podia ser, que ja havia trencat la família i el que no faria seria separar als germans. Aleshores jo, que volia situar-me en un lloc o un altre, vaig decidir quedar-me amb ella i deixar de veure el meu pare; el vaig trucar i li vaig dir que no volia saber res més d'ell. Acte seguit el meu germà se'n va anar viure amb ell i, clar, això em va tocar, em va tocar....

En plena adolescència, Montse comença a consumir alcohol i droga. Les sortides de cap de setmana, les vacances i les festes estiuenques marquen la primera immersió en el món de l'addicció. *Als quinze anys vaig començar a consumir alcohol i porros, després ja vaig anar a la coca.* Com molts altres adolescents i joves, viu aquest moment amb intensitat i sense límits. El fet de ser la petita en una família marcada pel conflicte de la separació li permet, ja des de ben joveneta, aprofitar-se dels espais de llibertat dels que gaudeixen els més grans, en concret la seva germana i els seus cosins del poble amb els quals passa els estius.

La meva mare ens ha donat molta llibertat i com que jo tenia l'excusa de ser la petita aleshores, clar, jo li feia xantatge, "ella sí i jo no, per què?" I com que el meu pare em va dir que no em deixava anar a viure amb ell i vaig pensar que no em volia, que no m'estimava, doncs ella em deixava.

Durant aquests anys d'adolescència Montse continua els estudis i acaba el batxillerat, però no es presenta a la selectivitat. No es veu amb forces de seguir estudiant. La seva vida ha entrat ja en una altra dinàmica, una dinàmica que té uns

interessos i una lògica pròpia i amb la qual la biògrafa no ha deixat d'enfrontar-se descarnadament fins l'actualitat. Montse queda atrapada en el cercle viciós del consum d'alcohol i droga i el seu periple biogràfic es veurà marcat per un intens patiment i un encadenament de successos dramàtics.

Als disset anys fa la seva primera desintoxicació hospitalària. Dos anys després la seva addicció a la droga la porta a una granja terapèutica on té la possibilitat d'estudiar el mòdul de 'llar d'infants', una activitat que diu agradar-li especialment. Allà coneix un noi amb el qual estableix una relació de parella i se'n va a viure amb ell. Però el seu company recau i la convivència esdevé difícil i perillosa. Montse no vol tornar a consumir i decideix prendre distància. Tanmateix, aquesta decisió es trenca quan, poc temps després, el seu company mor de sobredosi. *Li vaig dir que prou, que jo l'estimava i que ell em tindria però que havia d'estar bé, per a mi va ser un pal molt fort perquè ha sigut l'únic noi amb el què m'he anat a viure, tot va ser tan ràpid i el tenia tant al cap que vaig tornar a consumir, i consumia i consumia.*

A partir d'aquest moment Montse, guiada per la seva mare, inicia una etapa d'internaments hospitalaris de desintoxicació. Entra i surt, troba algunes feines de cangur, de vigilant a una botiga... però tots els intents de fer una vida normalitzada fracassen. La biògrafa viu de forma dramàtica aquesta dinàmica de cercle viciós i no s'amaga quan parla de la seva desesperació que la porta, no en poques ocasions, a intentar suïcidar-se. *Molts intents, sí, molts perquè arribava a casa tan malament i no tenia ganes de res, no tenia il·lusió, penses que sempre estaràs així.* Quan s'ha perdut el control i l'addicció és la que mana, quinze dies d'hospitalització ja no són un recurs, molt menys una solució, i els metges la deriven a un centre de rehabilitació i de reinserció social.

Després de la granja terapèutica, aquesta és la segona vegada que Montse entra en un programa de rehabilitació integral i d'això fa cinc anys. Molts dubtes, molt de treball i contenció, molta introspecció i l'inici d'un procés de presa de consciència sobre ella mateixa i del per què de tot plegat. El conflicte amb el pare se situa en el centre del seu malestar vital i del seu consum de tòxics.

Jo vaig viure molt malament la separació perquè jo era petita, però bueno, mentre el meu pare jo veïes que era feliç amb aquesta dona doncs ho acceptava, jo veia que ell estava més pels seus altres fills que per mi i això em feia mal, però almenys el tenia (...) però després anàvem de viatge i portava una altra dona mentre mantenien la seva parella (...) però no m'he atrevit mai, mai m'he atrevit a parlar amb el meu pare i dir-li-ho tot.

Un dia el pare la va a visitar al centre on fa el treball de recuperació i Montse aconsegueix començar a plantejar i revisar alguns aspectes foscos i dolorosos de la relació pare-filla, de la seva història d'afectes i desafectes. *Va venir i li vaig poder dir coses però jo em preguntava, "i ara què passarà?" perquè li estàs dient coses que fan mal... Semblava que tot havia anat molt bé fins que li va passar lo del derrame cerebral.* Montse queda profundament trasbalsada per aquest fet i pren una decisió radical, compromesa i emocionalment arriscada. La relació edípica no resolta amb el pare es deixa entreveure com un focus persistent de malestar i de fugides cap endavant. Montse deixa el programa de rehabilitació i planteja als seus pares la possibilitat de viure una altra vegada junts. *Vaig decidir deixar la reinserció i tornar a*

casa, el meu pare tenia la meitat del cos paralitzada i es va veure que amb la única que tenia relació era amb mi, i jo li vaig dir que si volia tornar amb la mama doncs que tornés, era el que jo havia volgut sempre i llavors ho va fer. La meva mare va deixar la feina per cuidar-lo.

Poc temps després Montse s'assabenta que està embarassada i, malgrat ja no té cap mena de relació de parella, decideix tirar endavant l'embaràs. Els mesos de gestació són mesos difícils però la biògrafa rep el suport de la mare. La filla de Montse neix el mateix dia que la seva mare, amb vint-i-vuit anys de diferència. A partir d'aquest moment, la mare de la nostra biògrafa no només té cura del seu marit discapacitat, sinó que s'ha de fer càrrec de la seva néta, mentre Montse es posa a treballar. Però el fet de tenir una filla no l'ajuda a canviar la inèrcia de la seva vida i la biògrafa es fica de nou en la boca del llop. Comença a treballar en un bar musical durant els caps de setmana i la pròpia feina la porta a consumir de nou.

Davant d'aquest escenari reproductor de l'addicció, l'Administració, amb el consentiment de la mare de Montse, resol retirar-li la custòdia i passar-l'hi temporalment a l'àvia.

Em van treure la tutela i quan m'ho van dir em vaig enfonsar, no vaig fer cas del que la meva mare em deia, que no em treia de casa, l'únic que volia era que jo anés a l'hospital i em posés bé, que no em feia fora, però jo ho vaig viure tan malament, com si m'haguessin traït, que vaig agafar i vaig marxar amb el noi del bar (...) amb aquest noi consumia cada dia, cada dia, cada dia fins que vaig dir, prou, prou, jo no vull això, jo no vull estar així.

Tornar a començar. Aquesta és la nova fita de la Montse quan retorna a casa. La biògrafa aconsegueix una feina en una llar d'infants, segueix una teràpia alternativa per deixar la droga en un centre obert de Barcelona i inicia una nova relació amb un noi que no consumeix. Però aquest període en què Montse treballa i viu amb la seva mare i la seva filla, s'acaba després d'un any.

Em vaig sentir molt agobiada perquè érem dues persones per a vint-i-cinc crios, fes els dinars, fes jocs, fes manualitats i em vaig veure desesperada. Vaig tornar a consumir, ho tenia tot i ho vaig engegar. Aleshores la meva mare em va dir que abans estava sola però que ara hi havia una nena que no havia de veure res d'això, i que si consumia que no tornés a casa. A l'octubre vaig sortir un dia pensant-me que només estaria una dia fora i prou i no va ser un dia, van ser dos mesos d'estar al carrer.

La vida al carrer la maltracta i l'engoleix. Amb la gent del carrer bevia, prens de tot perquè estàs al carrer i et veus que no ets tu, però a casa no pots tornar perquè hi ha la nena, estava molt desesperada, no t'enteres de res del que et passa, només veus que si continues així pots acabar fatal. Aquests dos mesos la precipiten a demanar ajut al mateix centre on feia cinc anys havia estat a punt d'acabar la teràpia de rehabilitació. Malgrat que la biògrafa té accés als recursos que se li ofereixen, aquest cop el procés és més difícil. Montse està més desesperançada i té molta por de les conseqüències ja conegudes d'un nou fracàs. Aquesta consciència de vulnerabilitat, però, al mateix temps li dóna forces per afrontar un nou repte, al marge

del qual sap que no hi ha massa possibilitat de viure la seva maternitat i, en definitiva, de viure de manera més o menys equilibrada.

Aquest cop ho tinc molt clar que estic lluitant per recuperar la meva filla i no ho vull espatllar, no ho vull espatllar, vaig amb una altra mentalitat però ara estic sola, estic fatal, és que no vull tornar, que aquesta sigui ja la definitiva perquè ja no puc més, això no és vida. Aquest cop vaig amb la intenció d'implicar-me molt més i treure-ho tot.

Però els perills estan 'a la volta de la cantonada' en el sentit més literal de l'expressió. Quan Montse surt del centre al les set de la tarda per anar a la pensió on dorm, es troba amb els seus antics companys de carrer, i la temptació pren forma d'invitació a consumir. La soledat extrema de qui és víctima d'una addicció, deixen a la nostra biògrafa suspesa en l'estret marge que hi ha entre l'abstinència radical i la compulsió consumista.

Hi ha gent de tot però la majoria volen que estigui malament ara, per exemple, em veuen i al·lucinen, "ostia què cambiada que estás" i em conviden a anar de festa, no, jo me'n vaig a la pensió però m'està costant perquè a la pensió tothom consumeix, no em puc dutxar, el lavabo està asquerós, hi ha teranyines, hi ha escarbats, però jo necessito estar protegida, si no, no em veig capaç de tirar endavant.

Tot fa pensar que l'esforç de Montse per tirar endavant trobarà nous obstacles, però tan important és tenir present aquesta dada com el fet que, en el moment present, la biògrafa està submergida en una avaluació crítica de si mateixa i de les persones que han jugat i juguen un paper clau en la seva vida. Montse se sent víctima dels conflictes del pares i responsable dels seus propis actes però, tal com ella diu, és el moment de 'treure-ho tot'.

Per una banda, Montse fa una revisió crítica de la figura del seu pare. *No sé com m'hagués anat la vida si hagués viscut amb ell, potser hagués canviat molt, no ho sé (...) però el cas és que quan vaig començar a consumir es va començar a distanciar (...) m'esperava una altra cosa del meu pare, m'ha decepcionat molt, és un egoista.* En contrapartida, Montse rescata la figura materna, redescobreix la seva mare i l'acompanyament que aquesta li ha fet durant tots aquests anys. *He pogut veure realment que la meva mare m'estima i que em dona ànims per posar-me bé, que és la única persona que m'està ajudant i que sempre m'ha ajudat.* Però aquest procés avaluatiu segueix marcat per l'ambivalència entre els afectes i els desafectes. La figura del pare encara té un pes simbòlic atractiu malgrat aquesta imatge no tingui una correlació pràctica. Inversament, la figura materna té tota la seva validesa situada en el món de les actuacions però, simbòlicament, és rebutjada.

La narrativa de la nostra biògrafa acaba amb l'encadenament de paraules de por i d'esperança. Por de no poder controlar la seva pròpia ment i la seva pròpia vida, de no poder transformar el vincle amb el seu pare i la seva mare i tenir-ho sempre pendent, de no haver fet encara la transició cap al món dels adults, de no ser autònoma. *Hi ha algo que falla i jo sé el que falla, és la meva dependència, no ser està sola (...) quan portes consums antics suposo que et surten, és que no ho sé, de veritat que no ho sé, hi ha alguna cosa aquí, al cap, que no funciona.* L'esperança perquè és jove, perquè té una filla que la necessita i una vida per endavant per

estimar i ser estimada. *Sí, la nena em vol allà, em vol i em tindrà. Haig de sortir d'aquesta, tinc molts projectes però primer he d'estar bé, la meva mare em diu: "ara estigues per tu, centra't en tu i estima't a tu, i quan tu t'estimis estimaràs a la teva filla i ens estimaràs a tots".*

Mesos després de l'entrevista, Montse segueix el procés de rehabilitació en un centre de Catalunya, i després de superar la primera etapa de règim tancat, ja passa molts caps de setmana a casa, amb la seva filla i la seva mare.

Roswitha: *no todas somos iguales*

Roswitha va néixer l'any 1977 en un poblet de muntanya a Romania. Els seus pares tenien terres, però tot i que ens comenta que no van patir estreors econòmiques, dades posteriors en la narració contradiuen aquesta afirmació.

Roswitha és filla única, nascuda quan la seva mare tenia quaranta-dos anys. La nostra biògrafa estudia fins al batxillerat, fins als dinou anys. És l'any 1996, l'any en què la coalició democristiana encapçalada pel president Constaninescu es fa amb el poder i endega tot un conjunt de mesures de canvi polític i econòmic. Entremig, el país ha sofert una transformació profunda amb la caiguda del règim comunista i l'execució de Ceausescu i la seva dona, després de vint-i-cinc anys de govern dominat per la corrupció, l'aïllament i la violència.

Des de la finalització dels estudis fins l'any 2001, Roswitha fa diferents feines en l'economia submergida, en el sector de la construcció. El 2001 representa un punt d'inflexió biogràfica per a Roswitha ja que en aquell any, quan ella en té vint-i-quatre, mor la seva mare i la nostra biògrafa esdevé orfe (el seu pare ja havia mort anteriorment). Tot i que té contacte amb la família de la mare, concretament amb els seus oncles, la biògrafa prefereix viure sola i treballar per mantenir-se de manera autònoma. Roswitha troba una feina amb contracte laboral en una fàbrica tèxtil a una ciutat propera. La biògrafa triga una hora caminant fins arribar a la feina. *En Rumanía no cogemos el autobús, y menos un taxi, podemos ir a pie y ahorrar un dinero.* Roswitha és l'encarregada de controlar la qualitat del producte manufacturat, tot i que afirma, no sense orgull, que també sap fer anar les màquines. Aquesta empresa, de capital privat un cop l'estatalització de les empreses ja ha deixat de ser la norma al país, utilitza mà d'obra barata que treballa jornades de dotze i tretze hores diàries. *Teníamos media hora para desayunar y media para comer.* Roswitha reclama millors condicions laborals però el seu cap no entra en raons. La biògrafa argumenta que no vol més diners, però sí menys hores de treball i sentir-se tractada amb dignitat pels seus caps. *Yo no quería más dinero, quería sentirme más respetada como trabajadora.* Al cap de poc es produeix un acomiadament massiu que afecta als treballadors i treballadores més joves, entre ells a Roswitha. La nostra biògrafa deixa la fàbrica als vint-i-cinc anys.

En contra les advertències i la negativa dels seus oncles, l'any 2003, amb vint-i-sis anys, Roswitha decideix emigrar amb dues amigues de l'equip de futbol en el qual juga regularment. Tot i que primer pensen en Itàlia per la major proximitat històrica i lingüística amb Romania, finalment es decideixen per Espanya. *Como sabíamos que*

quizás tendríamos que dormir en la calle, escogimos Andalucía, por las temperaturas. Per recomanació d'altres compatriotes, Roswitha i les seves dues amigues van a parar a El Ejido, a Almeria. Aquest municipi agrícola andalús, tristament conegut per l'esclat de violència racista de l'any 2000, aplega gairebé un 20% de població immigrada que treballa als hivernacles i a les plantacions agrícoles, de procedència bàsicament magribina i de l'Àfrica negra, però també romanesa. *Aquello era como una Rumanía en pequeño, oíamos hablar nuestra lengua por todas partes.* Però la solidaritat dels seus compatriotes es regeix per una lògica més familiar que comunitària (tothom és allí per ajudar als seus, per enviar diners) i Roswitha i les seves amigues se senten soles.

La biògrafa i les seves amigues no triguen en aconseguir treballar durant tres mesos, òbviament de manera irregular i en l'economia submergida, en la collita de diferents plantacions agrícoles. *Los hombres recogían y las mujeres sembrábamos,* ens diu. Durant algunes nits, l'amo les deixa dormir al seu cortijo, envoltades de totes les eines i sacs: *dormíamos con una colchoneta de playa, porque el suelo era de cemento,* però de seguida els exigeix contraprestacions sexuals. *En Almería, en la agricultura, los hombres piensan que las chicas rumanas no venimos a trabajar. Y no todas somos iguales, ¿sabes?* Tot i així, una de les amigues va optar per quedar-se i prostituir-se a canvi de feina i de sostre.

Roswitha viu amb gran preocupació el destí de la seva amiga, no només per l'amistat en sí, sinó perquè aquesta decisió pot fer trontollar el camí de les dues restants: *¿Qué pasa si llama a Rumanía diciendo que tiene casa, dinero etc.? La gente que nos conoce dirá, y ¿por qué Nadia y Roswitha no?* Aquesta preocupació també s'explica justament pel fet que per a Roswitha és molt important trencar l'estereotip de la dona romanesa que es prostitueix, i la conducta de l'amiga reforça aquest estereotip. El fet que la biògrafa recorri estratègicament a una estètica molt masculina a l'hora de vestir, moure's i presentar-se confirmaria aquesta hipòtesi.

A partir de la nova situació generada per la decisió de la seva amiga, Roswitha i Nadia decideixen emprendre el camí cap a Barcelona, amb la idea que la gent aquí seria més culta i, per tant, menys racista i menys masclista. *Nos dijeron que aquí había otro nivel...* Roswitha i la seva amiga arriben a Sabadell i troben una casa abandonada on aixoplugar-se, sense sostre i amb rates. S'hi estan una setmana. *Por las noches poníamos velas para tener algo de luz y nos turnábamos para no dormir las dos a la vez, teníamos mucho miedo.* La biògrafa ens explica que demanen diners als capellans, a les esglésies, netegen els vidres dels cotxes, però no aguanten molt de temps. *Yo en Rumanía no conocía la calle y cuando veía que la gente nos hablaba mal, nos asustábamos.* A Roswitha se li acut posar-se a netejar les portes metàliques de les botigues, però també aquest projecte de feina es veu condemnat al fracàs. *Los propietarios de las tiendas no me daban nada, al contrario, aún se enfadaban.* En aquest temps, la biògrafa i la seva amiga acaben vivint en un pis de lloguer en situació d'amuntegament. *En total éramos trece personas, todas inmigrantes.* Roswitha i la seva amiga es neguen a practicar la mendicitat perquè els fa por que els homes poguessin malinterpretar aquesta pràctica i els demanessin favors sexuals a canvi. La manca d'ingressos fan el dia a dia feixuc de portar. Roswitha ens explica que només tenen diners per comprar aigua i una mica de pa. *Algún día nos permitíamos el lujo de comprarnos un poco de mantquilla.* En dies alterns una d'elles es renta en un bar (*necesitábamos 5 litros para ducharnos*)

mentre l'altra l'altra pren un cafè: Nadia *tardaba media hora en lavarse en el lavabo del bar, yo ya no sabía qué hacer con el café*. L'endemà, és Roswitha qui es renta i l'amiga es pren el cafè.

Un dia, en una de les esglésies del municipi un capellà les posa en contacte amb una assistent social i aquesta les deriva a l'SCAI (Servei Ciutadà d'Acolliment als Immigrants) de Sabadell. Des d'allí coneixeran una centre residencial d'acollida, primer el projecte amb persones immigrades i després la comunitat, on ella i la seva amiga són acceptades. Roswitha valora molt positivament la seva entrada a aquest centre. Valora el fet que no li preguntin pel seu passat, que li ofereixin sostre, menjar i treball (al Rastre, a la casa...), però sobretot que confiïn en ella sense conèixer-la. Roswitha de seguida vol compensar, col·laborar, treballar i tant ella com Nadia s'adapten fàcilment a la casa. Tot i que el castellà que parla és encara rudimentari, Roswitha es defensa i comunica perfectament el que té en ment (a mesura que avança la narració, el relat es va fent més fluïd...). L'únic que la comunitat no pot oferir és la gestió de la documentació per regularitzar la seva situació. Roswitha no té una oferta de treball amb la qual poder demanar els papers. Malgrat totes les vicissituds, se sent afortunada i molt agraïda a la comunitat, i a Barcelona en general. *Aquí hay muchas oportunidades, hay que saber aprovecharlas pero esto sólo es posible cuando contactas con alguna asociación que te ayuda a conocer, a informarte*. De la comunitat valora també molt positivament el fet de compartir casa amb gent d'altres llocs que li ajuden a combatre els estereotips que tant mal li fan.

Avui Roswitha té vint-i-set anys. Porta gairebé dos anys a Espanya sense haver tornat a Romania. En l'any de realització de les entrevistes s'ha aprovat la sol·licitud de Romania d'entrar a la UE en la segona onada d'ampliacions cap als països ex-comunistes de l'Est d'Europa, la qual cosa implica que l'any 2007 Romania pot esdevenir membre oficial de la Unió. Però Roswitha no es planteja un retorn al seu país d'origen. Prefereix pensar en un futur al nostre país amb la seva amiga.

A la nostra biògrafa molta gent li pregunta si Nadia és la seva germana i ella li agrada imaginar-se que sí. Les uneix una passió compartida. Fa uns mesos que Roswitha i Nadia juguen a l'equip de futbol femení de Rubí, a 2ª divisió. *Allí no te piden papeles porque las competiciones son internas, no pasas la frontera*. Roswitha té a Nadia i té a les persones (de diferents orígens, sexe i edats) que viuen a la casa i que per ella són la seva família. La biògrafa ens comenta que els joves necessiten poder demanar consell, orientació sobre allò què està bé i què no... i ella això ho ha trobat a la casa. *Para qué volver si allí no tengo familia y aquí sí*.

A Roswitha la caracteritzen unes ganes fortes d'aprendre i de conèixer. Té un caràcter inconformista, crític, de lluita contra els estereotips, de reivindicació d'un tractament de les persones en tant que individus i no com a col·lectius, un actitud que, en definitiva, denota molta maduresa. S'ha allunyat voluntàriament i conscientment de tota possibilitat de droga o alcohol per por a perdre el control sobre la seva vida. La pràctica del futbol l'ajuda en aquest sentit. L'esport li dóna confiança i la fa créixer. Des del moment que decideix emigrar rebutja també una possible relació de parella per les complicacions que poden derivar-se. Hi ha un pacte d'amistat i de supervivència, molt estratègic, que l'amiga que es queda a Andalusia trenca, però que Roswitha i l'altra amiga no han volgut trencat des que van marxar del seu país.

Uns mesos després de la realització de l'entrevista, Roswitha i Nadia han aconseguit una feina en una empresa de congelats. Segueixen jogant a futbol i el seu equip ha guanyat la lliga local. Ambdues viuen fora de la casa però Roswitha continua vinculada, sobretot emocionalment, a la comunitat.

Amadou: yo soy libre

En francés rébellion, rébellion ¿cómo se dice en español? La resposta és aparentment fàcil; traduïm directament i li apuntem al biògraf la paraula 'revolta'. I certament, mentre ens deixem portar pel flux d'una narració rica en episodis i aventures vitals, ens adonem que la revolta a la que ell fa referència és una actitud davant la vida, una actitud biogràfica de rebel·lia reflexiva i continguda però perseverant i reptadora del context afectiu i social que l'envolta des de ben petit.

Yo soy una persona que ha tocado muchas etnias y culturas, ens diu el biògraf de vint-i-set anys per presentar-nos un relat que sembla seguir el fil de la tradició oral africana i que es desenvolupa per etapes biogràfiques explicades com capítols d'un llibre èpic no escrit, d'un llibre ple d'aventures i emocions, d'aprenentatges i lliçons de vida.

Primer capítol: la migració familiar del camp a la ciutat durant la postguerra

Amadou és el tercer fill d'una família senegalesa amb diferents orígens ètnics. El pare va néixer a Gàmbia, pràcticament en la frontera amb Mauritània, i la mare al nord de Senegal, en el si d'una família descendent de guerrers nobles que ocupen simbòlicament un lloc preeminent en l'estructura ètnica del país. L'avi de l'Amadou es veu forçat a participar en la Segona Guerra Mundial lluitant a França contra l'exèrcit nazi. Al poc temps de tornar ferit i malalt, l'avi mor i deixa a la seva dona vídua amb unes filles que cuidar, en un context polític, econòmic i social convuls.

En casa de mi madre todas eran chicas y han luchado mucho para salir adelante, en su época había 'apartheid' y había la colonización y ella se acuerda de los daños, del poder de los blancos, para ella blanco es igual a oportunismo, es igual a barbarie, es igual a 'no te fies'.

La mare i el pare de l'Amadou es casen i serà després d'uns anys de viure al nord del país, quan han format ja la seva pròpia família, que arriba el moment de prendre una decisió difícil: la família ha d'emigrar a la capital del país en busca de noves oportunitats. Però no marxen tots; el fill i la filla gran es queden al poble sota la tutela dels avis i Amadou, amb dos anys, emprèn el viatge amb els seus pares cap el món urbà. *Mi padre y mi madre se fueron a Dakar sin nada y empezaron una nueva vida, sin tener parientes allí en la capital y se instalaron en unos barrios que se hacen alrededor de las ciudades grandes, donde no hay muchas cosas, donde la gente es pobre, y mi padre quería traer a mi hermano y mi hermana pero ellos iban a la escuela allí y así no podían venir.* La trajectòria dels pares sembla deixar-li una

petjada biogràfica important perquè, tal com veurem més endavant, Amadou també decidirà emigrar i recomençar la seva vida en solitari. Però aquesta serà la història d'un altre capítol de la seva vida.

Segon capítol: infantesa rebel i l'escola francesa

Mi vida primero era aprender el árabe, el Corán, mis padres son musulmanes pero desde los cuatro años me pusieron en la escuela coránica y a los seis años yo les decía "no me gusta la escuela, no me gusta el Corán, no me gusta nada". Yo no aprendía, hasta que vino el profesor a casa y les dijo a mis padres "lo siento pero este niño tiene problemas, no puede coger nada en su cabeza, es imposible que aprenda, es hora de dejarlo y que aprenda mecánica".

No és difícil imaginar-se el disgust d'uns pares que havien rebut i mantingut, generació rere generació, la tradició i la fe islàmiques. Amadou comença a créixer com un nen diferent i problemàtic, els pares i ell mateix se n'adonen. Alguna bofetada, càstigs, crits i tot endebades perquè Amadou resisteix des de petit a tot allò que va en contra de la seva naturalesa més íntima i, també, més deconeguda. *Mi madre le decía "déjalo, no ves que no quiere y tiene muy poco años" y mi padre me decía "y entonces ¿qué quieres hacer ahora? Lo que te pasa es que tú eres incapaz de aprender".* Aquesta no era aleshores una afirmació sense fonament perquè mentre la resta de nens de sis anys ja sabien llegir i escriure, Amadou encara no. El biògraf, encara sense ser-ne conscient, es mostrava transgressor amb les normes establertes.

*Un día me fui con un amigo a jugar a fútbol a una escuela francesa, era impresionante porque era diferente a las escuelas del Corán, era del gobierno y yo les pregunto "¿qué hay aquí?", "son estudiantes" me dicen, y mi amigo y yo miramos por las ventanas para ver a los niños y yo no digo nada, pero después los padres de este amigo lo llevaron a la escuela francesa y él me enseñaba su libreta y me decía "un, deux, trois, quatre, a, b, c, d" "¡pero eso me gusta, eso me gusta! ¿Y yo puedo ir contigo?" "Imposible, necesitas permiso de tu padre". Amadou ho intenta. "¿A la escuela francesa? ¿un hijo mío?, nunca jamás, mi hijo nunca". Però ja hem dit al principi que la rebel·lia d'Amadou és perseverant i acaba aconseguint allò que es proposa. Una amiga de la mare influeix decissivament per a que el fill de la família vagi a l'escola i fins i tot acompanya a l'Amadou per a fer una entrevista. *Un profesor me dijo que había una política para llevar a la escuela a los niños y que no se necesitaba el pronunciamiento de los padres.* Amadou dona les seves dades personals i arriba a casa amb els fets consumats. *"Ya está hecho, y si vosotros no queréis tendréis problemas con el gobierno, no conmigo".* Un esdeveniment com aquest no passa desapercebut entre els veïns i Amadou i la seva família són objecte de la crítica de la comunitat musulmana. No entenen com els pares es mostren finalment flexibles amb la decisió dels seu fill petit. *"Mira, mira a los de allí..." yo lo oía y veía sus miradas en las calles.**

Al principi, els pares mantenen encara l'esperança que Amadou fracassi i decideixi abandonar l'escola per ell mateix, però res més lluny de la realitat.

Cuando yo he entrado en la escuela todo me ha gustado, la lengua, todo, y yo pedía libros y en las tres composiciones que teníamos que hacer siempre era el primero,

yo al principio no sabía qué era ser el primero pero después me di cuenta, "ahora soy el primero y no soy tonto como dice mi madre" y desde entonces, en la escuela, siempre he luchado por ser el primero (...) la escuela francesa ha cambiado mucho mi vida. Canvia la seva vida, sens dubte, però acaba també canviant la mirada dels pares sobre els estudis i Amadou recorda amb tendresa com en moltes ocasions els pares presumien orgullosos del seu fill, el 'bon estudiant'.

Tercer capítol: despertar i malestar juvenils

Yo era tímido, no hablaba mucho y a mi me gustaba todo lo de fuera, la música de fuera, la lectura de fuera, tenía esa influencia de América, de Francia, eran años felices y en el bachillerato empezamos a hacer filosofía. Tenía dos profesores diferentes a todas las personas que había encontrado hasta ahora, el de filosofía y el de geografía, no daban importancia a las cosas materiales (...) y el profesor de filosofía sabía que nosotros no sabíamos nada de lo que pasaba en África, que nuestros argumentos estaban sólo basados en las frases que nos habían enseñado, él sabía que estábamos tan vacíos... y me ha dado libros porque ellos luchaban para cambiar eso (...) Y eso me ha ayudado a hacerme preguntas, muchas, sobre el lugar donde vivía, sobre el funcionamiento de África, sobre la familia.

Amadou desenvolupa una mirada diferent de la realitat, de la seva, la més subjectiva, però també de la realitat familiar i social. Hi ha sorpresa, hi ha desconcert i dolor en aquest procés reflexiu de fer-se preguntes i despertar. També hi ha més comprensió de la història política i sociocultural d'Àfrica i Amadou és capaç d'entendre millor als seus pares, els seus valors i els seus posicionaments davant la vida. Però a la vegada, el biògraf comença a ser conscient d'una incomoditat íntima que no entén, d'un descontent amb la seva vida que li és molt difícil, a vegades impossible, de comunicar i que es manté intens i silenciós durant uns anys.

Yo quería un cambio, yo quería otras cosas, tenía ganas de viajar, tenía cosas que estaban aquí dentro pero esas nunca las he dicho, son cosas mías, siempre con los mapas en mi habitación, me gustaba mirar, eran como sueños, yo no se lo he dicho a nadie, la persona que lo sabe es mi hermano, pero cuando yo le contaba todo esto es como si tuviera miedo, un día le dije "me gustaría viajar", vi que se preocupaba, "déjalo, es un broma".

No, no era cap broma, i després d'haver començat els estudis universitaris, als quals el nostre biògraf accedeix gràcies a una beca de l'Estat, arriba el següent ensurt per la família. Amadou diu que vol deixar la carrera de filosofia perquè la seva vocació corre pels camins de la psicologia i la psicoanàlisi, i a Dakar no es podien estudiar aquestes disciplines. "*¡Tu siempre con el tema de que quieres estudiar y ahora dices que lo dejas!*", me dijo mi padre que había cambiado mucho y ahora quería que yo estudiara, "*¿es que la única carrera que quieres hacer es justo la que no está en Dakar?*". La família no entén aquesta determinació i tem que el seu fill trenqui amb l'horitzó d'un futur benestant a la capital. Tots saben que ell és un privilegiat dins la societat senegalesa i que és de les poques persones que pot fer un procés consolidat de mobilitat social ascendent. Però aquest argument ni preocupa ni ocupa la seva ment; per contra, Amadou viu en permanent estat de tensió.

Per aquelles dates, l'any 1996, Amadou havia començat a establir una relació epistolar amb les filles d'una família francesa. Poc a poc aquesta relació passa de les filles a la mare i aquesta persona esdevé la seva confident, l'espatlla amiga on descansar lliurement tot els seus neguits inconfessables i, a la vegada, ell també esdevé un dels millors amics de la dona. Aquesta amistat es converteix amb el temps en un tresor quasi màgic que Amadou, fins el dia d'avui, no ha volgut malmetre demanant una ajuda que no fos immaterial. Veurem més endavant com aquesta amistat l'acompanya i el guia fins a un destí aleshores insospitat.

Nunca nos hemos visto, no queríamos hablar por teléfono, ella me lo ha pedido pero yo le he dicho que no, ponerle voz cambia las cosas, con ella nos hemos dicho muchas cosas, cosas que ella no podía decir a su marido y a su familia y yo cosas que no me podía decir ni a mi mismo, y eso nos ha ayudado muchísimo a los dos, a mi me ha ayudado a explorar todo lo que estaba pasando en mi vida (...) todo mi sufrimiento psicológico.

El mes desembre de 2000 el pare de l'Amadou mor i pel biògraf comença el compte enrere. *Puede ser que la muerte de mi padre me decidiera. Yo sabía que tenía tiempo para prepararme para este viaje pero con su muerte me di cuenta de que estaba en un abismo, de que estaba viviendo una vida que no era la mía, es como si en todo lo que estaba pasando no fuera yo el actor, solamente mirara, no le dije nada a los amigos pero me daba cuenta de que iba cortando todas las relaciones.*

Quart capítol: viatge i pelegrinatge interior

El biògraf havia resistit un anys combinant estudis i feina a la Universitat. L'activitat acadèmica omple aquest temps de moratòria abans no es decideix a emprendre un nou camí biogràfic. La mare fa tots els intents possibles, amb llargues converses, primer, i amb ajut extern, després, per tal que el seu fill abandoni la seva trajectòria professional. Ironies de la història, la seva intervenció anuncia allò que ella més tem.

Llego a casa y había un hombre alto que me miraba, mi madre hizo las presentaciones y él me dice: "estoy aquí para ayudarte porque tú no sabes qué hacer con tu vida, le dices a tu madre que quieres viajar y ella no quiere, pero no te preocupes, tu vas a viajar a un país muy lejos, a un país donde hay mar y vas a encontrar una mujer allá y te casarás y ya no volverás para quedarte porque tu vida ya no está aquí"...yo no le creí, a mi me gustaba leer a Nietzsche, me gustaba leer las cosas donde se habla de la razón, yo siempre creía que los negros estamos atrás por creer estas cosas, yo no he creído nunca en las personas que tienen poderes.

El moment del viatge arriba, però l'aventura comença per un fracàs. Amadou intenta marxar legalment uns mesos a Grècia per treballar, però la burocràcia senegalesa l'impedeix culminar els tràmits a temps. El circuit haurà de ser un altre. Com acostuma a passar en aquests casos, arriba a connectar amb una persona que en qüestió de dies li anuncia la seva partida cap a Mauritània. *Cuando llego a Mauritania he visto las dunas y automáticamente he tenido la sensación de no ir a ningún otro país, de entrar en el territorio y ver lo que hay.* Però aquesta sensació de benestar i complicitat amb l'hàbitat no pot durar perquè encara resta molt camí per fer.

Me han pedido mucho dinero pero yo le he dicho, "yo no te conozco y no te doy el dinero", "pues estas son las reglas" (...) una noche nos ponen en dos coches y cogemos carreteras en las que no hay nadie, ¿dónde está el mar?, se paran, "ahora todos bajáis y nos dáis el dinero", yo recuerdo que dije que no tenía y entonces salen con armas, me he dado cuenta que era una cosa mafiosa y pensaba que nos iban a matar a todos. Però de moment, l'assassinat no estava en el plans de la que era efectivament una xarxa mafiosa de transport clandestí d'emigrants. Amadou intenta organitzar una revolta entre tots ells però tots s'hi neguen i l'insulten. ¿Qué te pasa?, ¡cállate!, somos hombres y tu pareces una mujer. El viatge continua fins un desert que ningú sap on és i allà són abandonats. Estábamos en un espacio sin límites, hacía muchísimo frío, los primeros días venían con agua y con pan (...) pero después de veinte o veinticinco días vienen con materiales y dicen: "ahora hacéis vosotros mismos un barco" y yo le digo "no, yo no trabajo porque yo he pagado" y así me pegan, me cogen y luchamos muchas veces. La seva actitud reptadora el deixa completament sol i relegat dels seus companys però Amadou no es fa enrera. Yo siempre he luchado por dentro para no ser débil, he luchado para ser fuerte sin nadie que me apoye.

Després de moltes aventures al desert, tot el grup és traslladat a la costa. Però ara és la resta d'emigrants que en veure el mar no volen continuar el viatge. *Yo tenía tantas ganas de irme que por primera vez me doy cuenta de que estoy gritando "¡vamos, vamos, no pasa nada!"* Una patrullera guardacostes els intercepta després de moltes hores d'anar a la deriva i els condueix a un camp d'acollida de les Illes Canàries. *Los guardias hablaban mal con las personas, no había dignidad, nos decían: "rápido, coño, negro, rápido coño".*

Passats uns dies, tots aquells que no són extraditats són embarcats en un avió que aterra a Múrcia i allà es queda Amadou sense saber què fer ni on anar. A l'estació, un noi marroquí l'informa que pot buscar feina a Almeria i el biògraf agafa l'autobús amb la qual cosa es queda pràcticament sense diners. En els pobles pregunta però no troba feina perquè li demanen papers. Dorm a les places i demana poder entrar a les cases d'altres persones de Senegal per anar al bany. Finalment, un empresari li dona feina però el capatàs de la plantació l'explota indiscriminadament. El biògraf decideix plantar-li cara. *Yo no puedo seguir trabajando con condiciones de racismo, lo siento pero no soy el negro del 1700, yo soy libre (...) hay veces que la persona debe saber marcharse o quedarse.* Per aquelles dates arriba una carta de França. La seva amiga li envia adreces d'unes comunitats d'acollida. Amadou decideix aleshores seguir el seu camí i amb aquestes adreces en mà emprèn de nou el viatge.

Capítol cinquè: la Comunitat d'acollida i l'oracle es confirma

Llamo a la comunidad, "una amiga de Francia me ha dado esta dirección y me ha dicho que es una comunidad", la persona que la lleva estaba en la puerta y me dice: "tenemos un proyecto de acogida de inmigrantes para tres meses y te puedes quedar para buscar". Per buscar o per trobar?

Cuando llevaba aquí un mes, un sábado encuentro en la casa a una chica y nos ponemos a hablar sin parar (...) ella tenía que irse pero dice "me quedo hoy para

dormir en la casa", y estamos hablando hasta las tres de la madrugada en el patio, después nos vemos y desde este momento mi vida ha cambiado, y su vida también.

Amadou s'ha enamorat però no està segur d'haver acabat el seu viatge i recapitula tot adonant-se dels ensenyaments extrets de la seves experiències. He dormido en la calle, he pedido limosna, he dormido en el suelo en el desierto sin ducharme como un animal y no tengo vergüenza de decirlo, me ha gustado haber pasado por estas etapas, me han cambiado muchísimo. El biògraf no està decidit a aturar allò que pot ser entès com un viatge interior.

Yo le había dicho a la chica que me voy, que lo tomemos como el momento que existe, que no hay nada que esperar, pero los dos sabíamos que esperábamos más (...) la comunidad no sabía nada, no habíamos dicho nada y faltaban poco días para irme, entonces la persona responsable del proyecto de acogida quería marcharse y me dicen: "el puesto es para ti y si quieres quedarte ya sabes" (...) y yo me he puesto a pensar si aquel viejo tenía razón y decido que me quedo, son bromas que me hago a mi mismo, y me quedo un año y ahora nos casamos, ¡ah, y esperamos un niño también!. A la boda està convidada l'amiga de França. Serà la primera vegada que es veuran després de dinou anys d'amistat.

Al biògraf li brillen els ulls i l'entrevista acaba per l'entrevistadora i entrevistat amb un aire de festa interior, com una pel·lícula amb final feliç. Amadou encara vol afegir unes paraules: *yo sé que no va a ser fácil con la sociedad española, con la familia de ella, pero lo que a mi me hace más daño es ver a una persona prisionera de su mente (...) a cada persona le toca luchar donde vive, ahora yo tengo una vida, un niño y tengo que defenderlo, y si lucho lo que yo puedo es suficiente, quizás las cosas no van a cambiar pero van a ser un poco mejor, ahora empiezo otra etapa de mi vida.*

Uns mesos després de l'entrevista, Amadou ja no viu a la casa comunitària. Actualment viu amb la que ja és la seva dona, continua treballant de coordinador del projecte d'acollida per a immigrants de la comunitat però només fins l'estiu. A l'agost naixerà el seu primer fill i a partir d'aleshores Amadou començarà una nova etapa de la seva vida.

¿Por qué te soslayan con la vista, cuando realmente es la sociedad la que tiene que mirar un poco por ella?, todos somos sociedad, yo, tú, aquél. No quiero ser un rechazado, no quiero ser un imaginado
(Ángel)

ELS MÓNS VISCUTS DEL FENOMEN SENSE SOSTRE

En aquest capítol ens endinsem en quatre dels àmbits temàtics que més rellevants ens semblen per entendre una diversitat de trajectòries de vida marcades per l'experiència sense sostre. La selecció d'aquests àmbits, i no d'altres, respon a l'anàlisi biogràfica de les narratives. Lluny de pretendre abastar tots els elements que incideixen en aquesta realitat, la nostra opció ha estat fer un recorregut interpretatiu que dona protagonisme a aquells elements claus que estructuren les trajectòries analitzades. Aquest recorregut s'inicia amb unes **reflexions al voltant de l'impacte del món des afectes i els desafectes sobre les vides de les persones entrevistades, s'atura en el món de les materialitats com a necessitats i drets bàsics que es veuen vulnerats, continua amb un abordatge sobre l'ús i l'abús dels cossos, i finalitza amb una reflexió sobre el procés d'institucionalització dels biògrafs, sobre la seva relació amb les entitats i centres en els quals viuen o estan vinculats.**

En aquest exercici emergeixen fragments de les vides i de les veus dels biògrafs i biògrafes. Els seus relats, creuats i sistematitzats en funció dels temes escollits, no només resulten interessants *per se*, sinó que ens permeten aprofundir i trencar amb molts dels mites i estereotips vigents en relació a la percepció social de les persones sense sostre. Finalment, només ens resta dir que hem volgut fer un esforç per recollir tant la vessant anorreadora del subjecte, intrínseca a l'experiència sense sostre, com la seva vessant transformadora, ambdues pròpies de la complexitat de la condició humana.

10. El món dels afectes i dels desafectes

Per educar un infant, per convertir un ésser biològic en ésser social i en un ciutadà cal amor de la mateixa manera que calen normes. Però l'amor és producte d'un treball, existeix en quantitat limitada i està desigualment distribuït en la societat. D'alguna manera podríem dir que les desigualtats en els afectes reproduïxen altres tipus de desigualtats i el seu impacte es fa sentir al llarg del temps. Per entendre aquesta idea, partim d'una concepció de l'amor allunyada de l'ideal romàntic. L'amor no ve del no res, és un producte elaborat, el resultat d'una acció i transformació contínues. És per això que acostuma a haver-hi una relació *entre l'amor que un rep o ha rebut i l'amor que un dona o pot donar, sense que això exclogui la possibilitat d'estimar sense haver estat estimat.*

La socialització en l'àmbit de les relacions familiars pren un protagonisme inqüestionable per construir-nos com a subjectes afectius, que estimen i s'estimen a sí mateixos. La família és la institució bàsica de socialització i, en qualsevol de les seves formes, és qui dota als individus de la primera identitat individual i social. Però

les relacions familiars poden ser molt ambivalents ja que la família pot ser un lloc d'amor i generositat, d'aprenentatge, de la cura de la salut, de garantia enfront de la precarietat, i de protecció enfront l'exclusió; però també pot ser un lloc d'opressió, d'ofegament, de violència contra el més dèbil, de discapacitació de les potencialitats afectives i d'exclusió i ruptura del vincle social. **Dir que cal amor per fer d'un infant un adult és dir que cal rebre per ser. I de la mateixa manera, cal ser per donar.**

Si ens endinsem en les relacions afectives i familiars del conjunt dels nostres entrevistats i iniciem el nostre recorregut per les relacions entre pares i fills, veiem un conjunt d'experiències conflictives que condicionen llurs trajectòries biogràfiques. L'abandonament, els abusos i el maltractament, l'autoritarisme patriarcal són algunes de les experiències d'infantesa i adolescència que malmeten la capacitat de la persona per construir una identitat i autoestima suficientment sòlides per entrar en el món adult. És important tenir en compte que, més enllà del fet viscut i de l'acumulació d'experiències traumàtiques allò que compta és com el subjecte percep aquest fet o experiència, com el viu i com el sent.

Les històries d'Àngel i Eduard, per exemple, ens parlen de la ràbia, la incomprensió i la pena que genera el fet d'haver estat **abandonats pels pares**, d'haver estat expropiats de l'agent socialitzador més bàsic, més primari.

Yo no sabía lo que era una familia, no sabía lo que era el significado, el valor que tiene una abuela, que tiene una madre, todo eso ¿es que aún no!, ¡no lo sé! No sé lo que es un beso, no sé lo que es un juguete, ¿tú sabes la envidia que me daba a mí los domingos que en el colegio venían los padres a visitar a los internos y yo y mi hermano más solos que la una...eso es fuerte, es fuerte el que lo ha vivido, muchas veces cogíamos y nos marchábamos al campo de fútbol para no ver (Àngel)

Les seves trajectòries il·lustren dues sortides possibles davant d'aquest punt de partida. La transgressió, simbolitzada pel recurs a la delinqüència, per una banda, i la submissió, simbolitzada per l'acceptació de relacions d'esclavitud, per l'altra. Per ambdós, la 'consciència d'estar vius' neix i es desenvolupa en el món tancat dels hospicis on certament es socialitzen i ho fan aprenent les normes, la disciplina i els valors de la societat franquista, catòlica, patriarcal i autoritària. Aquest és un llegat que determina la seva trajectòria de vida i que els reclou en un món de poques alternatives i de poques possibilitats d'eludir l'estigma social que carreguen sobre les seves espatlles com una marca i una condemna. No podem deixar de pensar que ser una persona abandonada als anys quaranta i cinquanta no és el mateix que ser-ho avui. La sanció social del franquisme feia de la víctima el culpable mentre que avui Àngel i Eduard, com a nadons, tindrien elevades probabilitats de ser adoptats per una família i gaudir d'una llar. Ambdós biògrafs, en canvi, es veuen confrontats al desconeixement d'una altra realitat, a la soledat i a l'aïllament.

Els testimonis de Naima i Robert evidencien com en l'**experiència de l'abús sexual i el maltractament a infants** també trobem la càrrega de l'estigma i del desamor. En el cas d'Eduard, és el maltractament a través de l'explotació laboral el que caracteritza la seva vida d'adolescent. En els tres casos, la ignorància i la incomunicació esdevenen factors perversos en la mesura que obstaculitzen la verbalització i exorcització del malestar i el dolor com a pas previ per a frenar la seva lògica reproductora.

Quan vaig poder vaig escapar-me (...) no vaig parlar-ho amb els pares, ni amb els meus germans ni amb ningú ho vaig parlar durant moltíssims anys, fins fa poc que ja ho he comentat amb uns psicòlegs i també amb els terapeutes del centre, d'això que em va passar de petit (...) jo el que veia és que clar els meus pares també estimaven molt als veïns, els treia tensió, perquè en comptes d'estar tots enredant a casa, (...) i jo al principi deia, si els meus germans pugen és que no els passa el que m'ha passat a mi, bueno, resulta que tampoc no ho parlàvem, (...) els meus pares no em creurien i jo em sentiria molt pitjor, per això vaig callar (Robert)

Jo tenia por, jo no havia explicat mai què em passava, com em tractaven, que em castigaven sense menjar, clar si jo m'hagués escapat i ho hagués explicat se les podien haver carregat, i molt, però jo no sabia, estava espantat (Eduard)

La **cultura patriarcal i adultocràtica** legitima un tipus de violència que té conseqüències nefastes per la maduració psicoemocional del subjecte. Invisibilitat, silenci, comunicació i patiment. Hem de tenir present que no ha estat fins molt recentment que s'ha començat a percebre la necessitat de desvetllar i sancionar públicament els maltractaments i les agressions sexuals dirigides tant a les dones com als infants. Durant els anys de postguerra i franquisme, l'ostracisme i la hipocresia social constituïen obstacles importants per denunciar i actuar en contra d'aquest tipus de pràctiques. En aquest context, els pares no eren interlocutors per als fills i tampoc els fills no sempre eren vistos com a éssers dotats de consciència, autonomia i dignitat pròpies. Robert mai no va trobar un reconeixement per part del pare, tampoc la mare s'assabentà de res. La mare de la Naima, una dona gitana abusada pel seu marit, no va poder ajudar a la seva filla a evitar el cercle viciós del maltractament familiar i conjugal, a què es repetís la història.

La presència de patrons autoritaris que permeen les relacions familiars ens porta a fer una mirada específica a la **figura del pare i a les relacions paternofiliars**. En alguns casos, com en de l'Andreu, l'Enrique, o el mateix Robert, les famílies segueixen pautes de relació i funcionament molt rígides, la divisió de rols està molt marcada i els fills no se senten reconeguts per uns progenitors més preocupats per complir amb el seu paper de 'guanyadors de pa' i de presentar-se socialment com a caps de família, que de mostrar afecte envers els seus fills. En el cas de la Montse, ja d'adulta, la cerca de reconeixement del seu pare continua sent una assignatura pendent.

Aquesta menció a l'existència de patrons familiars patriarcals i autoritaris no ens ha de fer pensar, òbviament, que tots els subjectes responen a la seva pressió d'igual manera. Per una banda podem dir que la família catalana i espanyola del segle XX pot ser definida en funció d'aquests patrons gairebé de manera general, i per l'altra, cal tenir en compte que les trajectòries dels germans de les persones entrevistades semblen ser molt diferents tot i haver compartit un marc de socialització molt similar. És justament en el contrast amb els seus germans on ells assumeixen el paper 'd'ovelles negres' de la família.

En efecte, els nostres entrevistats ens parlen de l'**experiència de sentir-se diferents** als germans, a la resta, ja des d'edats primerenques. És un sentiment de diferència que en molts casos també s'expressa a través del talent, de la capacitat de destacar en alguna habilitat manual, artística o intel·lectual. La manca de

reconeixement de l'entorn més immediat i la inèrcia homogeneitzadora del sistema educatiu impedeix que les capacitats i habilitats dels nostres subjectes puguin esdevenir un recurs d'acció positiu per la seva vida. Els sentiments d'incomprensió i invisibilitat viscuts pels biògrafs coexisteixen amb un esperit d'inconformisme i rebel·lia davant de la hipocresia familiar i social. Mentre que a ulls de les seves famílies i la societat poden ser vistos com a 'rebels sense causa', una mirada biogràfica revela la insuportabilitat que per ells suposa inserir-se en uns patrons socialitzadors que ofeguen la diversitat, la creativitat i la llibertat. Enlloc de trobar una sortida ideologitzada (anti-sistema), o excèntrica, estem davant de casos que s'automarginen, s'autoestigmatitzen.

M'he donat compte que he crescut en un món de mentida, creixia, semblava que tots estàvem molt units i a l'hora de la veritat cadascú ha anat pel seu cantó, sin girar la vista atrás (...) He sido la oveja negra de la familia y hay que respetarlo, también uno tiene su vida, más trufada de problemas que otra vida (Enrique)

Deixada enrera la infantesa i l'adolescència, el món dels adults és ple de relacions afectives que de la mateixa manera que es construeixen, es trenquen. Els **trencaments familiars**, independentment de la forma que prenguin, apareixen recurrentment com a experiències conflictives i traumàtiques. La família, i més en un context mediterrani com el nostre, sabem que juga un important paper de suport, solidaritat i contenció davant de situacions crítiques o de vulnerabilitat. Sabem també que no és només un *locus* d'amor sinó també de conflicte, control i opressió. Però sigui com sigui, confereix subjectivament i material als subjectes un lloc en el món. Quan les relacions familiars es trenquen i el sosteniment i aixopluc físic i emocional també, persones com Pepa, Robert, Enrique i Montse emprenen un nou camí que els aboca al carrer.

Cuando ya ves el desprecio de la gente que te rodea, las puertas se te cierran, dónde has estado muy bien ya no puedes estar, cuando empezó a pasar esto, ya me fui de aquí, ya me marché, me fui (Pepa)

Si ens fixem ara en el **trencament de les relacions de parella i/o conjugalitat** podem veure la importància del seu impacte a llarg termini. En efecte, aquesta és una de les causes més adduïdes pels biògrafs per explicar la seva experiència sense sostre. És evident que allò que s'addueix com a causa, no té per què ser-ho. Però des de la nostra perspectiva ens interessa explorar el per què els subjectes situen aquí el principi de la fi.

En els casos de Joan i Raimon, per exemple, tot i que la malaltia i la discapacitat física estan a la base dels seus processos d'exclusió, és la ruptura sentimental la que precipita la pèrdua de sostre. També les parelles són coixins de contenció i d'aixopluc en situacions de vulnerabilitat. Quan aquesta es trenca, els individus socialitzats per ser cuidats, i ens estem referint bàsicament als homes, es queden deseparats i abandonats a la seva sort. En aquest context l'orgull masculí queda ferit i, el que és més problemàtic, sense altres models o referents de masculinitat als quals recórrer.

A vegades penses, podries recórrer a ells, als meus amics, però què faràs, els diràs que ha vingut una dona i que m'ha enganyat? i aleshores tu mateix penses que has

fracassat (...) ara ja desconfies de tothom, jo per exemple, una relació amb una altra dona sí la tindria, però ja t'ho penses més i dius, serà perquè m'estima o serà perquè em vol treure algo?, que ara no em trauria res, però et queda l'angoixa, un trencament de parella, marca, marca (Raimon)

En les històries de les dones el desemparament pren una forma diferent. Elles busquen en els homes la seguretat i estabilitat material i afectiva. Quan aquest ideal de masculinitat no es compleix —perquè les seves parelles han estat maltractadors i bevedors, per exemple— es veuen forçades a fugir, en alguns casos s'hi juguen la vida. Però aquesta situació no les paralitza, tenen altres models als quals recórrer i, per tant, són més capaces d'apostar per un futur projecte de transformació personal. Tal com revelen els casos de Pepa, Sarita i Naima, o bé són capaces de portar una vida sense un home al costat, o bé d'establir una nova relació de parella més igualitària. Certament, la **possibilitat de reconstruir els afectes** és també una realitat que no podem menystenir en aquest escenari dominat pels desafectes. Així doncs, la possibilitat d'enamorar-se, de respectar-se i de confiar en l'altre ens parla de la capacitat dels subjectes de trobar una sortida a la seva situació d'exclusió.

Estoy viviendo con un chico que me parece que es lo mejor que me ha pasado en la vida, porque es una bellísima persona, es un chaval que siempre me da ánimos, hemos conseguido los dos mucho y lo tenemos todo muy claro, ni engaños ni alarmas, pretendemos vivir tranquilos y ayudar cuando se pueda y a quien se tenga que dar cariño (Pepa)

Però retornem als desafectes. Hi ha altres trencaments molt importants, que són aquells que tenen a veure amb la ruptura dels lligams entre aquells biògrafs i biògrafes que són pares i mares, i els seus fills i filles. Les accions de **repudi**, tant per part dels fills que s'avergonyeixen o es veuen impotents davant de les problemàtiques dels pares, com per part dels propis pares que se senten abandonats o ignorats pels seus fills, desemboquen en la progressiva erosió del vincle paternofilial. L'erosió d'aquest vincle prendria la seva forma extrema en la pèrdua de la custòdia dels propis fills quan aquests eren infants, situació protagonitzada per alguns dels nostres entrevistats.

Mi hijo me dijo que no fuera a su casa, que no quería que se supiera que yo comía en un comedor social, me sentí como una mierda (Naima)

L'EAIA em va treure la tutela de la nena i quan la meva mare m'ho va dir em vaig enfonsar, en comptes de fer cas del que ella em deia, perquè ella no em feia fora de casa, l'únic que ella volia és que jo anés a l'hospital i em posés bé, però jo ho vaig viure tan malament com si m'haguessin traït que vaig agafar i vaig marxar (Montse)

Totes aquestes experiències ens permeten entendre la freqüència amb la qual els nostres biògrafs i biògrafes tracten en les seves narratives el sentiment de **soledat**. La soledat apareix com una constant, especialment en les biografies masculines. Per alguns, és una vivència que s'ubica ja en la infantesa i que els acompanya fins al dia d'avui; per a altres la soledat es viu a partir del moment en el qual es queden sense sostre.

Estic molt trist, jo em foto uns farts de plorar sol allà baix a l'habitació, però plorar, eh? perquè sí, convisc amb gent i amb les germanes del centre, però em trobo sol (Raimon)

Me he acostumbrado y sigo y seguiré tal como estoy en este aspecto, empecé solo y sé que voy a acabar solo (Ángel)

Dit això, no ens sembla pertinent essencialitzar aquesta soledat ja que, fins i tot en els moments biogràfics més durs, apareixen persones que acompanyen i ajuden de diferents maneres els nostres entrevistats. Així, recordem el suport permanent que Andreu rep de la seva germana o els actes d'amistat que salven a Naima d'estar al carrer en un moment determinat de la seva vida, entre altres. La reconstrucció dels afectes és possible i pot passar per **refer els vincles familiars, o per establir relacions d'amistat** que sovint s'originen en el si de les institucions entre persones que comparteixen patiments, i alguns projectes... És a través de la cura mútua i dels afectes que s'omple un espai de quotidianitat per a no pocs dels nostres biògrafs i biògrafes.

Que malament ho vaig passar quan el van operar, i si em quedava sol? Sort en tinc d'ell per suportar el dia a dia (Joan)

Ahora vivo muy bien con mi hermana, bueno, en realidad es mi amiga pero como si fuera mi hermana, nos reunimos, nos escuchamos, nos divertimos (Naima)

Cloem aquí aquest apartat sobre el món dels afectes i dels desafectes. Les persones que han perdut la seva llar, com els nostres biògrafs i biògrafes, han perdut, en paraules de Cabrera (1998) "el nínxol afectiu en el qual poder refugiar-se i ordenar la malla de relacions i interessos sobre la qual erigir la pròpia identitat personal". En altres paraules, quan falla l'amor acostumen a fallar moltes altres coses. Els nostres biògrafs són conscients de la petjada del desamor en les seves vides; tanmateix el seu discurs no és victimista, sinó més aviat de resignació, la qual cosa no exclou haver perdut **l'esperança de (re)construir en un futur una experiència afectiva amb sentit**.

No sabía que habían cosas que podían agradarte y agradar, encontrarte con calor, con la gente, claro, siempre vivía con temor al palo, entonces ese calor si existía en ti, no lo sabía, pero sí, me he dado cuenta ahora de que eso sí existe, que por algo has venido a la vida y por eso estás acá, para encontrarte vivo y darte a notar que estás vivo, que no es una cosa opaca, hay una luz, igual que uno ve la luz de los demás que vean tu luz también (Ángel)

11. L'habitatge, l'ocupació i els diners com a miratges

Tant el mercat de l'habitatge especulatiu i liberalitzat com el mercat de treball desregulat i precari s'apunten com a causes estructurals del fenomen sense sostre. Conseqüentment, superats els obstacles d'accés a l'habitatge i a l'ocupació, hi hauria moltes més possibilitats de contenir o revertir l'existència d'aquest fenomen. Tanmateix, una mirada biogràfica a les condicions de vida passades i presents de

les persones sense sostre ens permet argumentar que **el protagonisme donat al binomi 'habitatge-treball' no explica la complexitat de la realitat de les persones sense sostre en la nostra societat**. Dit d'una altra manera: ni aquest binomi és la causa primera de quedar-se al carrer, ni la solució als problemes sense sostre passen bàsicament per tenir una feina i un lloguer accessibles. De fet, la situació de vulnerabilitat que envolta tot el procés vital d'una experiència sense sostre impedeix que fins i tot les pròpies persones afectades vegin com a horitzons realistes la possibilitat d'obtenir una feina i un pis en condicions de mercat.

A dia d'avui les persones sense sostre són persones 'suportades o sostingudes' per un precari sistema de protecció social que actua de manera desigual davant dels processos d'exclusió social. Aquestes persones no poden accedir a un habitatge autònom, així com tampoc obtenir una feina remunerada que els permeti mantenir-se pels seus propis mitjans. Tal com diu Cabrera (1998), les persones sense sostre no és que no tinguin cap ingrés, el que no tenen són diners suficients per viure d'una altra manera que no sigui a través de la dependència. Aquesta afirmació, certament contundent, té vocació de transversalitat i, per tant, pot aplicar-se tant als homes com a les dones, tant als joves com als més grans. **La precarietat sostinguda per compte d'altres**, la dependència, els deixa en una situació de 'llibertat limitada i condicionada' al propi sistema de protecció i, en definitiva, els deixa atrapats a la lògica institucional en concret, i a lògica dels esdeveniments econòmics i polítics de la societat en general.

Però quina és la situació material de les persones sense sostre que hem entrevistat? Amb les excepcions més òptimes que representarien Naima i Pepa, que han aconseguit un petit pis de lloguer recolzades per l'Ajuntament, la resta de les persones entrevistades viuen o bé en institucions públiques o privades d'acollida o bé en pensions concertades per l'administració municipal. D'entre totes aquestes entitats hi ha algunes que no tenen un temps d'estada il·limitada, amb la qual cosa afegim provisionalitat a les pròpies condicions de precarietat material amb les que viuen els nostres biògrafs i biògrafes.

La major part d'ells únicament tenen accés als ingressos que provenen del Programa Interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció (PIRMI)⁸, per la qual cosa se situen amb rendes significativament per sota del salari mínim interprofessional⁹. Els seus ingressos estan controlats en bona mesura pels centres on estan vinculats. Es tracta de garantir-los una certa capacitat d'estalvi fins que arriba el moment de posar fi a aquest vincle. Val a dir que els diners són només una peça més d'un engranatge de suports que manté a les persones sense sostre en una precària línia de flotació, i els propis responsables dels serveis socials públics i/o privats en són conscients. Es tracta d'una situació que a nivell estructural podria ser descrita com a **cercle reproductor de la pobresa material**, ja que amb aquests diners és impossible viure de manera independent.

⁸ El PIRMI és una prestació bàsica dirigida a aquelles persones que no tenen els mitjans suficients per atendre les seves necessitats bàsiques. Aquest subsidi és atorgat per la Generalitat i gestionat pels centres de serveis socials de cada districte. Els ingressos del PIRMI varien entre 240 € per persona sola fins a 450 € per família.

⁹ El Salari Mínim Interprofessional, amb dades de 2005, se situa en uns 513 € mensuals.

Després d'aquesta primera descripció entorn les condicions materials de vida dels biògrafs i biògrafes, considerem pertinent passar ara a qüestionar alguns dels estereotips existents en relació amb la pobresa material de les persones sense sostre. Així per exemple, **la pobresa en la família d'origen està lluny de ser un tret generalitzable** i identificador dels nostres entrevistats. Resseguint el seu passat ens trobem amb trajectòries econòmiques i familiars bàsicament de classe treballadora o de classe mitjana benestant, ambdues integrades en el funcionament normativitzat de la societat franquista i de la Transició. Una altra dada que no podem generalitzar és l'absència d'escolarització i fins i tot d'estudis mitjans i superiors. Tot i que en conjunt el nivell educatiu de les persones sense sostre és més baix que el de la mitjana de la població general, els experts situen al voltant d'un 30% les persones sense sostre que en l'actualitat tindrien estudis de batxillerat o universitaris (Arias, De Mingo i García 2004).

Naima, Àngel i Eduard són els biògrafs més directament afectats per la pobresa i l'analfabetisme. Ella pateix la petjada d'un patriarcalisme familiar que controla a les dones a través del maltractament i de l'impediment a l'accés als estudis. Ells són pobres perquè han estat abandonats per les seves famílies en un hospici franquista. La resta dels biògrafs i biògrafes, però, viuen una infància protegida a llars familiars on arriben ingressos, més escassos o més abundants, però on no manquen els aliments. Van a l'escola sense tenir consciència dels problemes quotidians que poden patir les seves famílies, sobretot tenint en compte el context d'escassetat de la postguerra espanyola. De joves, molts han cursat estudis de nivell mig o superior i han tingut feines i sous propis. En definitiva, durant la infància i la joventut la seva vida quotidiana s'ha desenvolupat en el si d'una estructura familiar i comunitària estable i socialment normalitzada.

Jo jugava amb els nens del barri, amb els seus problemes i les seves alegries, quan ets petit amb poca cosa en tens prou (...) durant la postguerra no vaig tenir molts problemes perquè la meva mare es desvivia per mi, com totes les mares (Francesc)

Vaig tenir una bona infància, vaig estudiar dotze anys amb els capellans, després anava a entrenar, a part els pares no havien tingut mai problemes entre ells, vull dir que eren gent de bé, després, amics, més o menys, de psicòlegs, de nivell, de la universitat, gent que era d'un nivell cultural molt bo (Raimon)

Així doncs, **no tots els nostres entrevistats són filles i fills de famílies del que socialment es considera una 'família desestructurada'**, ni en el pla afectiu, ni en el pla econòmic. És més, cal considerar també una dada molt important: entre els nostres biògrafs i biògrafes no són pocs els que han disposat de molts diners. Els anys del 'desarrollismo' han suposat, per alguns, anys d'una certa 'dolce vita' econòmica que els ha permès omplir-se les butxaques dedicant-se al món artístic, a l'oci nocturn, a l'esport d'èlit, als negocis o a la delinqüència. Per a alguns d'ells, 'l'**hiperconsum**' durant el període de la seva joventut ha estat una pràctica quotidiana.

Yo me he divertido mucho, me lo he pasado muy bien, a mi me han salido millonarios que me ofrecían dinero y yo me reía, era mi ambiente (...) cuando me casé vivía con una familia multimillonaria, nos íbamos de vacaciones, teníamos tres

criadas y nos ha gustado mucho la fiesta, yo he vivido como una reina y he hecho de mi capa un sayo (Pepa)

Vam guanyar la primera del Copa del Rei, perquè després de Franco va passar a ser la Copa del Rei, llavors vam jugar a Europa, vam jugar la Recopa, i clar, vulguis o no eres famós, i la gent sortia pel carrer i mira fulanito! Per una banda et fa il·lusió però també penses, si jo per fotre quatre patades estic guanyant tants calers i hi ha gent que no tenen per menjar i ho treuen d'on sigui per anar a veure't a jugar a futbol (Raimon)

Així doncs, podem dir que bona part dels nostres biògrafs i biògrafes han tingut molt, però també han perdut molt. Han perdut la casa, la feina i uns ingressos estables. En definitiva, **han perdut la capacitat de proveir-se d'una base material de subsistència**, i això significa que experimenten el que podem anomenar un procés de mobilitat descendent que els diferencia i aïlla del seu medi familiar i social.

Aquest fet, però, no els fa presentar-se únicament com a víctimes de les circumstàncies. Les seves narratives parlen en primera persona i, amb major o menor intensitat, no eludeixen enfrontar-se en algun moment del relat a la reflexió sobre la seva pròpia responsabilitat en la pèrdua, en paraules d'ells, a la seva 'culpa'. 'La vida me ha podido', ens diu Pepa i, certament, pensem que no és massa agosarat afirmar que en un moment determinat a tots i totes 'la vida els ha pogut'. Ni víctimes ni botxins, però sí encadenaments de circumstàncies sobre les quals, o bé no es té el control, o aquest es perd totalment. Davant d'aquesta situació ens sembla pertinent preguntar-nos com s'han arribat a produir els **trencaments biogràfics amb allò que podríem anomenar el món de les materialitats**? Per a uns, aquest trencament arriba en el moment de la maduresa, per a altres, en plena l'adolescència i, per a tots, té a veure amb la seva trajectòria individual que òbviament és indissociable de context sociohistòric del qual formen part.

Francesc, per exemple, il·lustra un cas de trencament biogràfic via trencament laboral. A mitjan dels anys vuitanta i amb quaranta sis anys, el nostre biògraf pensava que la seva vida seguiria fluïnt en el si del món industrial que l'havia aixoplugat des dels catorze anys. L'experiència de l'atur als anys vuitanta anuncia un trencament irrecuperable, malgrat la seva expectativa actual continuï dipositada en un impossible per algú que avui té seixanta sis anys: una feina que li permeti mantenir-se econòmicament i legitimar-se socialment.

A mi em van fer expedient disciplinari perquè em deien que jo em vaig negar a fer lo que ells em deien (...) tot era una excusa, una excusa com una altra per fer-me fora perquè després va quedar 'despido nulo' (...) i doncs, bueno, vaig anar al paro (Francesc)

Els trencaments de Raimon i de Joan, en canvi, es produeixen com a conseqüències tardanes d'unes malalties que els expulsen del mercat de treball i, el que és més important, que els deixen vulnerables i dependents d'altres en un sentit psicoemocional. Quan es trenca la relació i el vincle amb 'l'altre', en ambdós casos les seves parelles, el destí els aboca a la solitud i al desemparament, també material.

Em vaig quedar sol, quan vaig sortir de l'hospital ni estava ella ni tenia els calés al banc ni vaig poder tornar al meu pis (...) quan estàs a dalt i ara veure't a baix, i ho has de saber assimilar, és igual que l'enfermetat (Raimon)

En el cas de l'Andreu conflueixen l'erosió de l'esfera dels negocis, dels estalvis, i de les relacions familiars. El procés generat pel divorci acaba esmicolant la seva economia i les possibilitats de fer front als deutes pendents; Andreu ho perd tot.

Jo he estat guanyant un milió de peles al mes i ho he liquidat, jo entre tot el que he perdut fan uns cent quilos, que aviat està dit (Andreu)

La sortida d'una institució total i aïllada del món extern com és un hospici en el temps del franquisme, força a Àngel i Eduard a enfrontar-se a una societat de la que desconeixen com integrar-se mitjançant l'ocupació. Per un la delinqüència, per l'altre la mendicitat, i per ambdós l'alcohol, són pràctiques que ja des d'edats primerenques els allunya d'un paradigma de benestar material: ni feina, ni salari, ni pis.

Aquella gent no em volien al pis i com aquell qui diu em van tirar, hala, búscate la vida, espavila't, però jo ja amb aquella edat ja no podia tornar a les Llars Mundet, i clar la meua vida va ser al carrer (Eduard)

Naima també pateix un trencament i aquest es produeix per voluntat pròpia: posar fi al maltractament del seu marit marxant de la llar conjugal. Amb la seva decisió s'autoexpropia de qualsevol possibilitat immediata de protegir-se econòmicament. La biògrafa es veu lliurada a l'atzar i a la seva lluita per sobreviure. Tal com ella mateixa expressa amb la seva cançó 'Loca':

*A mi no me pidas cuentas
que yo me voy por dónde he venido
las deudas y las ganancias
se quedan todas contigo*

Sarita i Pepa viuen com a reines 'de ringo rango', però el món de la nit i de les seves parelles les porta de manera silent però implacable cap al món autoreferencial i guetitzador de l'alcohol. Trenquen amb el seu entorn i l'entorn trenca amb elles, estem davant d'una exclusió bidireccional que les empeny al carrer i a la mendicitat.

La gente que te quería te rechaza, se te cierran las puertas y poco a poco vas perdiendo el piso, vas perdiendo todo, hasta que ya no hay más, hasta que nadie te apoya, nadie te quiere (...) y yo con todo lo alcohólica que soy ya no quería hacer más daño a mi familia y decidí marcharme (Pepa)

Enrique, Robert i Montse, els més joves dels nostres biògrafs d'origen català, són persones que han viscut sota la cobertura de famílies de classe mitjana però la seva adolescència és viscuda de forma conflictiva i rebel. La droga està a l'abast de tothom i s'enquista en el terreny fèrtil del seu malestar més íntim. En aquest sentit, podem dir que els seus trencaments biogràfics amb allò material pren forma d'erosió progressiva, de desvinculació gradual més que no pas de ruptura. Ells no han viscut un procés de transició al món adult a través de l'emancipació de la llar parental tal com la duen a terme molts altres joves, sinó que han viscut un procés de fugida o

expulsió, i és per això que no és ni la manca de feina, ni d'ingressos, ni de pis, allò que estructura les seves narratives. La transició al món dels adults, en el seu cas, s'allunya de les materialitats i té a veure amb qüestions de naturalesa psicoemocional.

La meua família suposo que aquí ja es començava a donar compte que jo no anava bé, però tampoc sabien com dir-m'ho de manera que jo no m'empipés, llavors ho intentaven però sense ser massa forts ni directes, ho anaven deixant passar esperant que jo canviés, i jo no canviava, i això ha durat vint-i-cinc anys (Robert)

Va ser un cúmul de coses, ells a punt de separar-se i jo ficat a la droga, em van dir que no volien un fill drogaddicte a casa (...) un dia em vaig rebel·lar i vaig dir, què voleu que agafi les coses i me'n vagi? i em van dir que sí (Enrique)

Hem deixat pel final els casos de l'Amadou i la Roswitha. Són dos joves amb estudis i un gran desig d'emancipació econòmica i social. Ambdós han emigrat dels seus països assetjats per la manca d'oportunitats vitals i econòmiques. La migració també suposa un trencament biogràfic i aquest implica invertir tot el que tenen, sobretot força física i de voluntat, però també desproveir-se de tota base material per finançar aquesta aventura. Arriben a Espanya sense res. Els espera la vida al ras.

Decidí salir de mi país (...) yo no quería más dinero, quería sentirme más respetada como trabajadora (...) como sabíamos que quizás tendríamos que dormir en la calle escogimos Andalucía, por las temperaturas (Roswitha)

Yo sentía que las cosas se habían acabado, yo quería un cambio, yo quería otras cosas, quería viajar, tenía cosas que estaban dentro de mí pero nunca las he dicho, son como sueños, es como una cosa que surge así y siempre tienes ganas de hacer (...) puede ser que con la enfermedad de mi padre y su muerte es como si me doy cuenta que estoy ante un abismo, me doy cuenta que estoy viviendo otra vida, una vida que no es la mía, es como si de todo lo que pasa no soy actor, sólo miro (...) y me doy cuenta una mañana que yo quiero cortar con eso (Amadou)

Els trencaments biogràfics, des d'un punt de vista material, deixen als biògrafs sense sostre i en un punt zero en la seva subsistència. Però com viuen la pèrdua les persones entrevistades? Per a molts, tocar fons d'aquesta manera els empeny a una sort d'abandonament radical de l'aixopluc residencial i econòmic i a l'acceptació de la seva precarietat. És aquest desprendiment el que sembla alimentar, per a molts, anys de vida al carrer i l'assumpció de la mendicitat o l'escassetat material com a forma de vida. També per a aquells que no passen per l'experiència de carrer, com Joan o Raimon, però sí per la d'un trencament emocional i material en les seves vides, emergeix aquesta dimensió segons la qual els subjectes abandonen qualsevol lluita o reivindicació per allò que podria ser propi o recuperable. **La inèrcia de la pèrdua, la resignació**, sembla imposar-se i, amb ella, la pèrdua del valor a l'hora de gaudir d'un sostre propi i d'uns ingressos econòmics.

Ella s'ho ha endut tot, jo mai no n'he sabut res d'on pot estar, tampoc he tingut ganes de saber-ho, allò que dius, bueno, l'ha fet, l'ha fet, que li aprofiti (...) és més tristesa que ràbia el que et queda dins quan estimes a una persona (Raimon)

I així he acabat amb problemes de papeleo, perquè jo mai he volgut saber res d'aquests problemes, i així va acabar la història, que jo havia de guanyar uns diners i no vaig guanyar mai res (Francesc)

Vaig passar un any a l'hospital, cada vegada més ensorrat, jo tenia un deute anterior del banc i vaig haver de demanar una hipoteca per poder fer front al pagament, tampoc pagava a la Seguretat Social, mentre estava a l'hospital va haver-hi l'embargament i em van prendre el pis (Andreu)

L'acceptació de la pèrdua ens porta a explorar la lògica '**desmercantilitzadora**' i '**desresidencialitzadora**' (Adelantado 2000) que domina les experiències dels nostres biògrafs i biògrafes a partir d'un moment determinat en les seves trajectòries de vida. Tant ells com elles semblen haver incorporat aquesta lògica com un principi bàsic de realitat que els allunya de l'accés a una ocupació i a un habitatge autònom. Es tracta d'una presa de consciència d'una nova realitat que s'imposa per si mateixa, però que no anul·la la seva voluntat de canvi i millora.

El treball remunerat, des d'una perspectiva àmplia, no només facilita una integració econòmica, sinó també relacional i social. És per això que per a moltes persones —especialment per als homes, fruit d'una socialització de caràcter més productivista— el treball és la columna vertebral de la seva construcció com a subjectes. L'absència d'una vida laboral en el cas d'Eduard o Francesc, per exemple, és una absència no només d'activitat, sinó d'identitat i és viscuda amb un fort sentiment d'inutilitat i d'invisibilitat socials.

Et diuen, ja t'avisarem, volen saber la vida i vinga a enviar curriculum, i per què? perquè després no et diguin res, almenys que t'enviïn una carta, pues mira passa això, passa lo altre... et desmoralitzes, en aquesta vida sembla que ja no valguis per res, sembla que la vida no et vulgui (...) perquè la major part (de persones sense sostre) som gent que busquem lo laboral i per què no podem treballar una persona amb aquestes edats de quaranta o cinquanta anys? no existim? som fantasmes? (Eduard)

Certament, però, per entendre la lògica desmercantilitzadora present en les trajectòries dels nostres biògrafs, cal considerar que l'economia de mercat hegemònica a la nostra societat, i la seva lògica deshumanitzadora, esdevé d'entrada un element dissuassori a l'hora de prendre's seriosament una possible entrada a l'activitat laboral. Els biògrafs poden especular amb el fet de trobar una activitat laboral que els permeti gaudir d'uns ingressos i fer possible el pagament d'un lloguer, per exemple, però al mateix temps reconeixen que les seves condicions de salut i la seva vulnerabilitat els impedeix —si més no, els limita— participar amb normalitat en el món del treball.

Així, tant els més grans pel fet de ser grans, com els joves, molts dels quals tenen malalties cròniques, saben que les seves condicions físiques i psicoemocionals actuals no els permeten veure el mercat laboral més que com un horitzó de futur molt poc realista, sobretot perquè d'una feina no només busquen la vessant més instrumental, sinó que hi dipositen una clara expectativa d'autosatisfacció personal. En aquest context, la posició dels responsables tècnics i polítics no deixa de ser una posició incòmoda si tenim en compte que han de fer front a la paradoxa de potenciar

la inserció professional com a via d'integració, quan s'és conscient que aquesta inserció té molt poques garanties d'èxit si es fa en un mercat laboral normalitzat.

Ara estic en contacte amb varies associacions per buscar feina, preparar currículums i coses, i esperar trobar una bona feina que em pugui mantenir, més que res una feina que sigui segura i m'hi trobi a gust, si no, segur que l'engego, i el problema meu és que tinc molts perills, que si no em controlo bé ho engego tot a fer punyetes (Robert)

Yo hago las entrevistas y estupenda, bien, todo de maravilla pero es aguantar, aguantar, un trabajo para hacerlo todos los días tienes que estar a la altura y hacerlo bien, y ya, con lo que he pasado, si no coges una cosa que te llene un poco..., piensa que me encuentro bien pero no tengo veinte años y yo sé que he hecho mucho la burra (Pepa)

Si passem a explorar la lògica de desresidencialització que forma part de les trajectòries dels nostres biògrafs i biògrafes, les analogies amb la pèrdua d'una activitat laboral són presents. Perdre un l'habitatge és també perdre un lloc en el món, significa quedar expropiat d'una protecció física i emocional, d'una ubicació que confereix identitat al subjecte. L'habitatge propi, el lloc on es viu, serveix per presentar-se socialment a través d'una ubicació reconeixible i compartible segons la pròpia voluntat. És per això que amb la pèrdua de sostre els biògrafs i biògrafes no només expressen haver sentit desarrelament, sinó que han patit encara més la **mirada estigmatitzadora de la societat**.

¿Por qué te soslayan con la vista, cuando realmente es la sociedad la que tiene que mirar un poco por ella?, todos somos sociedad, yo, tú, aquél. No quiero ser un rechazado, no quiero ser un imaginado (Ángel)

Antes no te dejaban entrar a los sitios, la gente te veía por la calle y te echaba, me acuerdo que a cada sitio que ibas destacabas, la gente te esquivaba y esto era mucho peor que haber perdido el piso (Sarita)

Des de la perspectiva del present, i seguint la mateixa lògica anterior, els nostres biògrafs i biògrafes són conscients de la impossibilitat d'obtenir un habitatge en condicions de mercat. Tant per als que actualment es troben en acolliment institucional, com els que malviuen en pensions molt deteriorades, l'accés a un habitatge, com passa amb el treball, és una de les seves aspiracions més anhelades.

De moment m'han dit que l'opció del pis assistit és la millor opció, i que d'aquí uns anys ja em podia independitzar, suposo que passaran anys perquè no és fàcil, i en això estem, ara estic acabant l'acollida al centre i després ja entraré al pis (Robert)

La pensión, buf, no me gusta, es una habitación muy pequeña, tengo el aparato de respirar que hace ruido y la gente se ha quejado, no me lo pongo por no molestar, pero entonces lo paso fatal...En fin salgo por la mañana y no vuelvo hasta la noche porque la pensión es muy fría, fría, mucho follón, mucho jaleo, mucho ruido de llaves, muchos gritos, muchos portazos, claro que es lo único que tienes porque ¿a

dónde vas? (...) claro que me gustaría otra cosa pero si con la paga de uno no llega para pagarse la pensión, si comes no duermes, si duermes no comes (Ángel)

Finalment, hi ha altres persones entrevistades que expressen haver trobat un sostre digne, encara que amb la intervenció i/o el tutelatge per part de l'Administració o d'entitats sense ànim de lucre. Aquest és un recurs clau que explica que aquestes persones hagin estat capaces de refer-se i enfrontar el duríssim repte d'incorporar-se a la vida, de reconstruir la pròpia trajectòria vital. Així doncs, fent-nos ressò dels nostres biògrafs més afortunats, podem afirmar allò ja sabut, que l'habitatge a més de ser una necessitat bàsica, és un recurs de dignificació humana fonamental.

Me ha costado mucho encontrar piso, pero a los dos meses de estar aquí encontré el piso, me dió fuerza la psicóloga (...) y ahora estoy como una princesa, tengo mi pisito (...) na más un cachito de hogar para no tener frío y que puedas ir a la playa y colgar tu ropita (Naima)

En definitiva, superat el pitjor moment de la vida al carrer o de trobar-se sense res, **la relació amb les materialitats es comença a resignificar**. Per a la majoria dels biògrafs aquesta resignificació passa per **subordinar la dimensió material de la vida al fet de dignificar-se físicament i psíquica com a persones**. No podem obviar que molts d'ells s'han trobat entre la vida i la mort i que tots han patit un deteriorament físic de molta gravetat. Haver arribat a aquest punt límit de la supervivència i de la pèrdua de salut és un detonant que transforma la seva escala de valors. Des de la perspectiva del present, prioritzen altres coses com els afectes, el creixement personal, la vida.

Valoro el calor, me encuentro arropado, por lo demás, ¿la materia? ni fú ni fa, el compañerismo, encontrarme querido, más responsable, esto es lo importante (Ángel)

12. Cos, consum i salut

El cos com a font d'experiència i experimentació, el cos com a font de plaer, de conflicte i patiment, el cos com a primer i últim reducte de la llibertat individual i de la tirania social. La corporalitat no és només una realitat material o física, sinó que té una dimensió simbòlica que comunica i transmet informació sobre el subjecte i la seva subjectivitat. En definitiva, **el cos és un indicador de la identitat, un símptoma del benestar i del malestar tan individual com social**.

El cos és també un locus de consum. En diferents fases de la trajectòria biogràfica dels individus i en diferents etapes històriques, els subjectes hem domesticat els nostres cossos en funció de les coordenades estètiques, mèdiques, tecnològiques, alimentícies, hedonistes del moment... En el context social actual, el consum de l'alcohol i la droga com a productes tòxics és una pràctica accessible i, sobretot en el cas de l'alcohol, culturalment integrada. En les nostres societats s'han democratitzat aquests consums i a la vegada s'ha extès el seu abús. La relació o la tensió entre l'ús i l'abús de productes tòxics ens permet mesurar el grau de salut física i psíquica dels individus, però també de la societat. Si entenem la salut de

manera integral, també hem d'entendre la pèrdua de salut com un procés transversal i complex.

Els cossos de les persones sense sostre són expressió de dolorosos processos de devastació i erosió física i mental que interactuen entre sí i, alhora, són mirall de les expulsions, exclusions i trencaments biogràfics i socials. També la psique humana està en constant dialèctica amb la societat, amb el món. Lluny queden els temps en què la separació entre normalitat i patologia prescindia de la interpretació dels símptomes. Avui sabem que podem trencar aquesta separació trobant un sentit als símptomes i que també de les subjectivitats més reprimides podem rescatar el sentit comú, la qual cosa ens força a fer una lectura més integral a partir de la relació entre la malaltia i el malestar social (Gol 1984; Caridad 2004).

De la mateixa manera que els afectes, l'ocupació, els ingressos i l'habitatge, **també la salut està desigualment distribuïda en la nostra societat**, i la població sense sostre és un clar exemple d'aquesta desigualtat. Efectivament, els diferents estudis sobre les condicions de salut de la població sense sostre convergeixen en constatar una major propensió entre aquest col·lectiu a desenvolupar tant malalties orgàniques com mentals, de la mateixa manera que els patrons de consum de tòxics entre aquesta població apareixen amb més freqüència en contrast amb la mitjana del conjunt de la població espanyola i catalana. Des de simptomatologies ansioses i depressives, passant per l'esquizofrènia i la paranoia, per les malalties respiratòries, hepàtiques i infeccioses (tuberculosi, SIDA) fins arribar a un consum elevat de tabac i de substàncies psicoactives (alcohol, cannabis, heroïna, cocaïna) la població sense sostre pot ser considerada una població en situació de risc de salut tant mental com orgànica (Muñoz 1998; Caridad 2004). Tal com conclou una de les darreres memòries d'Arrels, les persones sense llar pateixen malalties molt greus i sovint de forma simultània. Aquesta entitat ens recorda també que l'esperança de vida d'aquest col·lectiu se situa al voltant dels cinquanta-set anys, un indicador brutal i contundent que resumeix millor que cap altre l'estat de salut de la població sense sostre.

Dit això, però, ens sembla pertinent qüestionar un dels mites més arrelats a la nostra societat sobre la relació entre el fenomen sense sostre, les malalties mentals i el consum. Certament, no podem abordar la biografia de les persones sense sostre sense tenir en compte la pèrdua de salut, però aquesta no s'ha d'entendre com a causa de l'experiència de perdre el sostre i viure al carrer, sinó més aviat com a **conseqüència o factor que acompanya el procés de pèrdua**. Així, l'enquesta sobre les condicions de salut de la població sense sostre a Barcelona (1999), per exemple, mostra com un 60% d'aquest col·lectiu no presenta cap trastorn de salut mental i els que sí presenten trastorns mentals no necessàriament els tenien abans de trobar-se al carrer. Al mateix temps, trobem també a un nombre elevat de persones sense sostre que no està dins del cercle del consum de tòxics. Segons Muñoz, Vázquez i Vázquez (1998) un 50% de la població sense sostre espanyola no presenta trastorns associats al consum d'alcohol i droga. I molts dels que sí consumeixen, ho han començat a fer a partir de trobar-se al carrer. Tal com provocadorament afirma Cabrera (1998), és per no tornar-se bojós que moltes persones es llancen a la beguda, a la droga i al carrer.

Ens fem ressò d'aquestes dades per sumar-nos a aquells que alerten sobre el sobredimensionament de la incidència dels trastorns mentals entre la població sense sostre, amb la qual cosa s'invalidaria, o almenys es qüestionaria la hipòtesi segons la qual la desinstitucionalització psiquiàtrica que ha tingut lloc a l'Estat espanyol i a Catalunya des dels anys vuitanta seria la causa determinant de l'existència de la població sense sostre al nostre país (Muñoz, Vázquez i Vázquez 1998). Tal com sostenen aquests autors, "en general, parece revelarse una situación en las que los problemas de salud parecen agravar, más que originar, la situación de precariedad existente. El intento de psicologizar o medicalizar la génesis de la condición de sin hogar (...) carece de sentido" (1998: 64). Una alerta més entorn la psicologització de la qüestió social.

Si ens endinsem ara en les trajectòries de consum i de salut dels nostres biògrafs, la primera apreciació que cal fer és que alguns d'ells —pensem, per exemple, en Francesc, Amadou o Roswitha— ni són malalts ni consumidors. Bé sigui perquè en els seus contextos d'origen el consum de tòxics està sancionat políticament i social, bé sigui pel tarannà combatiu, ascètic o calvinista dels nostres entrevistats, els tres resisteixen als embats i als reclams de la societat de consum.

La meva vida ha sigut molt senzilla i no té complicacions ni vicis, la joventut treballar, treballar i treballar, les complicacions han sigut d'un altre ordre, normalment creades, i no buscades (Francesc)

Yo en mi país de origen no conocía la calle y cuando aquí veía que la gente nos hablaba mal, nos asustábamos. Con mi amiga lo teníamos muy claro, ni alcohol, ni drogas, ni hombres (Roswitha)

He intentado ser normal, no he tenido influencias que puedan cambiarme, no fumaba, no tomaba drogas y naturalmente no quería cosas que pudieran ser malas (Amadou)

D'entre els que sí presenten patrons tant de consum com de maltractament dels seus cossos i de les seves ments no tots ells han consumit o s'han posat malalts prèviament a quedar-se sense sostre. El testimoni d'Eduard, per exemple, és revelador de com és la vida el carrer el que l'aboca al consum d'alcohol, i no viceversa.

Jo lluitava i primer deia que no, però em deien 'tienes que beber', i primer bevia poc, però em vaig acostumar, a vegades t'obligaven, la vida de carrer és molt forta, jo estava espantat, però no coneixia res (...) vaig patir molta gana, i per això havia de demanar i em donava per un bocadillo i per una botella de vi, perquè com que estava amb ells tenia que comprar vi (Eduard)

D'entre el nostre conjunt de biògrafs 'consumidors', apreciem diferències significatives per raó de generació. Per una banda, les persones de més edat i que han estat socialitzades durant el franquisme han participat activament de la cultura de l'alcohol i del tabac. Els més joves, crescuts ja en democràcia, han incorporat el consum de la droga, sense deixar de consumir alcohol. Tots ells comparteixen haver viscut una etapa de joventut on han **experimentat de manera potent i omnipotent amb els límits del seu propi cos**. No només el context de llibertat o permissivitat ha

facilitat les pràctiques de consum, sinó que han tingut suficients recursos per poder proveir-se quotidianament de begudes, drogues i tabac.

La joventut d'un cos i d'una ment de vint anys ha actuat com a trampa en la mesura que ha contingut els excessos sense donar senyals d'alarma. No serà fins anys més tard que tant el cos com la ment comencen a fer evidents les conseqüències d'un consum abusiu. La consciència de control dels joves, amb la perspectiva del temps, es revela com una fal·làcia, però en aquell moment consumir és sinònim d'omplir un buit, de compensar i de donar resposta a un profund, amorf i silent malestar.

Vaig anar a buscar una altra part de la vida, on jo em sentís que podia fer el que em donés la gana i ser més valent (...) tenien una forma de parlar, de ser, que mare meva! jo m'enganyava pensant que eren més valents, més xulos i tal, era l'època que Barcelona estava plena de bandes, (...) es van anar ficant en el tema de la droga i jo com que tenia que ser d'aquella gent perquè m'acceptessin també hi vaig entrar, per que et respectessin i et tinguessin en consideració tenies que passar una sèrie de proves, mostrar que tenies collons, (...) i llavors vaig quedar enganxat a la heroïna, la droga cansa molt, sempre són excessos, quants més excessos sembla que els altres et tenen més respecte, no sé què dirien avui els altres, molts s'han mort, era fantasear, anar-la a buscar, consumir, traficar i inclús el somni era que seriem grans traficants, que portàrem els quilos, que tindríem diners per tot el que voldríem, aquesta era la il·lusió d'algú que comença en el món de la droga, que es pensa que se'n sortirà quan vol, en aquella època tampoc no teníem la informació dels desastres que la droga provoca (Robert)

Yo con dieciseis años empecé con los balets, en las salas de fiesta, y claro, ese mundo es muy de vida, de champán, de que sales a las tres de la mañana y nos íbamos a nuestra zona de Calvo Sotelo que siempre ha sido mi zona de ambiente de toda la vida (...) yo siempre he sido muy maja, he tenido un carácter estupendo y la gente me adoraba y eso me volcó más a mi vicio, estaba más simpática (Pepa)

Va haver-hi una època que em vaig enganxar molt al cigarret i a la beguda, però molt. Tota la meva vida, quan he fet algo, m'hi he dedicat de ple. Quan una cosa m'agrada no he entès mai perquè tinc que abstenir-me (Andreu)

Els cossos i les ments de trenta i quaranta anys dels nostres biògrafs són cossos i ments maltractats. Més d'una dècada de consum compulsiu posa en evidència que el control es perd a partir d'un moment determinat. La lògica de la potència i de l'omnipotència es veu substituïda per la **lògica de la pèrdua, de l'atrapament en el cercle viciós de l'addicció**. El consum deixa de ser un mitjà per compensar insatisfaccions i esdevé una finalitat en si mateixa. L'agència del subjecte, la capacitat de decidir amb relativa llibertat sobre si mateix es va esmicolant fins a convertir els nostres biògrafs en captius de la seva addicció.

Las cenas, el brindis, allí me fue cogiendo y cogiendo y se me metió el veneno. Me dió un sufrimiento horroroso y he tenido pensamientos de acabar con todo. El alcohol ha podido conmigo, y mira que soy fuerte, pero hasta que no murió mi hijo no me decidí a venir al centro (Pepa)

Vaig sortir de la granja terapèutica i quan el meu company va morir vaig començar una altra vegada a consumir coca, consumia, consumia, i sí, sí, vaig estar fent de cangur i tot, però bueno vaig tornar a consumir i llavors vaig decidir venir aquí al centre, fa cinc anys, vaig vindre aquí i em va tornar a passar lo mateix, vaig tornar a conèixer un noi...(Montse)

Amb la beguda ho perds tot, perds la vergonya, perds les amistats, perds el treball que és lo fonamental perquè és lo que dóna la vida, i perds el cap, perds la dignitat (Eduard)

La trajectòria addictiva de molts dels nostres biògrafs és indissociable de la seva vida al carrer durant un temps determinat. En altres paraules, carrer és consum i, com molts dels nostres biògrafs expressen, **el carrer destrossa**, el carrer mata de manera lenta però implacable.

Passes molt de fred, molt, la gent hi ha de tot (...) vas a cases okupes, de festes i menges poquíssim, beus molt, èxtasis, coca, heroïna, molt droga, molta, et perd, et perd, el carrer, et destrossa, et demacra per fora i per dins, no tens forces, se't tanca l'estómac i només vols beure, vols oblidar-te saps? I agafar la gran tajada, i si em tiro per terra em tiro (Montse)

Te encuentras con una mano adelante y otra atrás, sin un puto duro ¿qué haces? volver otra vez a delinquir, volver a pedir limosna (...) demasiado duro, como tan duro que cuando estando durmiendo un día me quemaron el pecho, me tiraron un jarro de agua hirviendo en el mismo portal en que estaba durmiendo... qué fuerte ¿no? ¡y tan fuerte! ¿qué puedo decir más? (Ángel)

Amb el temps, una de les conseqüències de la devastació tant física com emocional per als nostres subjectes és la **impossibilitat de gaudir del sexe o poder desenvolupar la seva sexualitat amb relativa llibertat**.

Al carrer no t'enteres saps? Vas molt borratxa i potser et fallen i no t'enteres, jo no m'enterava, perquè m'ho deien i jo no, no, no, "qué raro, no me he enterado" i bueno es veu que sí, que sí, inclús un em va treure una navalla i jo no enrecordar-me i, clar, és que si continues així pots acabar fatal, estava desesperada (Montse)

Fa més de deu anys que no tinc relacions sexuals de cap tipus perquè la dona que vulgui estar amb mi té que saber-ho tot, no suportaria de que per un excés de passió la contagiés, jo sóc molt conscient que no vull contagiar ningú, llavors clar, trobar-te una persona amb qui puguis parlar d'aquest tema i que a més ho accepti, tal com estic jo, és molt difícil (Robert)

La vivència d'una sexualitat frustrada és un símptoma concret del malestar, però hi ha un altre tipus de símptoma del malestar més vague, més amorf i difícil d'abastir que també té a veure amb la lògica del consum compulsiu i l'altra cara de la mateixa moneda, el **sentiment de buidor**. El testimoni d'Andreu, consumidor compulsiu durant tota la seva vida, il·lustra diàfanament aquesta vivència.

Em dona la sensació que la vida que he portat fins ara ha sigut sense fons, sense caliu, a vegades m'ho he plantejat, he estat enamorat alguna vegada? no, algo que m'hagi omplert? no (Andreu)

La **cronificació de les malalties**, la transformació de la precarietat dels cossos en un estat permanent és una altra de les conseqüències amb les quals la major part dels nostres biògrafs han de conviure. Ja hem comentat anteriorment que l'experiència de debatre's entre la vida i la mort per la qual han passat molts d'ells els ha fet conscients de la seva vulnerabilitat. No obstant això, l'acceptació i la convivència amb la manca de salut és per a ells, com per tothom, un exercici molt difícil. Per a aquells que han consumit, la dependència amb l'alcohol i amb la droga es veu substituïda per la dependència amb els fàrmacs i amb els psiquiatres. Per als que la malaltia té altres orígens, com en el cas de Raimon, la dependència mèdica no és menor. Cures de desintoxicació, visites regulars i freqüents a metges i terapeutes, controls periòdics, entrades i sortides de l'hospital, ingressos d'urgències, estades a la UCI, aquesta és per a molts dels nostres biògrafs una part genys insignificant de la seva quotidianitat.

Yo tengo más diálogo, lo que pasa es que por la tarde que no tomo pastillas entonces la cabeza me va bien, pero es que me tomo catorce pastillas por la mañana...para la epilepsia, para los anticuerpos, para la bronquitis, para el estómago...soy una farmacia andante, completamente, una farmacia andante (Ángel)

Quina és, però, la relació amb la malaltia i el propi cos? Com viuen els biògrafs la medicalització de les seves vides? Els exemples de Joan i Raimon il·lustren una pràctica molt habitual entre els biògrafs, una pràctica que podem descriure com a **tensió entre l'acceptació de la cura i l'acció de la transgressió**. Mentre que per una banda hi ha una acceptació i reconeixement de la malaltia que els fa 'deixar-se cuidar', per altra banda hi ha una transgressió conscient i voluntària de determinades prescripcions mèdiques que sobretot tenen a veure amb hàbits qualificats com a poc saludables (el tabac, la copeta...). Es tracta d'una paradoxa explicable per la necessitat que tenen com a subjectes d'afirmar la seva individualitat en un context de forta dependència (amb la institució mèdica, amb els centres en els quals viuen). Tornarem més endavant a aquesta qüestió.

Acabo de sortir de la revisió mèdica i estic nou de trinca, al 100% d'oxigen a la sang, llest per fer mal! (Joan)

Ara he de passar la ITV, al metge li dic la veritat, que fumo, bé que fumo només una miqueta, però ells et fan una punxada i saben fins i tot a quina hora has fumat i la marca de la cigarreta. No et diuen res, no els enganyes. Però és una mica un joc (Raimon)

Abans de cloure aquesta reflexió, sí ens interessa ressaltar les diferències de gènere i edat que hem trobat entre els nostres biògrafs i biògrafes en relació amb la cura i la percepció del seu cos. Així, mentre que la pràctica anterior reflecteix un comportament molt masculí, d'homes entrats ja en la maduresa —deixar-se cuidar i, alhora, mostrar-se combatiu i reptador davant de l'autoritat—, les dones i els joves entrevistats, i pensem especialment en Pepa, Sarita i Naima, però també en Enrique

o Robert, es mostren orgullosos d'haver deixat la ,mala vida', en les seves paraules, i necessiten sentir bé el seu cos per sentir-se bé amb ells mateixos. Hi ha una cura conscient que passa per la pràctica d'hàbits saludables (caminar, fer esport, abstinència de l'alcohol) i una necessitat de seducció que passa per mostrar-se bells i belles. Si el cos ha estat l'aparador de la seva degeneració física, és també a través d'ell que volen fer evident la seva recuperació. En definitiva, **tornar a presumir per tornar a començar**.

Me hace mucha ilusión arreglarme y, no es por nada, pero a mi edad mira que cuerpo tengo, ni pizca de celulitis y con este pelazo que tengo me tapo las cicatrices y es que me vuelve a hacer ilusión estar guapa (Naima)

Tinc ganes d'arrencar, sacarme ya las espinas y la maleza y hacerme ya un buen corte de pelo, posar-me guapo i començar (Enrique)

13. La institucionalització com a discurs i com a recurs

La major part de les persones sense sostre o bé estan institucionalitzades, o bé tenen un vincle amb alguna institució de cura i de protecció, sigui aquesta de règim públic o privat. La relació amb les institucions configura un món per si mateix, i en aquest món es teixeix una dinàmica de comunicació entre els individus i la institució que està subjecta tant a l'especificitat de cada persona i cas com a la influència del context històric, polític, sociocultural i econòmic. Aquest context en l'actualitat és clarament diferent al marc sociopolític franquista que legitimava una realitat institucional basada en l'existència de dispositius de control, repressió i estigmatització de les persones sense sostre. Per moltes reminiscències franquistes que encara formin part tant de l'origen com del propi funcionament d'algunes institucions, l'evolució cap a un paradigma més democràtic de comprensió i abordatge de la qüestió social ha transformat el sentit i la dinàmica dels recursos d'atenció a les persones sense sostre. En aquest sentit, **la comunicació entre el subjecte i la institució no deixa d'estar travessada per una lògica disciplinària i normativa, però aquesta va acompanyada per una lògica emancipadora en clau de ciutadania**. Ambdues lògiques interactuen i construeixen la quotidianitat dels centres i, per a moltes persones sense sostre, la quotidianitat de les seves vides.

La relació entre la persona sense sostre i els professionals de la institució s'inicia a partir de l'acceptació d'un pacte que marca la posició de cadascuna de les parts. Tot i que el punt de partida d'aquest pacte és òbviament desigual, hi ha un **marge pel canvi i l'intercanvi en la relació entre el subjecte i la institució**. Són molts temes que estan en joc en aquesta relació: la biografia del subjecte i la seva reconstrucció, el treball amb el patiment i les emocions, el tractament de la salut i la malaltia, la intervenció en l'espai sociolaboral, la gestió dels drets i obligacions administratius de l'individu i, en definitiva el paper de la política social, pública i privada, davant dels processos d'exclusió social. I és que no podem oblidar que les institucions encarregades d'acollir i tractar les persones sense sostre s'enfronten justament a la multidimensionalitat que caracteritza l'experiència de l'exclusió social.

Dit això, des d'un punt de vista biogràfic, podem entendre la institució des d'una doble vessant. Per una banda, els individus interioritzen la lògica de funcionament institucional, n'assumeixen els seus patrons d'acció i orientació fins al punt que aquesta interiorització esdevé discurs. Però més enllà de la dimensió discursiva, la institució actua de recurs per a l'acció. **Les persones sense sostre poden fer un ús estratègic de la institució per canviar les seves condicions objectives de vida, així com per orientar la seva pròpia transformació com a subjectes.**

L'anàlisi biogràfica posa de manifest com un dels grans temes de la relació de les persones sense sostre amb les institucions i el seu funcionament té a veure amb el **desarrelament**. Al desarrelament produït per la pèrdua de les materialitats (sostre, feina, diners) li hem de sumar tota una dimensió que afecta de ple a la subjectivitat. En la mesura que les persones sense sostre deixen d'ocupar l'espai públic i inicien una nova vida a les institucions, l'estigmatització social envers aquest col·lectiu minva però, en canvi, sí (re)emergeix una sensació de desarrelament, d'**estranyesa vital** (Muñoz, Vázquez i Vázquez 1998) amb la qual, en menor o major intensitat, han de conviure tots els nostres biògrafs. El desarrelament apareix com a diagnosi global de la situació d'exclusió social d'aquest col·lectiu, i el treball de la institució va dirigit a combatre'l. L'arrelament, en aquest sentit, pot convertir-se en recurs d'acció i transformació. Però com es plasma el sentiment d'estar desarrelat en els testimonis dels nostres biògrafs?

Alguns l'expressen a través de sentiments de **pudor**, d'una incomoditat patida en els centres on han de compartir espais íntims amb persones desconegudes que tenen condicions de salut molt malmeses. A altres se'ls fa especialment difícil l'haver d'acceptar el règim disciplinari que limita i ofega el seu comportament com a persona adulta. Certament, la seguretat i aixopluc residencials tenen un cost molt alt per a la persona sense sostre: la **pèrdua de llibertat i la rebaixada subjectiva de l'estatus en tant que persona adulta**.

He patit insomni, quan vaig arribar aquí m'estranyava del llit, m'estranyava de tot, i això que el llit d'aquí era molt millor que en el que jo dormia! (Francesc)

Yo soy pájaro de libertad i a mi m'han tallat les ales (...) intento no caure en aquest pou perquè hi ha gent que ve aquí, y es para comer, para dormir y es el cementerio de los elefantes y cada día me muero, jo lo que vull és acabar amb això, però no puc fer res, no puc fer res (...) dormint amb altres persones, que si una es tira un pet, o es tira un rot, junts allà, i què? (Enrique)

És difícil deixar-se ajudar, hi ha coses que no les entens, et parlen amb molta autoritat, jo ja sóc gran, a vegades sembla que et faltin el respecte, ja sé que no és així, però i jo què hi pinto?, t'ho diuen com si tinguessis tu la culpa, hi ha paraules tècniques que jo no entenc, perquè jo mai he agafat un llibre serio...no és que m'ho prengui com una ofensa, és que em sento com avergonyit, com si tingués jo la culpa de no estar prou preparat (Eduard)

Però no és només el sentiment de pudor, la pèrdua de llibertat o el fet de no sentir-se tractat com a persona adulta. A través de les narratives dels nostres biògrafs podem copsar com un dels indicadors que emergeixen amb més claredat de l'experiència del desarrelament és la **desestructuració del temps**. El procés que

conduïx als individus al carrer i la vivència d'esdevenir una persona sense sostre ve marcat per una progressiva desarticulació dels horaris i dels ritmes de la vida quotidiana que finalment buida de contingut les hores i els dies, en alguns casos, els anys. En definitiva, hi ha un divorci entre el temps i l'activitat, o en altres paraules, l'activitat no s'estructura en funció d'un temps pautat. Paradoxalment, en una societat on el temps de les persones és percebut com a bé escàs, les persones sense sostre l'única cosa que posseeixen és, justament, temps.

Al carrer, molts dels nostres biògrafs lluitaven per 'buscar-se la vida', lluitaven per sobreviure, i això els marcava unes certes rutines en l'organització de la seva quotidianitat. La transició a la vida institucionalitzada els confronta de nou a un temps pautat, bàsicament a partir dels àpats i de l'hora d'anar a dormir.

Cada dia, doncs t'aixeques, et dutxes, t'arregles, puges a dalt, esmorzes, a les 9-9'30 fas el que et sembli, el que pot sortir, clar, després dines, i en acabat si vols fer migdiada, vas, a les 5 et donen un petit berenar fins a les 7.30 que sopem, massa hores al carrer, de llibertat, de no fer res, considero jo (Raimon)

Tots els intersticis del dia, allò que podríem considerar el 'temps lliure' sovint és viscut des de l'**avorriment**, com a 'temps mort'.

Veo el árbol de mi amigo Pedro pero no puedo ir porque estoy atado y hasta que no venga mi dueño a las siete no me desata y las siete llegan inexorablemente, y después de la una vienen, las dos, y del lunes, se pasa al martes y al miércoles i que vagin avançant els dies, no cal que em doni cops de cap, no puc fer res, esperar, esperar (Enrique)

La institució és conscient de la necessitat d'omplir les hores. I ho fa a través de l'activitat programada: tallers, sortides, teràpies, cursos etc. formen part d'una estratègia de la reestructuració del temps orientada a combatre els riscos potencials de recaigudes en els casos de drogodependències i de depressions o altres psicopatitzacions en els casos de persones sense addicció. Per a molts dels biògrafs aquesta manera d'omplir el temps és funcional en la mesura que els manté la ment ocupada, que els dona un sentit d'utilitat i competència i que no els permet deixar-se engolir pel seu passat.

Aquí em sento bé perquè estic a cuina i m'agrada, estic distreta i no paro, sóc una persona molt activa, jo el que necessito és això, no parar, no pensar (Montse)

Per a altres, l'encadenament d'activitats es viu com una proposta forçada, infantilitzadora i, per a aquells que han tingut vides més autònomes, té una manca de credibilitat com a alternativa al temps buit i, sobretot, com a recurs per a la reinserció. Val a dir que els professionals dels centres en són conscients i juguen amb els límits i potencialitats de les seves pròpies propostes...

L'altre dia els van portar a Montserrat, un altre dia al Fòrum, al Barça, ara van demanar a la gent anar al Museu de la Ciència, jo els hi vaig dir, "esto es precioso, id, id, vosotros", "¡pues les diremos a las Hermanas que nos lleven!" (Raimon)

Finalment, una altra de les dimensions que explica el desarrelament de les persones sense sostre té a veure amb la **pèrdua del seu món de relacions**, on la desvinculació dels lligams i dels rituals familiars, i de sociabilitat en general, té un impacte fonamental. A través de les entrevistes biogràfiques podem veure com, malgrat que els biògrafs tenen relació puntual amb alguns membres de la família i/o persones significatives del seu passat, el contacte és molt dèbil i aquesta situació els porta a sentir-se sols i aïllats. Totes aquestes dimensions fan que la institució pugui ser percebuda com a contenidor del desarrelament tant físic com emocional. Resseguint les paraules de Muñoz, Vázquez i Vázquez, "El desarraigo físico y emocional, una suerte de extrañamiento vital, constituye un elemento biográfico persistente a lo largo del tiempo y el espacio en estas personas" (1998:63)

Dit això, però, ens cal fer una mirada crítica a la diagnosi del desarrelament, sobretot en la mesura que es presenta com a consubstancial a la situació biogràfica de viure sense sostre. Certament, el sentiment de no tenir un lloc propi i l'estranyesa vital que transcendeix les mancances materials són conceptes que ens serveixen per entendre la percepció d'expropiació dels subjectes en determinats moments de les seves vides. Però justament **l'anclatge del subjecte a la institució, les vides que les persones sense sostre articulen en bona mesura a partir de la seva relació amb els centres ens parlen de canvis, de modificacions, d'estratègies d'apropiació de l'espai i del temps que contradirien una visió totalitzadora i estàtica del desarrelament físic i psíquic, de la soledat, de l'aïllament.**

Així, en l'actualitat, la majoria dels nostres biògrafs relativitzen i matisen aquests sentiments justament perquè estan fent un procés de canvi en el si de la institució. Es tracta d'un procés no lineal, hi ha intermitències en les estades, entrades i sortides de la institució (provocades per recaigudes de diferent naturalesa, abandonaments etc.), però independentment dels ritmes d'institucionalització, aquest és un procés que deixa una petjada en la manera com el subjecte se sent, es veu i, en definitiva, viu.

La dimensió de cura i de provisió de benestar de la institució pot fer-nos pensar que els individus deleguen la seva pròpia responsabilitat en els respectius centres on viuen o amb els quals tenen relació. En altres paraules, que rebrien passivament les atencions del sistema de protecció social. Aquesta interpretació no s'ajusta a la realitat si tenim en compte que els nostres biògrafs responen amb un determinat nivell de compromís i responsabilitat als requeriments derivats de la seva relació amb les institucions. Aquest compromís, la majoria de vegades, passa en bona mesura per dedicar-se a ells mateixos, a mantenir-se íntegres en el dia a dia i, per tant, qualsevol iniciativa o recurs que tingui a veure amb participar de la solidaritat col·lectiva (de la qual ells i elles són receptors) queda en un segon terme. Reprendrem a les conclusions el tipus d'exigències de reciprocitat que la societat, a través del pacte amb l'Estat de Benestar, pot formular a l'hora de fer front a la realitat de les persones sense sostre.

Veus tot el treball dels voluntaris, de gent que ajuda als altres i penses, ostres podries fer algo d'això (...) però jo el que de fer és dedicar-me a lo meu, em costa moltíssim dedicar-me només a mi perquè sempre m'he menespreciat molt, sempre jo l'últim i ara això s'ha acabat (Robert)

Aquí en el centro a veces nos piden a Pepa y a mi que ayudemos a mujeres que han llegado hace poco, pero nosotras nos tenemos que proteger, ya tenemos suficiente con cuidarnos a nosotras mismas, yo ya no tengo fuerzas para ayudar a nadie más (Naima)

A partir d'aquí podem entendre millor quines són les **funcions biogràfiques de la institució pels biògrafs**. Les institucions, que podríem definir com a **tribunals exteriors** (Murard 2003) en la mesura que imposen normes, conductes i sancions, no actuen com a tribunals morals dels seus usuaris. En altres paraules, en l'actualitat, la institució que acull a les persones sense sostre no les estigmatitza ni pel seu passat, ni per la seva situació present. I aquest és justament un dels aspectes especialment valorats pels biògrafs de la seva relació amb els centres, la manca d'intromissió i judicis en relació amb la seva història.

Una de las cosas que más me gustaron cuando entré es que no me hicieron preguntas sobre mi vida, ni por qué salí de mi país, ni qué me había pasado (Roswitha)

Aquí lo bueno que tiene es que las puertas siempre abiertas, siempre que vengas y sepas comportarte eres atendido igual como el primer día, que no te guardan rencor ni te restregan por los hocicos "hiciste esto ayer", esto aquí no existe, comprobado ¿eh? (Ángel)

Uns de manera més crítica i d'altres menys, les persones entrevistades converteixen la seva relació amb la institució en objecte de reflexió. Els biògrafs s'han vist especialment empesos a reflexionar sobre si mateixos, a fer un exercici d'introspecció; el contacte amb els professionals i terapeutes els força a fer-se preguntes, a revisar el seu passat per organitzar el seu present i futur. D'alguna manera podem dir que aquells que accepten aquest 'pacte reflexiu' s'enfronten al seu propi **tribunal interior** (Murard 2003), a ser jutjats, condemnats i redimits en funció d'una subjectivitat transformada a partir de la relació amb la institució. En aquest sentit, podem dir que **la institució esdevé discurs**, dóna pautes a la persona sense sostre per desenvolupar una nova manera d'interpretar i interpretar-se, d'assumir els valors i els missatges amb els quals està quotidianament confrontada en el seu centre de referència... En altres paraules, es produeix una **interiorització de la norma social**.

Aquesta interiorització de la norma social, com hem vist a través de les narratives dels nostres biògrafs, equival a tenir com a objectiu ser una 'persona normal', ser algú que posseeix allò que sembla donar la felicitat: una casa, una feina, una família..., però també l'anonimat que suposa ser un més en una societat que sanciona la diferència. El dret a la indiferència com a fórmula per superar l'estigma social. Certament, l'èmfasi discursiu dels biògrafs en la 'normalitat' segurament diu més del que se suposa que és el centre, la norma, que no pas d'ells mateixos. En la idealització que ells fan de la nostra societat rau el mite segons el qual vivim en un món que premia als bons i castiga als dolents, i això explica el seu anhel per ser mereixedors del premi.

Perquè ara jo estic aquí i tinc un sostre, però no vull estar així tota la vida, espero viure com té que viure una persona, cobrar com una persona normal, i tenir una

casa, teva, i una família, i poder dir que tens una casa que te l'has guanyada amb el treball (Eduard)

El problema són els hàbits i el que et fan fer és canviar els hàbits, et van fent una teràpia que tu t'adones del per què és bo canviar els hàbits, però per tu mateix... ara, també n'hi ha que diuen ,aquí me dan de comer' i no s'impliquen, en canvi, si t'impliques... ells diuen que el cor és com una ceba, nosaltres anem posant capes perquè no ens facin mal, ens anem protegint i tapant, i ells diuen que aquí venim a treure capes, a donar-nos compte de qui som, com funcionem realment i, clar, pelar cebes ja saps el que és, no? acabes plorant, et dones compte de qui ets, què has sigut, quin mal has fet, i això fa que diguis , jo vull ser una persona normal, l'objectiu ja no és ser el líder de res, o director de res, l'objectiu és ser una persona corrent (Robert)

Ahora veo a la gente borracha ¡y me da una vergüenza!, antes me colaba en el metro y ahora soy incapaz porque cuando la persona tiene una educación lo pasas muy mal (...) ahora estoy muy contenta, hago una vida muy tranquila, me quedo en casa, y soy la mujer más feliz, yo me pensaba que de cincuenta o de sesenta iba a ser bailarina y que iría a los bailes a vacilar, pero ¡qué va! ya no tengo ganas ni de bailar, ahora me siento una persona, más madura, a mi me ha costado mucho hacerme mayor, más madura (Pepa)

Voldriem cloure aquesta reflexió sobre la interiorització del discurs institucional considerant que, malgrat tot, l'objectiu final de l'acció dels tribunals exteriors com interiors és la **responsabilització del subjecte** i és aquesta la fita que de forma consensuada els professionals afirmen perseguir amb la seva tasca diària. Ara bé, no hem d'oblidar que malgrat que, des d'un punt de vista biogràfic, la lectura positiva d'aquesta responsabilització és el creixement personal i la capacitat de transformació del subjecte, des del punt de vista social sabem que quan la institució defensa el recurs a la responsabilitat està treballant per garantir la contenció i el control d'una població que continua generant una percepció de risc i incomoditat socials.

Encapçalàvem aquest subcapítol a partir de la doble funció que exerceix la institució: com a discurs per una banda, i com a recurs per l'altra. Efectivament, a la vegada que la institució es converteix en discurs, també es pot convertir en **recurs de transformació biogràfica**. Si ens endinsem ara en aquesta vessant de l'acció i del canvi podem reconèixer com els biògrafs han utilitzat en un sentit estratègic les diferents propostes i activitats produïdes o promogudes per la institució. Els recursos materials i els patrons d'orientació rebuts els permet actuar i modificar les seves condicions de vida en un sentit integral. Aquest procés, amb més o menys grau de dependència, i amb més o menys grau de reflexivitat, obre la porta a que els biògrafs siguin capaços d'articular una resposta per fer front al seu present i futur. Però quin són aquests recursos tan objectius com subjectius?

Des del moment de l'acollida a la institució fins al present, els biògrafs han pogut ubicar-se, accedir a un sostre. S'han aprofitat d'uns ingressos propis i estables, encara que reduïts, que els posiciona i els fa sentir com a ciutadans amb drets. L'estructuració de la seva quotidianitat, del temps, els aproxima a patrons de normalització propis del funcionament de la societat. La cura del cos i la seva

transformació manifesta és especialment valorada, sobretot en una primera etapa de la institucionalització. Des de la cura bucodental fins a la diagnosi i tractament de malalties cròniques i severes, la millora de l'aspecte físic i de la salut, els dignifica i els permet combatre de manera eficaç tant l'estigma social, com els processos d'autoestigmatització personal.

En un terreny més subjectiu, el vincle amb la institució possibilita que els biògrafs expressin un sentiment d'aixopluc i de seguretat enfront els riscos potencials als quals estan sotmesos molts d'ells. La relació amb altres usuaris és igualment un recurs que, en alguns casos de manera més formal a través de grups d'autoajuda i d'altres de manera més informal a través de l'amistat, els permet trobar un entorn protegit i al mateix temps orientat a la transformació personal. En el cas de les dones aquesta transformació personal té un valor afegit, el de la resignificació del seu rol com a dona i, en conseqüència, el de l'emancipació en el terreny afectiu. En tots ells, el treball terapèutic dels diferents professionals, tant des de la vessant del treball social com de la vessant mèdica i psiquiàtrica, genera i facilita l'autoconeixement, l'autocrítica i, en definitiva la transformació de la subjectivitat.

Aquest treball introspectiu ha possibilitat a molts dels biògrafs que la seva presentació davant del món vagi més enllà de mostrar-se com a víctimes. Si bé els biògrafs conviuen amb una consciència de pèrdua i fracàs, aquesta coexisteix amb una consciència de millora, de possibilitat de guanyar espais de dignitat i d'autonomia aprofitant els instruments facilitats per la institució. En conjunt, la institució pot contribuir a una 'reconversió biogràfica' del subjecte que resignifica valors, orientacions i actituds, deixant en un segon terme les materialitats i posant en el centre la seva condició de persona.

En el marco de una sociedad rica, desigual e injusta sólo es posible hablar de las consecuencias terribles de encontrarse sin hogar (...) otra cosa distinta es que el ser humano disponga de una extraordinaria capacidad de adaptación y aprendizaje que le permite extraer enseñanzas incluso en las situaciones más oscuras, manteniendo su creatividad y su capacidad de generar belleza hasta cuando se encuentra en los pozos más profundos de la desesperación
(Pedro José Cabrera)

V. CONCLUSIONS FINALS I APORTACIONS SOCIOPOLÍTIQUES

Hem volgut encapaçar les conclusions del nostre treball amb aquestes paraules del sociòleg Pedro José Cabrera per situar el fenomen sense sostre com una realitat terrible i no voluntària. Amb això volem advertir del perill que suposa pensar les persones sense sostre com a persones que escullen la vida que porten. En aquest sentit, la figura literària del rodamón bohemí i lliure, una figura pròpia de l'imaginari col·lectiu i sovint plasmada a través dels mitjans de comunicació, no tindria altra funció que tranquil·litzar les consciències de la nostra societat benestant. Dit això, creiem igualment essencial emfasitzar i fer visible la capacitat de les persones sense sostre, en tant que éssers humans, de posar en marxa pràctiques de canvi, d'acció i de transgressió, si es vol irrelevantes en un sentit global, però de gran importància pel propi subjecte i pel seu itinerari personal.

Recordem que el punt de partida d'aquest estudi és la preocupació, compartida per aquells que es dediquen a la qüestió social, per comprendre com les persones podem arribar a una situació d'exclusió social, vinculada a la pèrdua de sostre. Per tal de respondre a aquest interrogant aquest treball s'ha proposat explorar, a través de la perspectiva biogràfica, la relació entre aquells fets i situacions biogràfiques més objectives que marquen les trajectòries de vida dels individus i la vivència subjectiva dels mateixos.

Després d'un primer i necessari abordatge descriptiu i analític per situar tant el context de la realitat de les persones sense sostre, com la nostra opció metodològica, ens hem endinsat en la presentació de les vides de catorze persones. Aquesta presentació ens ha permès copsar la complexitat biogràfica que envolta el fet d'esdevenir una persona sense sostre, a la vegada que ha fet possible comprendre al subjecte com un actor dins d'aquest procés. És aquí on podem veure amb claredat com, allò que anomenem 'col·lectiu de persones sense sostre' no deixa de ser un constructe científic que aixopluga vides i posicionaments vitals molt diversos. Els uneix el fet objectiu de trobar-se sense sostre, és a dir, de no tenir capacitat d'accedir-ne a un sense l'ajut de l'Administració o d'altres recursos privats, però els diferencien situacions d'origen i recorreguts vitals molt diferents.

L'heterogeneïtat del col·lectiu, però, no ens ha impedit fer una selecció de temes que tenen un caràcter transversal, que ens diuen coses sobre el conjunt de persones sense sostre més enllà de la casuística individual. L'impacte dels trencaments afectius, les pèrdues de tot allò material, els usos i abusos dels cossos i la salut, i la relació i el compromís amb les institucions confegeixen els quatre àmbits d'anàlisi seleccionats per interpretar el vincle entre la persona sense sostre i el seu entorn, entre l'individu i la societat. Cloem aquest treball amb un conjunt de reflexions, que

entre l'individu i la societat. Cloem aquest treball amb un conjunt de reflexions, que presentem a continuació, i amb les quals volem aprofundir en la comprensió del fenomen sense sostre. Aquestes reflexions vénen acompanyades d'un conjunt d'aportacions de naturalesa sociopolítica amb les quals volem dibuixar els nostres propis suggeriments en el terreny de l'acció.

14. La comprensió

14.1. Víctimes i actors

Les desigualtats es reproduïxen, ja ho hem dit. El nostre recorregut analític per les vides de les persones sense sostre posa en evidència que es produeix una *concentració de trencaments biogràfics i socials d'efectes negatius que interactuen*, s'acumulen i s'encadenen al llarg d'una mateixa vida, i sovint d'una generació a l'altra... Aquesta concentració caracteritza la major part de les trajectòries vitals de les persones sense sostre i, d'alguna manera, els converteix en **víctimes dels processos d'exclusió** del nostre temps i de la nostra societat. Sense ànims de recrear-nos en el victimisme, insistim en la seva condició de víctimes per combatre aquell principi tan en boga en la nostra societat individualista segons el qual s'acaba culpant a la pròpia víctima de la seva desgràcia. En el context anglosaxó és el principi conegut com a *'blaming the victim'*, i la seva existència i conseqüències d'aplicació són el termòmetre que ens dona la mesura del nostre grau de deshumanització.

Podríem pensar aleshores que, per la seva condició de víctimes, les persones sense sostre estan 'condemnades' a ser mals pares i mares, amants o amics perquè no han estat prou estimades i respectades d'infants? O es podria pensar que mai no seran capaces de tornar a treballar, ni de cuidar-se? O que estan condemnades a ser dependents de les institucions perquè han estat incapaces de treballar i viure al marge de les institucions durant un temps de la seva vida? Afortunadament no és així però és que, a més, aquest tipus de formulacions foren massa simples per ser certes.

Certament, en diferents episodis de les vides de les persones sense sostre trobem conductes asocials i delictives que s'aborden des d'actituds infantilstes; és *innegable que en determinats moments de les seves vides hi ha hagut un autoabandonament, un rebuig amorf i poc articulat a l'hora de deixar-se assistir*; és evident que la dependència de tòxics ha degradat a alguns fins a límits insuportables i ells mateixos reconeixen haver-se recreat patològicament en aquests límits; en definitiva, en diferents episodis de les vides de les persones sense sostre trobem caigudes i recaigudes, entrades i sortides de la misèria material i mental que ens porten a imaginar-nos a les persones com a peces d'engranatges socials i psicoemocionals brutals i complexos i ens fan perdre de vista la voluntat del subjecte i la seva capacitat de canvi. Jo ho hem dit amb anterioritat: la privació múltiple que caracteritza els processos d'exclusió social acaba fent que el subjecte interioritzi les pèrdues i se'n ressenti la construcció de la seva identitat i les fonts de sentit necessàries per viure com a persona i com a ciutadà.

Al mateix temps, però, hem pogut veure com les persones sense sostre també són capaces d'adquirir una distància i reflexionar críticament sobre la seva participació i responsabilitat en el dolor aliè que han generat els seus actes. La reflexivitat, l'autocontrol, la capacitat d'estimar i reconstruir els afectes malmesos, la voluntat de tornar a començar, de compensar el passat i projectar-se al futur, de tenir somnis i esperança són dimensions igualment extretes de les històries de vida; dimensions que il·lustren com les persones sense sostre són víctimes dels processos d'exclusió social de la mateixa manera que són **subjectes responsables i actors de les seves trajectòries de vida**.

Així, la mirada biogràfica ens ha revelat com el curs de les vides no és linial ni estàtic, que els pitjors moments de devastació personal i de vida al carrer poden superar-se i ser vistos amb sentiment d'estranyesa, de pudor o d'incredulitat pel propi subjecte un temps després...i ens ha permès veure com es poden produir **canvis i petites modificacions, incorporacions d'altres models, d'altres valors i referents, certament de manera subtil i poc estrident en termes socials, però amb un gran impacte per les vides individuals**. La capacitat biogràfica de transformació del subjecte davant de situacions crítiques i dramàtiques ha estat conceptualitzada per alguns autors com a **'resiliència'**. Tal com exposen Manciaux i Tomkiewicz "resiliar [résilier] es recuperar, ir hacia adelante tras una enfermedad, un trauma o un estrés, es vencer las pruebas y las crisis de la vida, es decir, resistirlas primero y superarlas después, para seguir viviendo lo mejor posible. Es rescindir [résilier] un contrato con la adversidad" (Manciaux 2003: 50).

14.2. L'estigma i la ficció de la normalitat

Al llarg del nostre recorregut hem tingut l'oportunitat de qüestionar alguns dels **estereotips** existents en relació amb el col·lectiu de les persones sense sostre, en tant que col·lectiu d'exclusos; uns estereotips molt arrelats en l'opinió pública i que es revelen, a la llum d'aquestes històries i d'altres aportacions crítiques, enganyosos i superflus. Sabem que els estereotips canvien en funció del moment històric i, en aquest sentit, la criminalització o anatemització de les persones sense sostre durant els anys del franquisme, plasmada per exemple en la terminologia de 'vagos y maleantes', no és extrapolable al context actual. Dit això, però, sabem també que els canvis terminològics no sempre són reflex d'un canvi profund en les mentalitats, sinó que responen de vegades als imperatius dictats per la correcció política del moment en qüestió. No sabríem dir si, actualment al nostre país, la percepció social envers les persones sense sostre es defineix bàsicament per unes actituds que podem qualificar de paternalistes o bé per unes actituds culpabilitzadores; en qualsevol cas sí creiem que el fenomen sense sostre, i per extensió el fenomen de l'exclusió social, genera una profunda **incomprensió**.

Així, per una banda, estariem confrontats a un conjunt d'estereotips que tenen a veure amb allò que podem anomenar les condicions objectives d'existència de les persones sense sostre. Segons la mitologia popular les persones sense sostre serien de classe baixa o molt baixa, amb problemes econòmics, amb orígens familiars desestructurats, sense estudis, amb una escassa o nul·la participació en el món laboral i desarrelats en el territori, itinerants, immigrants. Com ja hem vist, tot i

que aquests factors no només estan presents sinó que són elements explicatius de la situació d'algunes de les persones entrevistades, és també evident que no són trets generalitzables ni pel conjunt dels nostres biògrafs ni pel conjunt de la població sense sostre.

Per una altra banda, trobaríem tot un conjunt d'estereotips que incidirien no tant en els recursos i oportunitats materials que els manquen a les persones sense sostre, sinó en els seus comportaments o actituds davant de la vida. Frases com "s'ho han buscat"; "no volen integrar-se"; "són asocials"; "no es deixen ajudar"; "no se'n surten ni se'n podran sortir", "són malalts mentals, alcohòlics o drogadictes" formen part de l'imaginari col·lectiu i d'alguna manera són sentències que essencialitzen la situació de les persones sense sostre i de l'exclusió social, i es queden en la superfície de la problemàtica. Per això hem cregut necessari explorar la subjectivitat de les persones sense sostre entrevistades a partir de la presentació que elles fan de sí mateixes en els seus relats.

El primer que cal recordar és que 'sense sostre' és una categoria construïda des del saber i, en aquest sentit, moltes de les persones entrevistades no s'identifiquen com a part del fenomen. Poden ser conscients del seu descens social i personal però 'els sense sostre', 'els exclosos', sempre són els altres. En altres paraules, les persones sense sostre, com tothom, participen dels processos d'estigmatització social en relació a aquest col·lectiu, entenent l'**estigma**, tal com el va definir Goffman (1998), com el decalatge existent entre el que una persona hauria de ser ('la identitat social virtual') i el que realment és ('la identitat social real'). Com s'explica aquesta paradoxa? Justament pel seu **desig de 'normalitat'**.

En efecte, hem pogut veure com els diferents biògrafs, per molt diferents que hagin estat llurs trajectòries, comparteixen l'aspiració a formar part d'allò que ells perceben com a 'normal': ser una persona normal, amb una feina normal, una casa normal, una família normal... En altres paraules, des de la perifèria, l'anhel del centre és fortíssim, gairebé obsessiu. Què ens està dient aquest èmfasi narratiu i ideològic de normalitat i, en definitiva, d'integració? La pluralitat de les condicions de vida de les persones excloses socialment ens posa clarament en evidència que aquesta normalitat és un ideal, una ficció.

Aquells que no han tingut una família l'anhelen amb desesperació. La infància és per a molts el paradís perdut. Però molts d'aquells que diuen haver tingut infàncies felices i famílies estables han patit enormement sota la influència de progenitors que, o bé no els estimen, o bé no s'estimen entre ells. Aquells que mai no han tingut una feina i ingressos estables, disposen en ells totes les expectatives per sentir-se ciutadans de ple. Però per aquells que sí han gaudit d'aquests béns en determinades etapes de la seva vida, tampoc han pogut formar part de la 'societat normalitzada'. Aquells que han estat drogodependents, veuen en l'alcohol o les drogues la font dels seus mals i dels mals de la societat, però aquells que no han consumit mai tampoc no han pogut fer-se càrrec de la seva pròpia vida i evitar haver-se quedat sense sostre. I així successivament... La normalitat, o la norma, per a les persones entrevistades rau en una societat que premia als bons i castiga als dolents, quan sabem que ben bé no és així. En altres paraules: **els relats de les persones sense sostre ens parlen de les ficcions i dels miratges contemporanis; són elles les principals valedores de la normalitat, i, al mateix**

temps, són elles qui ens revelen com és d'inestable i anormal la nostra societat.

14.3. Temps de vida i transformacions de les identitats de gènere i generació.

Una altra de les aportacions que ens permet fer la nostra aproximació biogràfica a les persones sense sostre, als móns viscuts de l'exclusió social, té a veure amb la **vivència del temps**. Les narratives de les persones entrevistades ens parlen de passats durs, i de presents difícils però transitoris. El temps és buit, el temps és mort quan les persones no trobem una activitat amb la qual omplir-lo de contingut, de sentit.

Per a moltes de les persones que avui estan sense sostre de sexe masculí —i ens estem referint a homes socialitzats en l'ètica del treball des dels anys cinquanta als anys setanta— la mort del temps és conseqüència de la mort d'una activitat laboral i productiva, d'un sentiment d'utilitat que vertebrava la seva masculinitat, la seva identitat; en definitiva, és la 'mort social' (Guillemard 1971; Bauman 2004). Per a molts homes que avui es troben sense sostre, el fet de ser abandonats per les seves parelles femenines o el fet de no tenir una família —i ens referim bàsicament al fet de no poder comptar amb les mares, germanes, filles etc. que són les que tradicionalment han exercit i exerceixen el paper de cura dels homes— els confronta igualment a un no-temps. En definitiva, quan els homes no se senten ni útils ni cuidats, els seus recursos entren en crisi i es confronten a una **crisi de la masculinitat**, entesa com a crisi del model hegemònic del que suposa ser un home en un context cultural de dominació patriarcal (Izquierdo 1998; Flaquer 1999; Fernández i Chavarria 2003).

En la mesura que les dones han accedit al mercat laboral i han aconseguit majors quotes d'autonomia, i en la mesura que els trencaments conjugals han anat augmentant en els darrers vint-i-cinc, trenta anys, el rol i la representació de l'home tant en un àmbit públic com privat s'ha modificat substancialment. El 'patriarca modern' veu erosionada la font del seu poder i, amb ella, el domini sobre la seva família. L'home que perd la base de la seva identitat com a sostenidor del nucli familiar, com a 'guanyador de pa', recorre sovint a la violència domèstica per retrobar un poder del qual se sent desposseït. En altres casos, la sortida que han trobat molts dels homes que han vist truncat un projecte professional o laboral ha estat l'alcohol i la sortida per a aquests mateixos homes, abandonats per dones que avui no assumeixen el seu paper de cuidadores d'homes alcoholitzats i 'aturats' en un doble sentit (perquè estan a l'atur i perquè se senten bloquejats, sense moviment), ha estat el carrer.

Per a les dones, la vivència del temps és diferent. La socialització de gènere basada en el model hegemònic i tradicional de la feminitat ha suposat que o bé l'assumpció de les tasques reproductives i domèstiques en exclusiu, o bé la necessitat d'assegurar una presència simultània en l'àmbit familiar i en el món del treball remunerat —el que la sociòloga italiana Laura Balbo fa anys va conceptualitzar com a 'doble presència'— allunyi a les dones de la centralitat productiva que defineix l'experiència del temps masculí. En altres paraules, el temps de les dones és un

temps menys linial i més fragmentat per les combinacions i els malabarismes als quals estan sotmeses per la seva participació tant en l'activitat productiva com reproductiva. Aquesta vivència dels treballs i els temps, per una banda, posiciona a les dones en una situació de major vulnerabilitat i precarietat (en termes de salut, en el mercat de treball, en termes econòmics) la qual cosa, sumada a una major esperança de vida en contrast amb els homes, explicaria fenòmens com la feminització de la pobresa.

Per altra banda, però, el seu paper actiu en la cura dels altres i les seves estratègies relacionals han fet que, històricament, les dones hagin desenvolupat més recursos per fer front a les situacions d'exclusió social (Lemkow, Tejero, Torrabadella 2000). Les dones sense sostre són un col·lectiu en augment però, com hem vist, continua sent estadísticament molt menor que el col·lectiu masculí. A diferència dels seus congèneres masculins, les dones entrevistades han trobat en la pràctica d'activitats no mercantilitzades, però tampoc centrades exclusivament en la domesticitat, una vivència plena del seu temps de vida. Les relacions amb altres dones i persones són viscudes com una font de sentit que omple i pauta el seu temps quotidià. Per a moltes, la sociabilitat és un recurs per legitimar-se i visibilitzar-se com a subjectes i trobar el seu lloc en el món.

Per als més joves, les diferències de gènere no són tan explicatives en aquesta qüestió. La socialització femenina continua atorgant a les dones un paper més central en la provisió de benestar i de cura, però la igualtat d'oportunitats en l'àmbit educatiu i les expectatives creixents en relació a la seva participació en tots els àmbits socials unifica algunes de les problemàtiques de les generacions més joves. Així, homes i dones nascuts a partir dels anys seixanta i setanta, com hem vist, estan confrontats a una situació potser més complexa que els seus predecessors. Per una banda, també es troben afectats per la precarietat laboral i la desregulació del mercat de treball i de l'habitatge, i en alguns casos, per la necessitat d'emigrar i trobar noves oportunitats en un altre país. Per una altra banda, però, la joventut s'ha anat allargant progressivament en els darrers vint anys com a etapa de la vida. D'aquesta manera, també els patrons culturals adscrits al fet de ser jove s'han eixamplat en el temps.

L'experimentació, el canvi, el desig i les expectatives emergents dels joves biografiats contrasten amb les expectatives parentals i socials per tal que aquests trobin una estabilitat i un lloc en el món. Així, hem pogut veure com la **moratòria de la joventut**, el temps que la societat sembla haver 'atorgat' als joves per tal que desxifrin el món i es desxifrin a ells mateixos pot tenir els seus efectes perversos. Fins i tot, aquesta moratòria pot convertir-se en un 'temps- trampa' on els joves es queden atrapats sense trobar la sortida cap a un procés de maduració personal creïble i amb sentit. Per a alguns d'ells el seu malestar i el seu bloqueig biogràfic es canalitza a través de la droga i el carrer, i el temps viscut en aquesta espiral deixa llargament en suspens la seva entrada al món adult. En aquest sentit, alguns dels biògrafs que actualment superen els trenta i quaranta anys, estan dedicant amplis esforços a traspasar la barrera subjectiva de la joventut i alliberar-se dels constrenyiments personals i socials generats durant aquesta etapa.

Paradoxalment, o potser no tant, el futur és viscut amb una relativa esperança tant per homes com per dones, tant per joves com menys joves. En altres paraules,

s'experimenta menys en el present i més en funció de l'esdevenidor; a través dels relats podem detectar com hi ha una **certa acomodació del subjecte en el futur**. No cal dir que les persones sense sostre, en tant que col·lectiu més vulnerable enfront els processos d'exclusió social, podrien ser molt més pessimistes donades les seves condicions objectives de vida... Un futur millor, més esperançador? Estem parlant d'una il·lusió? No ho sabem, però en qualsevol cas, aquesta il·lusió és un element vertebrador fonamental de l'experiència humana i ens permet combatre l'escepticisme en relació a la capacitat de transformació i superació que tenen les persones sense sostre i que tenim tots en tant que éssers humans.

14.4. La tensió entre l'autonomia i la dependència

Potser les persones sense sostre es 'diferencien' de la resta de la població en funció del temps viscut, però no en funció d'altres valors o creences (ni morals, ni polítiques, ni religioses) diferents al conjunt de la població. Aspiren a estimar i a ser estimats, a participar, a opinar, a consumir, a sentir-se útils, a estar sans, a ser escoltats, a divertir-se... com tothom. Les persones sense sostre no són un món a part. Som nosaltres. Aquest argument, basat en la nostra exploració de les històries de vida recollides i tenint en compte el moment actual en què es troben les persones sense sostre que *mantenen un vincle amb les institucions, ens porta a descartar situacions biogràfiques 'd'anomia', de trencament o estranyesa respecte a les normes i valors socials imperants. Una altra cosa és que aquestes situacions s'hagin pogut donar —i de fet s'han donat— en moments determinats de les seves vides. Però la situació actual d'aquells que estan institucionalitzats no ens permet parlar de 'desafiliació' (Castel 1995) o de pèrdua total dels vincles i lligams que sostenen als individus objectivament i subjectiva.*

Dit això, és cert que tampoc estem en condicions de parlar 'd'autonomia', de la capacitat dels subjectes de gestionar la seva pròpia vida. La tensió entre el pes de l'estructura i l'ideal d'autonomia i de llibertat travessa les nostres vides i les trajectòries de les persones sense sostre són un clar exemple d'aquesta tensió. En aquest sentit, tot indica que ens trobem davant d'una **situació 'd'heteronomia', entesa aquesta com la situació de dependència i de subjecció a la llei (nomos) d'altres** (Diccionari de la Llengua Catalana 1995; Murard 2003). En aquest cas els 'altres' faria òbviament referència a la institució.

Com hem vist, les persones entrevistades, la situació de les quals representaria a la gran majoria de persones sense sostre en el nostre país, depenen de les institucions per viure. Hem vist que aquestes exerceixen un paper desmercantilitzador, desfamiliaritzador i consegüentment estatalitzador de les relacions socials en la mesura que substitueixen al mercat de treball i a la família en les seves funcions de sosteniment de les vides dels individus. L'Estat, i també les organitzacions privades, assumeixen un paper subsidiari en l'acompanyament de les persones que es troben en processos d'exclusió social i no poden gestionar la seva vida per elles mateixes. Les crítiques existents sobre la dimensió deshumanitzadora i burocratitzadora de l'Estat són abundants i conegudes, i no és la nostra intenció menystenir el risc totalitzador del que suposa una organització i administració suposadament racional i igualitària del benestar. Ara bé, esperem haver demostrat a través dels testimonis

biogràfics que les persones sense sostre no sempre són un peça més de l'engranatge institucional, justament perquè aquest engranatge està fet de persones implicades i compromeses humanament i professionalment. En altres paraules, **la vida i el treball a les institucions no necessàriament genera estancament, sinó que pot generar desenvolupament, pot ajudar a créixer.**

La situació d'heteronomia o dependència del subjecte envers la institució, per tant, no és passiva, no anul·la l'agència o la capacitat dels individus per decidir i actuar. En aquest sentit ens agradaria cloure aquesta reflexió apuntant la **necessitat de conciliar-nos amb la idea de dependència**. Ja fa temps que la crítica feminista ha posat de manifest com és de fal·laç el patró cultural de les societats occidentals que segueix presentant a l'individu adult (tradicionalment baró) com un ésser independent i autosuficient. Tots els éssers humans, amb diferents graus d'intensitat i en diferents moments del nostre cicle vital, des que naixem fins que morim, som dependents dels altres. En altres paraules, ni quan som infants, ni quan ens fem grans, ni quan esdevenim malalts o patim qualsevol trencament biogràfic som enterament autònoms i autosuficients. L'autonomia i l'autosuficiència són ideals legítims però contrasten amb una realitat construïda per les relacions de dependència i interdependència. Com a éssers socials que som necessitem als altres i és justament aquesta relació amb els altres la que ens permet créixer i desenvolupar-nos com a persones. Reconèixer aquest fet no és només un exercici realista d'humilitat, sinó que ens pot fer ser més generosos i comprensius envers tots aquells que, en determinats moments de la seva vida i per múltiples raons, han perdut la seva capacitat de relació i, amb ella, la capacitat de sostenir-se com a persones autònomes.

15. L'acció

15.1. Practicar la integralitat, la flexibilitat i la creativitat

Certament, aquest treball no ha tingut com a objectiu investigar o valorar l'actuació dels serveis socials que atenen a les persones sense sostre. Tanmateix, a la llum de les converses mantingudes amb els professionals, de la 'convivència' compartida durant aquests mesos de recerca i de les delimitades però significatives observacions realitzades en les nostres visites al centres, ens atrevim a fer unes aportacions sobre alguns dels ensenyaments extrets entorn aquesta tríade conceptual i d'acció.

Ens referim, en primer terme, a les exigències al voltant d'una determinada construcció de la mirada i la interpretació de la qüestió social i, després, a l'articulació plural de respostes i propòsits que permetin revertir les situacions viscudes d'exclusió social. En definitiva, no estem parlant d'altra cosa que d'introduir en el debat de la política social tres béns que estan en el cor de les propostes metodològiques i polítiques que, des de fa anys, exerceixen i/o reivindiquen molts dels professionals de la qüestió social: **comprensió integral dels fenòmens i de les situacions biogràfiques, flexibilitat i creativitat** (Brugué, Gomà i Subirats 2002).

Els professionals consultats plantegen de forma unànime que no hi ha explicacions simples a fenòmens complexos, i menys quan aquests es presenten com l'articulació d'un conflicte que incideix en tots els àmbits de la vida. L'exclusió és certament un fenomen multicausal i multidimensional. El procés de maduració psíquic i emocional de la persona, les seves relacions afectives dins i fora de la família, la vinculació a la feina i a l'habitatge la inserció en la vida veïnal i comunitària, la socialització cívica i política, la cura dels cos, la percepció de l'èxit i la humiliació del fracàs... aquestes i altres dimensions composen una sofisticada arquitectura biogràfica que dona compte de les lògiques tant exclusores com inclusores implícites en el funcionament de la nostra societat. I dona compte de la vulnerabilitat, també de les potencialitats, del nostre model social de convivència i desenvolupament. Aquesta és la complexitat que caracteritza l'experiència d'esdevenir una persona sense sostre i la política social, a través de la relació cara a cara entre els professionals i les persones sense sostre, li ha de fer front. Com?

El binomi actuarial entre la flexibilitat i la creativitat ens parla d'aquest 'com'. **Ser flexibles i creatius suposa mantenir una tensa relació entre els protocols pautats i homogeneïtzadors dels serveis i la casuística específica de cada persona.** Certament, a través d'aquesta recerca hem pogut veure com cada biografia és un món i, malgrat que per a una concepció humanística aquesta és una afirmació bàsica, en el cas de les persones sense sostre es revela clau. Les urgències amb les que apareixen les necessitats a cobrir, els ritmes canviant a què estan sotmeses les demandes i circumstàncies de vida d'aquestes persones, la dinàmica difícilment previsible de la millora o de l'empitjorament del seu estat de salut física i mental i de les seves condicions materials de vida obliguen als professionals a fer malabarismes. És més, els obliguen a confrontar-se amb els límits de les seves responsabilitats i competències, normes i protocols, així com amb els límits de les normes i protocols d'altres serveis de l'Estat del Benestar, bàsicament del sistema de salut pública.

En aquest terreny és impossible no treure a la llum les tensions que tots els professionals afirmen que existeixen en el dia a dia entre la xarxa de salut, bàsicament la hospitalària, i les institucions que atenen a les persones sense sostre. De fet, hem estat espectadores de controvertides negociacions d'altres entre hospitals públics i les entitats. El debat no és nou, però està encara irresolt: l'alta hospitalària no hauria de ser únicament mèdica, hauria de ser social si es vol respondre a un criteri de salut integral (Gol 1984). Els centres sociosanitaris són també una de les peces del sistema de salut que es confronta críticament amb els usuaris pobres i sense familiars. Però si hi ha quelcom que preocupa abastament és un sistema d'atenció de la salut mental que no respon a les necessitats de les persones que pateixen diferents patologies. Tot allò que la xarxa de salut no arriba a tractar de les persones sense sostre passa directament a l'àmbit d'actuació dels centres que atenen a aquesta població, tinguin o no responsabilitat i/o competència per a fer-ho. Així, els centres acaben realitzant, per exemple, tasques de contenció de malalties mentals i cures a malalts terminals. Ja ho hem dit, les institucions acaben duent a terme el paper de protecció i de cura que, tradicionalment, assumeixen les famílies. És lògic i positiu que les institucions assumeixin aquesta funció subsidiària per evitar situacions d'exclusió social encara més greus, però és justament per això que, des de diferents àmbits de serveis socials, **es continua reclamant una major coordinació conceptual i pràctica amb el sistema de salut.**

Però podem anar més enllà en la necessitat de coordinació i fer-nos ressò de la **necessitat d'integralitat i transversalitat en l'acció** recomanades per FEANTSA en el seu darrer informe sobre estratègies de prevenció per combatre el fenomen sense sostre (FEANTSA 2004). Justament per la naturalesa multicausal i multidimensional que caracteritza aquest fenomen, l'informe reclama una major coordinació entre les respectives xarxes de serveis socials, però també entre els àmbits de salut, justícia, habitatge, ocupació i educació. Aquesta aproximació integral i transversal seria igualment necessària entre les institucions públiques i les entitats privades sense ànim de lucre que treballen en l'atenció a aquesta població. Finalment, aquesta federació d'associacions reclama també la pràctica de la transversalitat aplicada als diferents nivells de govern (municipal, autonòmic, estatal i europeu).

La naturalesa del nostre treball no ens permet valorar ni l'exercici de les responsabilitats dels diferents àmbits de provisió de benestar de la nostra societat, ni tampoc fins a quin punt es practica la tant reclamada integralitat i transversalitat en l'acció política. Els indicis semblen apuntar que queda molt per fer i el propi Pla Municipal per a la Inclusió Social de l'Ajuntament de Barcelona (2005-2010) així ho sembla reconèixer si atenem a les seves línies d'acció. En qualsevol cas el nostre treball, a través dels testimonis biogràfics presentats, sí deixa palès com la xarxa pública d'atenció social, la de salut i la hospitalària especialment, fa molt i ho fa sota la pressió de l'exigència de resultats d'eficiència amb menys recursos dels que són necessaris i suficients per cobrir la demanda. Hem pogut veure i viure de primera mà com les institucions i la xarxa de salut, és a dir, les persones que hi treballen, es fan càrrec de les persones sense sostre dins i fora del seu horari laboral, i dins i fora del seu àmbit de responsabilitats. En definitiva, **la flexibilitat voldria dir també tenir espai institucional, polític i social per fer malabarismes, i per confiar en el desenvolupament de propostes noves i creatives, siguin aquestes més modestes o més ambicioses.**

15.2. Complementar la universalitat amb l'especificitat

Amb aquestes reflexions entrem de ple en el debat sobre la integració social o la 'inclusió' que recull el ja esmentat Pla Municipal de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona (2005-2010). Les discussions terminològiques en aquest àmbit no són menors, però sense ànim de defugir el nostre posicionament conceptual considerem prioritari fer-nos ressò d'allò que està al dessota d'ambdós termes: la voluntat de generar un canvi d'inèrcia en la trajectòria vital de molta gent per tal de facilitar el poder viure en societat i trobar fórmules d'acomodació a la seva dinàmica, a l'exercici dels seus drets, així com a les seves exigències i deures. En definitiva, entrem en el debat sobre les formes de revertir o almenys incidir en els processos de pobresa i d'exclusió de la nostra societat. En aquest punt, al nostre entendre, el camí és doble. Per una banda, **és imprescindible la universalitat de la mirada i de determinades les polítiques i, per l'altra, també ho és l'atenció a l'especificitat dels fenòmens** i les intervencions ajustades a les seves característiques.

Quan parlem d'**universalitat** estem reconeixent la condició de vulnerabilitat del subjecte contemporani en el marc dels processos socials, culturals, econòmics i polítics de la nostra societat i la necessitat de protecció general, unívoca i homogènia per a tothom. Aquest 'tothom' òbviament es refereix també a les persones sense sostre, perquè tal com hem vist, les seves experiències no es poden entendre com experiències biogràfiques aïllades i alienes al funcionament de la nostra societat, sinó que apareixen com el resultat d'un entramat pervers de circumstàncies vitals crítiques, negatives, que tenen com a rerafons la desigualtat estructural en un sentit global i la desigualtat en la provisió de recursos de benestar, en concret. En aquest sentit, els relats posen de manifest l'estreta relació entre els danys i sancions que un/a s'inflingeix a sí mateix/a i els danys que inflingeixen els altres, la societat. Per tant, estem referint-nos a un risc col·lectiu i a una responsabilitat també col·lectiva.

Malgrat que des de la perspectiva europea, l'Estat espanyol sembli formar part, juntament amb França i Dinamarca, del grup de països que més contribueixen a la prevenció del fenomen sense sostre a través del sistema públic de seguretat social (FEANTSA 2004), creiem que cal aprofundir en la universalitat de la cobertura de les necessitats socials allunyant-nos del paradigma productivista que caracteritza el nostre sistema de seguretat social. Un sistema de protecció que, en definitiva, és excloent i no universal justament perquè discrimina la població inactiva, i amb ella al col·lectiu de persones sense sostre, en relació amb la població activa. La lluita per la universalitat en la protecció social és, segons molts experts, una de les assignatures pendents del nostre Estat de Benestar. Des d'aquest punt de vista, un dels instruments de política pública unànimement reivindicat per tots els professionals consultats, i que com a investigadores considerem clau, rellevant i necessari, és la Renda Bàsica Universal.

La **Renda Bàsica** és una mesura política possible, tal com indiquen recents estudis econòmics i sociològics (Arcarons *et al.* 2005); però, més enllà de la seva viabilitat de finançament públic, és un recurs que incideix plenament en el contracte sociopolític de les societats del benestar europees i en les condicions objectives i subjectives de vida de les persones. Quan una persona té un sou bàsic inqüestionable que li garanteix una estabilitat personal i social digne, l'abordatge de dificultats, trencaments i conflictes vitals és un exercici més capacitador que discapacitador. En altres paraules, la Renda Bàsica Universal omple de contingut la figura del ciutadà o ciutadana que aspira a la homogeneïtat dels drets i deures i a la diversitat en les formes de desenvolupar-se com a ésser humà original i únic. Igualtat i llibertat són els dos pilars bàsics d'aquesta proposta queensem tindria una incidència fonamental en la transformació biogràfica de molts dels conflictes i malestars que viuen un gran nombre de persones sense sostre, entre altres, a la nostra societat.

Ens atrevim a fer aquesta afirmació perquè els relats de vida que hem presentat aquí ja ens parlen del PIRMI com un recurs econòmic que implica un sentiment de reconeixement social per a la persona que s'ha quedat sense sosteniment econòmic. Certament, la dotació actual del PIRMI no ens permet referir-nos *strictu sensu* ni a l'estatus de ciutadania ni a un procés de superació de la pobresa material. Al contrari, el PIRMI és clarament un recurs de contenció de mínims del conflicte biogràfic i la desigualtat social i, en aquest sentit, no podem fer altra cosa que

qualificar-lo com un mecanisme perpetuador de la pobresa (Arcarons *et al.* 2005). Ara bé, l'obtenció d'aquests diners sí dona una posició en l'estructura social a la persona desemparada, i el que és més sorprenent, li permet tenir un mínim marge de maniobra, el dignifica. Tenir uns diners pel tabac, pel transport a vegades, pel cafè amb els amics, per aconseguir uns estalvis amb la supervisió de les institucions... els ajuda a sentir-se agafats per un fil subtil a la societat, i al consum. Hem pogut veure a través de les biografies com aquesta renda ínfima que serveix en molts casos per pagar-se la pensió on dormir, fa aquesta funció inclusora i integradora perquè paral·lelament va acompanyada d'altres recursos que cobreixen les necessitats bàsiques. Ens referim als menjadors públics i als circuits lliures d'intercanvi de roba i d'altres utensilis domèstics. La necessitat de superar la fragmentació material, però també subjectiva, entre allò que un té per 'dret propi' i allò que un rep de la beneficiència, orienta la mirada i els esforços cap a la Renda Bàsica Universal.

La perspectiva universal, per si sola, és necessària però no suficient. Sobre aquest punt el consens professional és també la norma. Cal, a la vegada, una política que reflexioni, entengui i atengui l'**especificitat** de les persones sense sostre com a col·lectiu vulnerable que no compta amb la família, ni amb els amics, tampoc amb la comunitat barrial, i menys amb el mercat laboral. En els moments més crítics, les persones sense sostre estan soles, amb una salut malmesa, han trencat molts dels seus vincles, i viuen un patiment psíquic i emocional que tant els biògrafs, com els professionals i autors consultats (Muñoz *et al.* 1998; Cabrera 2000; Declerck 2001) qualifiquen d'enorme, terrible, insuportable.

La complexitat del fenomen obliga a fer **aproximacions també individualitzades**, personalitzades, a oferir serveis realistes, versemblants i apropiables pel subjecte. L'acollida, l'escolta, el tractament, l'orientació professional o comunitària ha de ser sensible, curosa i molt, molt, pacient i generosa. No podem oblidar que les causes dels seus patiments no són immutables sinó que evolucionen i canvien en funció del moment; que la pobresa, la soledat, les drogodependències i la malaltia insereixen als individus en complexos circuits d'exclusions plens d'entrades i sortides, que no estem davant de trajectòries biogràfiques estables o linials. Aquest escenari és el que justifica reclamar a la societat en general i, a la política social en concret, una aproximació que tingui en compte l'especificitat, una aproximació 'estratègica', segons la terminologia emprada per FEANTSA (2004).

De fet, hem tingut la possibilitat d'adonar-nos de l'esforç de molts professionals per respondre específicament a situacions úniques. Hem pogut adonar-nos de com és d'operativa i admirable la capacitat de tenir paciència i generositat per part de les persones que des del medi institucional curen i tracten a les altres persones que no tenen sostre. De la mateixa manera hem comprovat com aquest treball pot tenir unes conseqüències promotores d'allò que anomenem resiliència o mal·leabilitat biogràfica. Un treball específicament orientat a facilitar la reflexió sobre un mateix sense dramatitzar, el reconeixement personal dins d'un entorn amable, la comprensió de l'altre i l'empatia i, en definitiva, un treball per ajudar a que les persones agafin de nou les brides de la seva vida comptant amb figures de referència significatives i de confiança. **Si aspirem a una societat comprensiva, inclusiva i integradora pensem que aquestes actituds i metodologies d'intervenció s'han de valorar, dinamitzar i, òbviament, pressupostar. És un**

compromís exigible a tota la ciutadania i un repte que cal assumir si la fita és l'emancipació dels individus.

15.3. Emancipar des de la protecció i el tutelatge

Enfrontem-nos ara a l'**objectiu emancipatori**. Pot semblar contradictori que utilitzem aquest terme en un discurs que està travessat per la dependència com a realitat viscuda i constructe sociopolític. Certament, 'emancipació' significa alliberament, més concretament, alliberament d'aquells vincles que oprimeixen, impossibiliten o anul·len el lliure, just i digne desenvolupament de la persona. Significa també encetar de nou un procés d'individualització que rescata elements del passat, en destrueix d'altres, i s'obre a nous descobriments biogràfics. Però hi ha un únic model d'emancipació vàlid en la nostra societat? Sabem que aquesta pregunta està subjecta a diferents respostes i que totes elles se s'inscriuen en un paradigma polític definit. La nostra mirada intensiva i biogràfica a la realitat de les persones sense sostre, entre altres realitats contemporànies, ens porten a respondre que no. Podem continuar amb aquest argument i dir que **si no podem defensar un únic model d'emancipació tampoc podem defensar un únic patró de 'normalitat'**.

No podem afirmar que les persones sense sostre que hem entrevistat s'ensurtin de la pobresa però sí trobem, des de l'anàlisi diacrònica, espais molt significatius d'emancipació i de normalitat quotidiana, de superació d'àmbits subjectius d'exclusió. Emfasitzem-ho de nou: **es tracta d'un projecte d'emancipació heterònom, basat en la relació de dependència amb les institucions, però una dependència que deixa un marge de responsabilitat al subjecte per tal que aquest assumeixi el protagonisme del seu propi procés de desenvolupament personal i d'integració social**¹⁰. Podem fer el símil amb les relacions que es pressuposen al vincle paternofilial: cuidar per emancipar. Hem pogut veure com aquests processos no poden passar ni per les famílies, desaparegudes o exhaustes, ni per un mercat de treball que, o bé els ha expulsat, o bé no respon a les necessitats derivades de la seva situació física i emocional, ni en molts casos es pot pensar en noves relacions de parella que reestructurin i aixoplugin a la persona sense sostre. L'edat és també un factor fonamental que tanca les portes de l'ocupació i de noves relacions afectives.

Per tant, estem parlant de la possibilitat de fomentar processos d'individualització i emancipació en articulació amb la protecció institucional i fora dels circuits socialment considerats bàsics per l'emancipació: pis propi, família pròpia i feina pròpia i estable. En definitiva estem revelant, i defensant a la vegada, l'existència de **relacions socials estatalitzades** que passin pel vincle estructurador de les institucions, i **desmercantilitzades**, que segueixin les coordenades d'una activitat protegida, intervinguda per l'Administració o entitats sense ànim de lucre. En aquest sentit, a la Renda Bàsica, s'haurien d'incloure dues demandes claus: la primera i

¹⁰ En aquest sentit, caldrà valorar i observar críticament quin paper poden jugar plantejaments com els que es desprenen de la nova llei de serveis socials, denominada precisament "Llei de la Dependència", en la mesura que es parteix del reconeixement de la necessitat d'ajuda qualificada i sostenible a un conjunt molt plural de situacions caracteritzades per l'existència de relacions dependents entre les persones.

fonamental, l'habitatge social protegit i les segones, l'ocupació i les activitats protegides.

L'habitatge protegit, l'habitatge social, és la gran assignatura pendent del nostre rudimentari Estat del benestar. Són moltes les línies escrites sobre l'escalada exponencial de l'especulació del mercat immobiliari a Espanya, i a Catalunya en especial. No incidirem de nou en aquesta problemàtica que té una de les seves causes en una lectura parcial d'allò que significa proveir de nivells dignes de benestar a la societat. Durant la segona meitat del segle XX, els països de l'Europa mediterrània han desenvolupat el sector immobiliari com a sector motor de la seva economia i, per aquest motiu, la producció d'habitatge assequible de lloguer ha estat una pràctica mínima en el nostre context. Es proveeix públicament la salut, es proveeix alimentació, educació, però des de la instauració de la democràcia a Espanya no hi ha hagut una oferta que es pugui considerar significativa d'habitatge públic i social per a la població amb baixos recursos econòmics o en situació de vulnerabilitat (EARHA 1999; Trilla 2004). Les persones sense sostre no estan totes al carrer, ans al contrari, la majoria, estan sota un sostre. Però aquest sostre és un recurs més dels que posen a disposició les institucions amb les quals elles i ells mantenen el seu vincle quotidià. S'ha de dir també que les derivacions que es fan a moltes de les pensions de la ciutat obliguen a tenir el ulls mig tancats perquè les condicions mínimes de salubritat i les garanties d'intimitat i protecció de les persones no es compleixen. Els albergs municipals són una resposta fonamental en la situació d'emergència i de transició cap a un altre destí per a aquest col·lectiu, però òbviament, ni cobreixen la demanda ni suposen un òptim residencial per la major part dels seus usuaris.

Hi ha, però, un ampli camp de possibilitats d'allotjament que dignifiquen tant la situació objectiva de la persona sense sostre com la dimensió més subjectiva de la seva existència. El dret al gaudi d'un espai propi, a la intimitat, és un aspecte fonamental de la nostra condició com a espècie humana. La necessitat d'aixopluc i de llibertat individual en la pràctica de l'habitar no està exempta d'altres necessitats com és la de tutelatge i cogestió. En aquest sentit, estratègies múltiples de convivència i corresponsabilització són pensables per a molts col·lectius socials, també per a les persones sense sostre. **Els pisos assistits o tutelats, els pisos petits de baixos lloguers o els nuclis residencials de caràcter comunitari obren un ventall de modalitats habitacionals que ajuden activament a l'emancipació individual en qualsevol etapa de la vida i a donar estabilitat a la persona sense sostre.**

Així doncs, podem afirmar que **l'accés a l'habitatge (digne) és un recurs bàsic per a la transformació de situacions de desapropiació** com les que viuen els nostres biògrafs. Per tant, el desenvolupament imaginatiu de noves fórmules residencials guiades i patrocinades per l'Estat del Benestar i per les entitats i associacions sense ànim de lucre són del tot necessàries. Explorar propostes innovadores i experimentals tant a nivell contractual i econòmic, com a nivell de tipologies arquitectòniques, es planteja com una exigència social i un repte creatiu per les societats contemporànies (Tejero 1999, EARHA 1999, Trilla 2004). D'altra manera pensem que no hi haurà possibilitat de revertir el procés, cada vegada més extensiu, de l'exclusió residencial a Europa, sobretot si el model social de la Unió Europea aspira a la integració i la cohesió social.

L'altra gran peça que sosté i integra als individus és, sens dubte, **l'activitat laboral**. Sense ànim d'endinsar-nos ara en l'anàlisi crítica de l'estat actual de les ocupacions i àmbits d'activitat protegits per entitats socials o l'Administració, sí voldríem dir que **la veritable clau de volta d'aquest espai social es basa, a la llum de les nostres entrevistes, en el fet de que la persona tingui una activitat amb sentit, és a dir, que pugui rescatar el valor d'ús de la seva acció**. La capacitat de sentir-se útil a través d'una feina comercial, de cura, d'hosteleria o fabril, o a través de participar en taller de cistelleria, en un magatzem drapaire, en un equip de futbol o en un grup de ball, està lligada de manera molt important a les condicions de l'entorn, a la comoditat i seguretat ambiental que genera aquest hàbitat. Hi ha doncs un **valor afegit de vital importància: l'amabilitat de les relacions socials i el tutelatge comprensiu i qualificat dels professionals que acompanyen a la persona i supervisen l'activitat, sigui aquesta pròpiament destinada al mercat laboral o no**. De la mateixa manera que la institució acaba gaudint de credibilitat, respecte i autoritat moral per la funció de guia i orientació dels professionals, els centres ocupacionals i les activitats creatives organitzades col·lectivament adquireixen un valor biogràfic que ens permet parlar d'un sentiment d'integració social (Arias, De Mingo i García 2004).

La persona se sent 'partícep de' i 'integrada a' un espai que identifica com a propi també en la mesura que integra el seu temps de producció i reproducció. Dit d'una altra manera, no hi espai d'acció sense temps. L'acte de 'fer' omple el temps de la quotidianitat. La qüestió és si aquest 'fer' qualifica i diversifica el temps, les hores del dia, amb sentit i amb sentiment d'utilitat. Ja hem presentat les conseqüències negatives i exclusores del temps 'mort'. A través de les biografies hem assistit a etapes vitals on la indefinició de l'espai i el temps ha estat una condemna i un estigma. On anar i què fer aquelles hores del dia durant les quals no es pot anar a dinar o sopar a un menjador públic? On descansar dignament quan s'està exhaust del carrer? Cobrir les hores intersticials del dia a través de llocs d'acollida per aquests parèntesis temporals que omplen la quotidianitat de les persones sense sostre és un recurs bàsic i escàs per a aquesta població. Els centres de dia fan la seva funció, però avui encara són pocs i per estades limitades, no estan preparats per a la diversitat que existeix dins del col·lectiu de persones sense sostre, entre ells el col·lectiu de drogodependents, i molts d'ells concentren a massa població per tal d'atendre adequadament les necessitats individuals. **Una redistribució territorial de locals oberts a activitats plurals com poden ser les de descans, entre altres —amb les justes exigències sobre l'ús acurat i respectuós de l'espai i de les persones amb les quals es conviu— es perfila com un recurs necessari, flexible als diferents usos i alliberador de la pressió del carrer** (Sanclemente 2005).

La creació de totes aquestes condicions de possibilitat que garanteixin el respecte als drets dels individus i alhora promoguin la seva vessant activa i creativa no és una comesa fàcil d'aconseguir. Alhora, sabem que la bona voluntat és només una peça més d'aquest complicat engranatge que, prèviament a totes les consideracions, requereix compromís, reconeixement i responsabilitat de totes les parts, els usuaris, els professionals i la societat. Ara bé, **l'experiència de viure sense sostre, justament per ser radical, integral i complexa sembla especialment fecunda per imaginar i posar a la pràctica iniciatives que responguin a aquest esperit**

d'innovació. No endebades, tal com hem vist a través dels testimonis dels biògrafs, el present vol dir un tornar a començar. Es tracta, però, d'un retorn diferent, marcat per nous límits i per un conjunt de velles potencialitats biogràfiques que poden rescatar-se.

Per aquest motiuensem que tots aquells recursos que potenciïn el treball biogràfic i deixin espai i marge de maniobra al subjecte són tan necessaris com aquells recursos (Renda Bàsica, habitatge social, ocupació i activitat protegides) destinats a combatre la reproducció de les desigualtats i les exclusions. Si, com dèiem, volem reformular i aprofundir el pacte de ciutadania implícit en els Estats del Benestar europeus, reclamem imaginació i voluntat polítiques i reclamem el compromís de la societat per fer de la política social un instrument sofisticat. La sofisticació que exigeix comprendre i respondre a la complexitat dels processos que integren i exclouen a les persones a les nostres societats.

BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Barcelona (2005) *Pla Municipal per a la Inclusió Social. Barcelona Inclusiva 2005-2010*, Barcelona: Sector de Serveis Personals, Ajuntament de Barcelona.

Adelantado, José (coord.) (2000) *Cambios en el Estado del Bienestar. Políticas sociales y desigualdades en España*, Barcelona: Icaria-Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

Arcarons, Jordi; Boso, Àlex; Noguera, José Antonio i Raventós Daniel (2005) *La Renda Bàsica de Ciutadania. Una proposta viable per a Catalunya*, Col·lecció Polítiques 45, Fundació Jaume Bofill, Barcelona: Editorial Mediterrània.

Arias, Begoña; De Mingo, Ana Belén i García, Rosa María (2004) "Respostes per a les PSH: des de la inactivitat a l'ocupació" a *Revista d'Educació Social* 27, 79-94, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Arrels Fundació (2004) *La casa de la Lluna*, Barcelona: Cristianisme i Justícia.

Avramov, Dragana (1995) *Homelessness in the European Union: Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s*. Fourth Research Report of the European Observatory on Homelessness, Brusel·les: FEANTSA.

Balbo, Laura (1994) "La doble presencia" a *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*, Barcelona: Icaria.

Balot, Jordi (2002) "Evolució del concepte de 'Sense Llar' " a *Memòria Arrels 2002*, Barcelona: Arrels Fundació.

Bauman, Zygmunt (2004) *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*, Barcelona: Editorial Gedisa.

Beck, Ulrich (1996) *La sociedad del riesgo*, Barcelona: Paidós.

Bourdieu (1993) *La misère du monde*, Paris: Seuil

Breckner, Roswitha (1998) "Just single cases? Procedures and methodological arguments for hermeneutic case-analysis". Ponència presentada a la *Conference on Biographical Methods in the Social Sciences*, setembre, Tavistock Clinic, Londres.

Brugué, Quim; Gomà, Ricart i Subirats, Joan (2002) "De la pobreza a la exclusión social. Nuevos retos para las políticas públicas" a *Revista Internacional de Sociología* 33, 7-45, Córdoba: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Brullet, Cristina i Torradella, Laura (2002) "Infants i famílies. Situacions i condicions de vida" a Carme Gómez-Granell et al.(coord.), *La Infància i les famílies als inicis del segle XXI*, Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU).

Brousse, Cécile (2004) *The production of data on homelessness and housing deprivation in the European Union: survey and proposals*, Theme 3, Eurostat, Brusel·les: European Comission. www.feantsa.org

Cabrera, Pedro José (1998) *Huéspedes del aire. Sociología de las personas sin hogar en Madrid*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.

----- (2000) *La acción social con personas sin hogar en España*, Madrid: Cáritas Española-Universidad Pontificia de Comillas.

----- (2004) "La vida al ras" a *Revista d'Educació Social* 27, 11-20, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Cardona, Àngels (2004) "Les persones sense llar i les polítiques socials" a *Revista d'Educació Social* 27, 21-40, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Caridad, Rubén (2004) "Persones sense llar i salut mental" a *Revista d'Educació Social* 27, 55-78, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Casañas, Joan (2000) *Viure és aprendre d'estimar. Abbé Pierre i el Moviment d'Emmaús*, Sabadell: Fundació Abbé Pierre.

Castel, Robert (1995) *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris: Fayard.

Centre Català de Solidaritat (2005) *CECAS EN XIFRES. Any 2004*, (inèdit), Barcelona: CECAS.

Chamberlayne, Prue; Rustin, Michael i Wengraf, Tom (eds.) (2002) *Biography and Social Policy. Experiences and life journeys*, Bristol: Policy Press.

Curran, Chris i Chamberlayne, Prue (2002) *A view from the street: Biographical case studies of homelessness*, London: Open University.

Drapaires d'Emmaús (2001) *Informe valoratiu de "L'Operació Fred"*, (inèdit), Sabadell: Drapaires d'Emmaús.

Declerck, Patrick (2001) *Les naufragés. Avec les clochards de Paris*, Paris: Terre Humaine, Plon.

Edgar, Bill; Meert, Henk i Doherty, Joe (2004) *Third Review of Statistics on Homelessness in Europe. Developing an Operational Definition of Homelessness*, Brusel·les: European Observatory of Homelessness, FEANTSA.

Equip EARHA (1999) "Eficàcia social de la política d'habitatge" a *Les desigualtats socials a Catalunya*, 391-521, Col·lecció Polítiques 24, Fundació Bofill, Barcelona: Editorial Mediterrània.

FEANTSA (2004) *Prevention Strategies to Combat Homelessness European Report*, Brusel·les: FEANTSA.

Fernàndez, Josep Anton i Chavarria, Adrià (eds.) (2003) *Calçasses, gallines i maricons. Homes contra la masculinitat hegemònica*, Barcelona: Angle Editorial.

Fischer-Rosenthal, Wolfram (2000) "Biographical work and biographical structuring in present day societies" a Johanna Bornat, Prue Chamberlayne, Tom Wengraf, T. (eds.) *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, London: Routledge.

Flaquer, Lluís (1999) *La estrella menguante del padre*, Barcelona: Ariel.

Flynn, Jim (2002) *Stranger to the System. Life Portraits of a New York City homeless community*, New York: Curbside Press.

Gol, Jordi (1984) "Ideologia i actituds predominats en el nostre sistema sanitari. Bases conceptuals per a un canvi" a Acarín, P.N et al. *Salut, Sanitat i Serveis Socials*, 141-170, Barcelona: Escola Superior d'Assistents Socials.

Gomà, Ricard (2004) "Prevenir i combatre l'exclusió social" a *Diari de Barcelona*. www.hemeroteca.diaridebarcelona.com

Goffman, Erving (1998) *Estigma. La identidad deteriorada*, Buenos Aires: Amorrortu editores.

Guillemard, Anne-Marie (1971) *La retraite, une mort sociale*, Paris: Mouton.

Institut d'Estudis Catalans (1995) *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Edicions 62.

Instituto Nacional de Estadística (2004) *Encuesta sobre las personas sin hogar*, Madrid: INE.

Izquierdo, Maria Jesús (1998) *El malestar en la desigualdad*, Madrid: Cátedra.

Jansà, Josep Maria et al. (1999) "La salut de la població sense sostre a la ciutat de Barcelona" a *Barcelona Societat* 10, 46-54, Barcelona: Observatori Barcelona, Sector de Serveis personals, Ajuntament de Barcelona.

Manciaux, Michel (2003) *La resiliencia: resistir y rehacerse*, Barcelona: Gedisa.

Lemkow, Louis; Tejero, Elisabet i Torrabadella, Laura (2000) *Costos biogràfics en la lluita pel benestar*, Barcelona: Editorial Mediterrània.

Meca, Pedro (2004) "Companyys de la nit", a *Revista d'Educació Social* 27, 109-120, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Marshall, Thomas Humphrey (1998) *Ciudadanía y clase social*, Madrid: Alianza.

Muñoz, Manuel; Vázquez, Carmelo y Vázquez, José Juan (1998) *Atrapados en la calle. Testimonios de personas sin hogar con problemas de salud mental*, Madrid: Consejería de Sanidad y Servicios Sociales, Comunidad de Madrid.

Murard, Numa (2003) *La morale de la question sociale*, Paris: La dispute.

Obra Social de Santa Lluïsa de Marillach (2004) *Memoria anual 2003*, Barcelona: Obra Social de Santa Lluïsa de Marillach.

Oevermann, Ulrich et al. (1987) "Structures of Meaning and Objective Hermeneutics" a *Modern German Sociology*, Nova York: Columbia University Press.

Observatori Barcelona (2004) "Dades sobre l'evolució de l'atenció a les persones sense sostre a la ciutat de Barcelona", ponència presentada a la *Jornada sobre El Dia Internacional de Lluita contra l'Exclusió Social*, celebrada al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, octubre.

Peña, Joan (2004) "Nadal en un lloc de mort", a *La Farga* 5, 5-7, Barcelona: Sta. Lluïsa de Marillach.

Projecte Sostre (2002) *Història del Projecte Sostre*, (inèdit), Barcelona: Projecte Sostre.

Rosenthal, Gabriele (1991) "La estructura y la Gestalt de las autobiografías y sus consecuencias metodológicas", *Historia y Fuente Oral* 5, 105-110.

----- (1993) "Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in generating Stories for Narrative Biographical Interviews", *The narrative Study of Lives*, Londres: Sage.

----- (1995) *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*, Frankfurt: Campus Verlag.

Sanclemente, Cristina (2005) *Drogodependents sense sostre*, (inèdit), Barcelona: Àmbit Prevenció.

Schütz, Alfred (1962) "Common-sense and scientific interpretation of human action" a *Collected Papers* 1, Den Haag: Nijhof.

Schütze, Fritz (1983) "Biographieforschung und narratives Interview", a *Neue Praxis* 3, 283-294.

Trilla, Carme (2004) "Habitatge i exclusió social" a *Revista d'Educació Social* 27, 41-53, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Tejero, Elisabet (1999) "Habitatge i desigualtats socials a Catalunya en la dècada dels noranta" a *Informe per a la Catalunya del 2000*, 137-147, Fundació Jaime Bofill, Barcelona: Editorial Mediterrània.



VIDES AL DESCOBERT:
ELS MÓNS VISCUTS DEL FENOMEN
'SENSE SOSTRE'

Proposta per a un 'catàleg'

Autores:
Elisabet Tejero i Laura Torrabadella
(Col·lectiu d'Estudis Biogràfics)

Fundació Jaume Bofill
Barcelona, juny 2005

Índex

I.	Presentació.....	3
II.	Aspectes claus del concepte sense sostre i característiques de la població.....	4
	1. Què s'entén per persones sense sostre?.....	4
	2. Perfils sociodemogràfic de les persones sense sostre: el cas de Barcelona.....	7
III.	El móns viscuts del fenomen sense sostre.....	11
	1. L'amor i el desamor.....	11
	2. Diners, feina i sostre com a miratges.....	14
	3. Cos, consum i salut.....	17
	4. La relació amb les institucions.....	20
IV.	Conclusions i propostes.....	22
	1. La comprensió: reflexions sobre l'experiència sense sostre.....	22
	2. L'acció: responsabilitat de l'Estat, compromís de la societat	24
V.	Bibliografia.....	27

I. Presentació

Des de finals dels anys noranta, la Fundació Jaume Bofill ha tingut un paper protagonista en el debat sobre la desigualtat social en el nostre país, tal com mostra la línia oberta amb els Simposis sobre Desigualtats Socials a Catalunya celebrats l'any 1998 i l'any 2005, i la creació d'un panel de desigualtats en curs des de l'any 2001. Des d'aleshores, la Fundació ha mantingut la inquietud per abordar la qüestió del fenomen sense sostre en el nostre context i aquesta s'ha concretat finalment en la recerca que a continuació us presentem.

Més específicament, La Fundació Jaume Bofill es planteja abordar el fenomen de les persones sense sostre a partir de dues propostes complementàries de reflexió i acció. En primer lloc, s'aposta per fer **un estudi que explora les vides d'un conjunt de 'persones sense sostre'** amb la intenció de comprendre les seves trajectòries biogràfiques i, a partir d'elles, aproximar-nos al conjunt del fenomen 'sense sostre'. En segon lloc, la Fundació —preocupada per la difusió i impacte de la recerca científica— s'ha plantejat apropar aquests materials biogràfics a la ciutadania a través d'una exposició gràfica i itinerant per diferents municipis del nostre país. Amb aquest doble abordatge es pretén donar a conèixer el fenomen de les persones sense sostre i sensibilitzar a la població sobre una situació quotidiana i alhora desconeguda. Aquest document recull sintèticament algunes de les aportacions claus de la recerca que pren per títol **Vides al descobert. Els móns viscuts del fenomen sense sostre**.

Les paraules del sociòleg Pedro José Cabrera, gran coneixedor del fenomen sense sostre a l'Estat espanyol, ens situen davant d'una realitat terrible i no voluntària.

En el marco de una sociedad rica, desigual e injusta sólo es posible hablar de las consecuencias terribles de encontrarse sin hogar (...) otra cosa distinta es que el ser humano disponga de una extraordinaria capacidad de adaptación y aprendizaje que le permite extraer enseñanzas incluso en las situaciones más oscuras, manteniendo su creatividad y su capacidad de generar belleza hasta cuando se encuentra en los pozos más profundos de la desesperación.

Aquesta cita ens adverteix del perill que suposa pensar les persones sense sostre com a persones que escullen la vida que porten. Així, la figura literària del rodamón bohemí i lliure, una figura pròpia de l'imaginari col·lectiu i sovint plasmada a través dels mitjans de comunicació, no tindria altra funció que tranquil·litzar les consciències de la nostra societat benestant. Però és necessari, igualment, emfasitzar i fer visible la capacitat de les persones sense sostre en tant que éssers humans, de posar en marxa pràctiques de canvi, d'acció i de transgressió, si es vol irrellevants en un sentit global, però de gran importància pel propi subjecte i pel seu itinerari personal.

II. Aspectes claus del concepte sense sostre i característiques de la població

Independentment de les etiquetes i del moment històric, les **persones sense sostre** han representat sempre un tipus de pobresa difícil d'assumir per l'imaginari social: 'vagos y maleantes', 'carrilanos', transeünts, indigents, rodamons, sense llar, sense sostre... aquestes són algunes maneres de donar nom a persones que són vistes com els 'altres', mai nosaltres.

L'**exclusió residencial** que pateixen les persones sense sostre no és altra cosa que la punta de l'iceberg d'un fenomen de més ampli abast i conseqüències, l'**exclusió social**.

ne le
Què és l'**exclusió social**? El concepte d' **exclusió social** fa referència a un **procés dinàmic i multidimensional** segons el qual els individus es veuen subjectes a situacions de **privació múltiple**. Es tracta d'una privació que afecta a l'accés als recursos i béns materials, a la formació i a la informació, així com a la participació social i cultural. Però aquesta privació incideix també en l'àmbit dels afectes més pròxims, en l'àmbit del compromís associatiu i polític i, en conseqüència afecta al desenvolupament dels drets socials i constitucionals bàsics. La **interiorització de tota aquesta constel·lació complexa de pèrdues i mancances** genera uns efectes perversos pel propi subjecte que toquen de ple la construcció de la identitat i les fonts de sentit necessàries per viure com a persona i com a ciutadà.

La **dimensió temporal i de procés** és bàsica per entendre que la situació d'exclusió de les persones sense sostre no és estàtica; que la persona pot passar per diferents estadis de privació, que aquesta és una experiència que pot viure's amb diferents intensitats. Donades aquestes coordenades, 'exclusió' no és una categoria totalitzadora i, en aquest sentit, fóra més pertinent utilitzar el terme en plural i parlar d'exclusions...

1. Què s'entén per persones 'sense sostre'?

Una persona sense sostre és *"tota aquella persona que no pot accedir o conservar un allotjament adequat, adaptat a la seva situació personal, permanent i que proporcioni un marc estable de convivència, bé sigui per manca de recursos econòmics, bé sigui per tenir dificultats personals o socials per portar una vida autònoma"* (Federació Europea d'Entitats Estatals que treballen amb els sense sostre, FEANTSA)

Com a representació tipològica, el **perfil sociodemogràfic mig** de la persona sense sostre a l'actualitat seria el següent: es tractaria d'un home sol al voltant de quaranta anys, amb una baixa qualificació formativa, i que com a causa o efecte de la seva situació sense sostre, ha perdut els seus lligams familiars i afectius, manté una escassa o nul·la participació en el mercat laboral, és addicte bàsicament a l'alcohol, té una salut mental precària i porta anys sense tenir un sostre propi. Per tant, estem parlant del perfil d'una persona

dependent, d'una persona que en funció de criteris objectius és pobre i està exclosa dels circuits de benestar de la societat. Una de les dades més colpidores quan es parla d'aquesta figura-tipus és l'esperança de vida. Moltes de les persones sense sostre no superen la dècada dels cinquanta.

PERFIL SOCIODEMOGRÀFIC MIG DE LA PERSONA SENSE SOSTRE EN L'ACTUALITAT

- home
- sol
- 43 anys
- problemes de salut mental
- alcohòlic
- relacions familiars deteriorades o inexistents
- estudis primaris
- atur o vinculació precària al mercat de treball
- porta dos o tres anys sense sostre
- té una esperança de vida de 57 anys

Tot i que aquest és el perfil que tots els experts coincideixen a dibuixar quan es vol descriure aquest col·lectiu de persones, cal tenir en compte l'**emergència de nous fenòmens** que transformen i fan més complexe l'escenari sociològic i polític del fenomen sense sostre. Aquests canvis tenen a veure amb la transformació històrica i social del nostre país. L'Ajuntament de Barcelona considera que aquests fenòmens emergents comencen a fer-se reconeixibles en el nostre context a partir dels anys noranta, malgrat ja s'havien començat a manifestar als Estats Units una dècada abans.

NOUS FENÒMENS EMERGENTS DE LA REALITAT SENSE SOSTRE

- famílies (dones soles amb fills a càrrec)
- juvenilització (masculina i femenina)
- problemes d'addicció a les drogues
- malaltia mental
- immigració
- transclassisme ('gentrification')

De les realitats emergents destaca l'efecte 'democratitzador' del fenomen **sense sostre** en el sentit que es travessen les fronteres de gènere, de classe social (gentrification¹), d'origen ètnic i de consum de tòxics. Cada vegada hi ha més dones i joves de classe mitjana. Les separacions i la violència domèstica són bona part dels detonants de la situació sense sostre per a moltes dones joves. Cada cop el consum de drogues és més accessible a totes les butxaques i a ambdós sexes; el consum es rejoveneix i el seu impacte en la salut mental es fa més extensiu.

Però quines són les causes i detonants d'una situació sense sostre? Quins trets i circumstàncies vitals envolten aquesta situació? FEANTSA diferencia entre factors de risc (*risk factors*) que poden desembocar en un situació sense sostre, i factors detonants (*trigger factors*) que acaben conduint a l'experiència de l'exclusió residencial. De manera significativa, aquesta federació d'entitats alerta que hi ha una part de la població que no pot ser *a priori* ser considerada 'població de risc' però que pot acabar sent sense sostre com a conseqüència de factors detonants com poden ser un abandonament, un trencament familiar, emocional, una sortida de l'exèrcit, de la presó, de l'hospital entre altres.

Tanmateix, els experts coincideixen en assenyalar que en l'origen del fenomen sense sostre es troben situacions de risc o vulnerabilitat de naturalesa econòmica, institucional, de salut, psicològiques, familiars etc que poden acabar convertint-se en 'esdeveniments vitals estressants'. Aquelles situacions que apareixen de manera més recurrent en la literatura són les següents:

SITUACIONS DE RISC O VULNERABILITAT EN LA GÈNESI DE L'EXPERIÈNCIA BIOGRÀFICA SENSE SOSTRE

- atur
- pèrdua econòmica (ex. desnonament)
- malaltia física, lesió o accident
- malaltia mental
- abús d'alcohol o drogues
- ludopatia
- prostitució
- abús i maltractament sexual
- problema familiar, pèrdua o trencament de relació de parella o familiar
- separació del mitjà social habitual (p.ex. pertanyença a cos especial exèrcit; ex. Legión).
- delinqüència i problemes judicials
- internament institucional

¹ 'Gentrification' és el terme anglosaxó que defineix aquells processos socials que afecten o es veuen afectats per la participació de persones de classe mitjana i mitjana alta.

No obstant això, no hi ha experiències crítiques que, per si soles, condueixin a una situació sense sostre. És a dir, hi ha un consens entre els estudiosos a l'hora de determinar que allò que condueix a una situació sense sostre no és un únic esdeveniment sinó la **convergència** i la **interacció** d'alguns o de molts dels factors causals apuntats. És difícil destriar i, per tant construir sociològicament, la dinàmica d'un procés multicausal i multidimensional com és el procés d'esdevenir persona sense sostre. Alguns d'aquests autors intenten demostrar que l'aparició dels factors apuntats habitualment té lloc abans i/o durant del procés que desemboca en una situació sense sostre, i no després.

2. Perfil sociodemogràfic de les persones sense sostre: el cas de Barcelona

A continuació es presenten algunes de les dades més destacades que caracteritzen el fenomen sense nostre en el nostre context. En aquest àmbit la visió de conjunt és necessàriament modesta en la mesura que es compta bàsicament amb dades estimades pel conjunt de l'Estat, així com amb aportacions més específiques únicament circumscrites a l'àmbit de la ciutat de Barcelona. Catalunya, certament, apareix mínimament representada perquè tampoc existeixen dades organitzades a nivell de Comunitat Autònoma. Recordem que les atencions a la població sense sostre es realitzen en l'àmbit municipal i, per tant, és aquesta administració local, entre un conjunt significatiu d'iniciatives privades sense ànim de lucre, la que desenvolupa dispositius específics per cobrir les necessitats d'aquest col·lectiu i registra estadísticament la seva incidència.

Barcelona és el nucli territorial bàsic per entendre el fenomen sense sostre en el context català. Com a gran ciutat aplega la major part dels serveis d'atenció destinats a aquest col·lectiu i, per tant, concentra i atrau a bona part del mateix. Tal com destaca la darrera l'enquesta de l'INE sobre la població sense sostre a l'Estat espanyol, el 41% dels centres registrats d'atenció a persones sense sostre s'ubiquen en municipis de més de 500.000 habitants, de tal manera que s'observa un '**efecte concentració**' en els **grans nuclis urbans**. Les dades de la ciutat de Barcelona no només són interessants per la representativitat estadística, sinó per la capacitat de descriure tant les tendències d'evolució de la població sense sostre que es poden estar donant en altres grans nuclis urbans, com les característiques i especificitats actuals d'aquesta població.

Segons càlculs de l'INE, l'estimació de població sense sostre a l'Estat espanyol oscil·la entre 16.000 i 21.500 l'any 2003. Més concretament, a tot l'Estat es parla de l'existència d'unes **18.500 persones sense sostre**. Aquestes dades no apareixen desagregades per Comunitats Autònomes i, per tant, és difícil arriscar-se a estimar la xifra de persones sense sostre que hi ha a Catalunya. Conèixer aquesta dada exigeix una recerca específica destinada a recaptar les dades existents a entitats públiques o privades que de manera directa o indirecta, constant o esporàdica, destinen recursos personals i econòmics a l'atenció de persones sense sostre. Els càlculs aproximats se centren en l'àmbit

de les ciutats grans i, en aquest sentit, responsables municipals i membres d'entitats privades sense ànim de lucre de Barcelona estimen que hi ha més de 4.000 persones sense sostre a la ciutat. De totes maneres, tan Cabrera quan fa referència a Madrid, com altres responsables municipals de Barcelona, adverteixen que la xifra no és exageradament superior a la que estimen els estudis existents o els registres municipals. Cal, doncs, ser molt curosos i no magnificar el pes quantitatiu del fenomen sense sostre a les nostres ciutats.

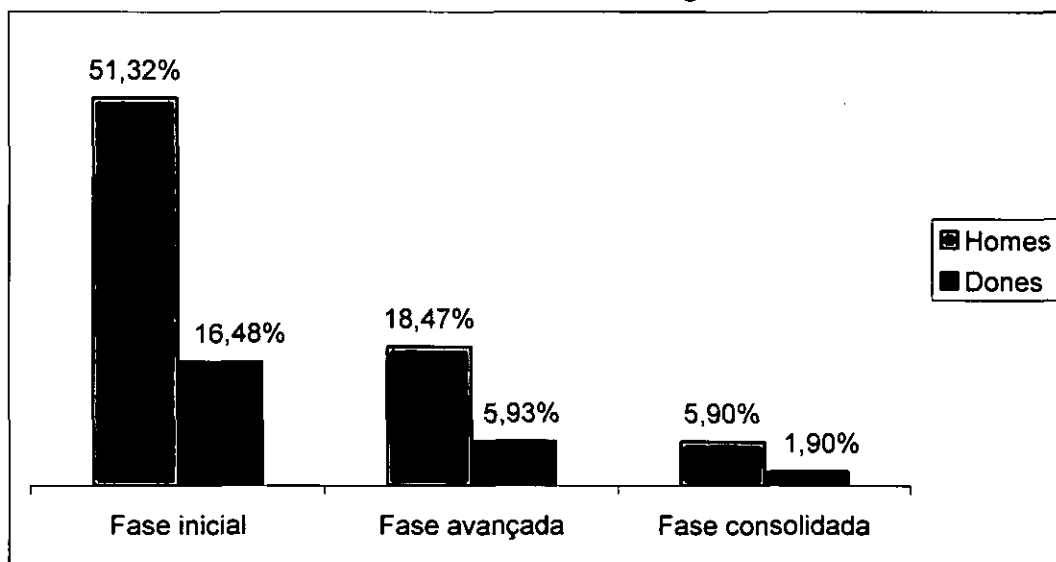
Segons les dades de l'Ajuntament de Barcelona corresponents a l'any 2003, els serveis socials van atendre **3.477 persones sense sostre a la ciutat**. Aquesta dada està construïda a partir del criteri de definició institucional d'una persona sense sostre, segons el qual és persona sense sostre qui fa ús dels serveis socials adreçats a aquesta població. Les xifres amb les què treballen les administracions públiques, per tant, fan referència exclusiva a la població usuària dels serveis, ja sigui de manera puntual o continuada.

El gràfic 1 presenta una imatge molt clara de com es distribueix el col·lectiu d'homes i el col·lectiu de dones segons **la fase de desestructuració** en la que es troben. Els serveis municipals distribueixen la població sense sostre en funció d'aquestes fases per tal d'objectivar la situació de pèrdua de materialitats i de vincles emocionals i de suport de cadascuna de les persones ateses, a la vegada que recullen la dimensió temporal i de procés de la seva experiència sense sostre.

Aquestes fases són: **la fase inicial** que inclou a les persones o famílies que han estat fins a tres anys al carrer; **la fase avançada** faria referència a aquelles persones o famílies que porten entre tres i cinc anys al carrer i **la fase consolidada** recolliria les persones o famílies que fa més de cinc anys que viuen al carrer. A través d'aquest indicador complex, una de les qüestions que més preocupa a les institucions que actuen sobre aquest col·lectiu és recollir la dimensió de procés per tal de prevenir situacions sense sostre incipients i intervenir sobre les més cronificades.

Els homes són majoritaris quan ens referim a la fase inicial (51,3%) i a la fase avançada (18,47). Però ens interessa destacar que en l'estadi de desestructuració consolidada, que representa un 9% de la població atesa que ha passat més de cinc anys d'estada al carrer, **són les dones les que, qualitativament, presenten un major grau de deteriorament.**

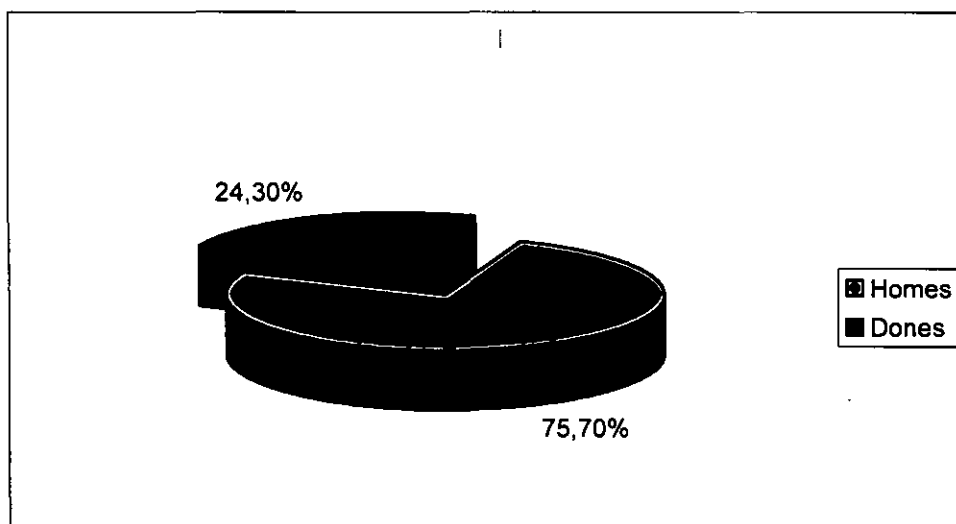
Gràfic 1: Fases de desestructuració segons sexe



Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

Els individus sols constitueixen el gruix de la població atesa en un 74,50%. Es tracta majoritàriament d'homes (en un 75% dels casos) al voltant dels quaranta anys, en concret amb una edat mitjana de 43,4% anys. També cal tenir present que la gran majoria de població atesa són homes en fase de desestructuració avançada, amb una mitjana de 3 anys de temps al carrer.

Gràfic 2: Població atesa segons sexe

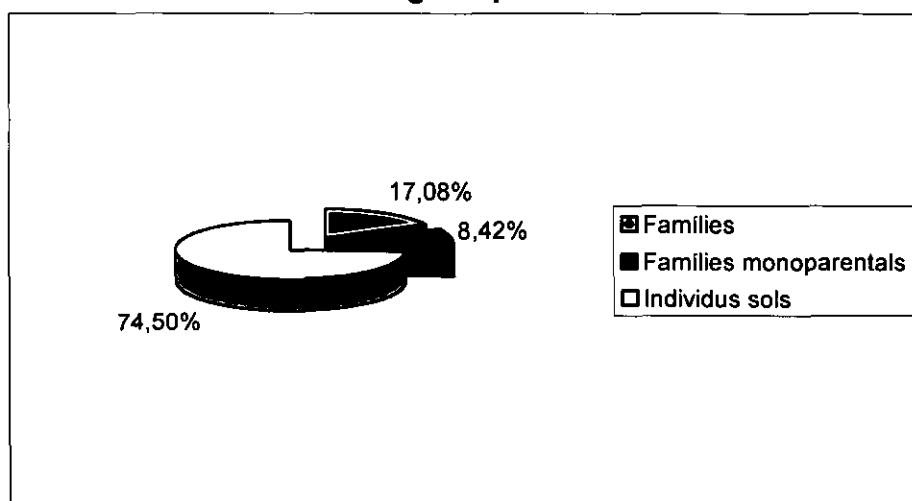


Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

Si bé és cert que el fenomen sense sostre és un fenomen de persones soles veiem com **els nuclis familiars tenen un pes significatiu (25,50%)**. En concret es tracta de famílies, joves moltes d'elles, que han passat al voltant d'un any al carrer fruit d'un desnonament, per exemple, i que fan un ús puntual dels serveis adreçats a la població sense sostre. Un 8,4% del total de persones ateses són famílies monoparentals, és a dir, de dones soles amb fills al seu càrrec.

La incidència de les dones en el fenomen sense sostre, un 24%, està encara significativament per sota dels homes, però totes les fonts consultades apunten cap al seu progressiu augment. Les separacions o divorcis, molts d'ells a causa de la violència domèstica, i la incidència extensiva de la droga, s'assenyalarien com algunes de les causes centrals d'aquesta evolució a l'alça.

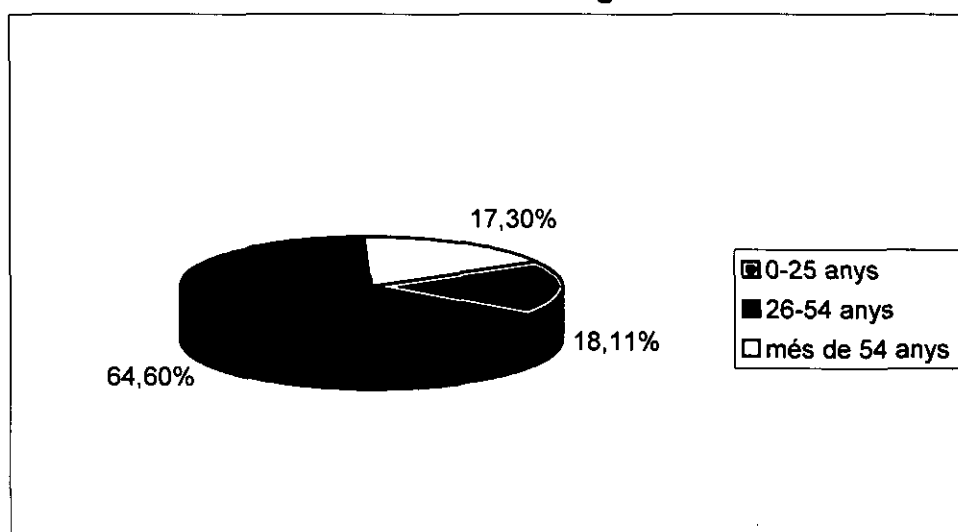
Gràfic 3: Població atesa segons persones soles o famílies



Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

Cal prendre també en consideració la distribució de la població per edats. El gruix de les persones sense sostre, amb un percentatge del **64,6%**, se situa en **el que podem anomenar l'edat adulta**. En ambdós extrems d'aquesta distribució, pràcticament al mateix nivell, en un 17% o 18%, es concentra la població més jove i la població més gran. Certament, aquests dos extrems preocupen en un doble sentit. Per una banda, la gent gran està en pitjors condicions de salut i necessita més atenció, i per l'altra, la gent jove té encara una trajectòria molt llarga per endavant sobre la qual cal intervenir per tal de prevenir la cronificació de la situació sense sostre.

Gràfic 4: Població atesa segons edat



Font: Direcció de Benestar Social, Sector de Serveis Personals
(Ajuntament de Barcelona)

També cal considerar l'increment de persones procedents de la immigració que, independentment de la fase de desestructuració en la que es troben, estan canviant el perfil tradicional de la població sense sostre al nostre país. Així, tenim que un **36,2% del total de persones sense sostre ateses a l'Ajuntament de Barcelona és estrangera**. Els responsables tècnics alerten sobre el previsible augment d'aquesta proporció en els propers anys.

III. Els móns viscuts del fenomen sense sostre

1. L'amor i el desamor

Per educar un infant, per convertir un ésser biològic en ésser social i en un ciutadà cal amor de la mateixa manera que calen normes. **Però l'amor és producte d'un treball, existeix en quantitat limitada i està desigualment distribuït en la societat.** D'alguna manera podríem dir que les desigualtats en els afectes reproduïxen altres tipus de desigualtats i el seu impacte es fa sentir al llarg del temps. L'amor no ve del no res, és un producte elaborat, el resultat d'una acció i transformació contínues. Acostuma a haver-hi una relació entre l'amor que un rep o ha rebut i l'amor que un dona o pot donar, sense que això exclogui la possibilitat d'estimar sense haver estat estimat.

La socialització en l'àmbit de les relacions familiars pren un protagonisme inqüestionable per construir-nos com a subjectes afectius, que estimen i s'estimen a sí mateixos. La família és la institució bàsica de socialització i, en qualsevol de les seves formes, és qui dota als individus de la primera identitat individual i social. Però les relacions familiars poden ser molt ambivalents ja que **la família pot ser un lloc d'amor i generositat, d'aprenentatge, de la cura de la salut, de garantia enfront de la precarietat, i de protecció enfront l'exclusió; però també pot ser un lloc d'opressió, d'ofegament, de violència contra el més dèbil, de discapacitació de les potencialitats afectives i d'exclusió i ruptura del vincle social.**

Dir que cal amor per fer d'un infant un adult, és dir que cal rebre per ser. I de la mateixa manera, cal ser per donar.

El dolor de l'abandonament

Yo no sabía lo que era una familia, no sabía lo que era el significado, el valor que tiene una abuela, que tiene una madre, todo eso ¡es que aún no!, ¡no lo sé! No sé lo que es un beso, no sé lo que es un juguete, ¿tú sabes la envidia que me daba a mí los domingos que en el hospicio venían los padres a visitar a los internos y yo y mi hermano más solos que la una...eso es fuerte, es fuerte el que lo ha vivido, muchas veces cogíamos y nos marchábamos al campo de fútbol para no ver

Maltractament i silenci

Jo tenia por, jo no havia explicat mai què em passava, com em tractaven, que em castigaven sense menjar, m'amenaçaven de tancar-me, clar si jo m'hagués escapat i ho hagués explicat se les podien haver carregat, i molt, però jo no sabia, jo estava espantat

Quan vaig poder vaig escapar-me no vaig parlar-ho amb els pares, ni amb els meus germans ni amb ningú ho vaig parlar durant moltíssims anys, fins fa poc que ja ho he comentat amb uns psicòlegs d'això que em va passar de petit, els meus pares no m'haurien cregut i jo m'hauria sentit molt pitjor, per això vaig callar

La relació pare-fill i la identitat en conflicte

Als onze anys els meus pares es van separar, jo volia estar amb el pare, però quan jo li vaig dir d'anar a viure amb ell em va dir que no, que no podia ser, que ja havia trencat la família i el que no faria seria separar els germans, llavors pues jo clar el que volia era situar-me, en un lloc o un altre, i llavors vaig decidir quedar-me amb ella i deixar de veure el meu pare, i li vaig dir que no volia saber res més d'ell. Acte seguit el meu germà se'n va anar a viure amb ell, llavors clar això em va, em va, em va tocar, bueno, als quinze anys vaig començar a consumir

Grans records d'infància, no. La majoria de coses que feia se'm reprotxaven, després d'això te n'adones i tenir un pare que em digués, 'que bé ho has fet això', mai. Sempre he tingut bones mans, era bo en aquest aspecte, podem dir que l'alumne aventatjava al mestre, però el meu pare trobava malament tot el que jo feia

Sentir-se diferent i incompès

Jo sempre tenia aquest pensament, primer ells, després jo, si s'havia de repartir jo sempre em quedava amb la pitjor part, perquè tots els meus germans es fan regals entre ells, i queden, s'ajunten i fan festa i ho viuen com una família normal, jo mai, jo sempre he estat apartat

La meva germana és més forta, té les coses més clares, és més, bueno ella la seva carrera, estava treballant en un lloc, ara està en un altre molt millor, molt ben situada, té una parella que porten set anys, tenen projectes de tenir un fill, clar tothom em deia "no vegis quina germana que tens" i jo em considerava una merda i clar em feia molta ràbia

Ruptura familiar i carrer

Quan jo estava amb els meus pares, no m'hagués imaginat mai que acabaria en un alberg, però això que et facin fora de casa és molt dur, nadie se da cuenta de lo que tiene hasta que lo pierde, ¿no?

Cuando ya ves el desprecio de la gente que te rodea, las puertas se te cierran, dónde has estado muy bien ya no puedes estar, cuando empezó a pasar esto, ya me fui de aquí, ya me marché, me fui

Homes separats i desemparament

A vegades penses, podries recórrer a ells, als meus amics, però què faràs, els diràs que ha vingut una dona i que m'ha enganyat? i aleshores tu mateix penses que has fracassat (...) ara ja desconfies de tothom, jo per exemple, una relació amb una altra dona sí la tindria, però ja t'ho penses més i dius, "serà perquè m'estima o serà perquè em vol treure algo?", que ara no em treuria res, però et queda l'angoixa, un trencament de parella, marca, marca

La vivència de la soledat

Estic molt trist, jo em foto uns farts de plorar sol allà baix a l'habitació, però plorar, eh? perquè sí, convisc amb gent i amb les germanes del centre, però em trobo sol

No em sento bé, aquí estic distreta i no paro, però quan arriben les set, pensar que he d'anar a la pensió i estar sola, que no dorms, que tens nervis, em diuen que estic molt trista i hi ha algo que falla, i jo sé el que falla, és la meua dependència, no sé estar sola i jo vull que s'entengui

L'amistat i l'amor com a possibilitats

Ahora vivo muy bien con mi hermana, bueno, en realidad es mi amiga pero como si fuera mi hermana, nos reunimos, nos escuchamos, nos divertimos

He conseguido volverme a hablar con mi familia, voy los domingos a verlos, ducho a mi madre, como con ella y con mi hermana, son muy majos, y tengo otro hijo que es el único que tengo ahora y me llevo muy bien con él

Estoy viviendo con un chico que me parece que es lo mejor que me ha pasado en la vida, porque es una bellísima persona, es un chaval que siempre me da ánimos, hemos conseguido los dos mucho, pretendemos vivir tranquilos y ayudar cuando se pueda y a quien se tenga que dar cariño

2. Diners, feina i sostre com a miratges

Les persones sense sostre no poden accedir a un habitatge autònom, així com tampoc obtenir una feina remunerada que els permeti mantenir-se pels seus propis mitjans. A dia d'avui, la major part de les persones sense sostre són persones 'suportades o sostingudes' per un precari sistema de protecció social que actua de manera desigual davant dels processos d'exclusió social. **La precarietat sostinguda per compte d'altres**, la dependència, els deixa en una situació de 'llibertat limitada i condicionada' al propi sistema de protecció i, en definitiva, els deixa atrapats a la lògica institucional en concret, i a lògica dels esdeveniments econòmics i polítics de la societat en general.

Tant el mercat de l'habitatge especulatiu i liberalitzat com el mercat de treball desregulat i precari s'apunten com a causes estructurals del fenomen sense sostre. Conseqüentment, superats els obstacles d'accés a l'habitatge i a l'ocupació, hi hauria moltes més possibilitats de contenir o revertir l'existència d'aquest fenomen. Una mirada biogràfica a les condicions de vida passades i presents de les persones sense sostre, però, ens permet argumentar que **el protagonisme donat al binomi 'habitatge-treball' no explica la complexitat de la realitat de les persones sense sostre en la nostra societat**. Dit d'una altra manera: ni aquest binomi és la causa primera de quedar-se al carrer, ni la solució als problemes sense sostre passen bàsicament per tenir una feina i un lloguer accessibles. De fet, la situació de vulnerabilitat que envolta tot el procés vital d'una experiència sense sostre impedeix que fins i tot les pròpies persones afectades vegin com a horitzons realistes la possibilitat d'obtenir una feina i un pis en condicions de mercat.

Precarietat i dependència

Con la paga uno no llega para pagarse la pensión, si comes no duermes, si duermes no comes

No tinc res, la pensió aquesta i 5 € que em donen cada dia que es gasten en un moment, tu pots pensar que això és al·licient ningun?

Te ves muy mal pidiendo, hay sitios donde sólo te dan en la iglesia, es el único sitio donde puedes pedir porque la gente no te da nada. Te ves sin un duro y piensas no tengo tabaco, de esto, lo otro, pues véte y búscate la vida, yo lo hacía en las tiendas, entraba y decía, 'mira, por favor, que me he quedado sin un duro'

Nos pusimos a limpiar los vidrios de los coches y también las puertas metálicas de las tiendas pero cuesta que te den algo, algunos se enfadaban y yo me sentía fatal

Pan y agua, algún día nos permitíamos el lujo de comprarnos un poco de mantequilla. Un día sí, un día no nos íbamos al lavabo de un bar a lavarnos. Necesitábamos 5 litros para ducharnos, y mientras una se lavaba, la otra se tomaba un café. Mi amiga tardaba media hora, yo ya no sabía qué hacer con el café

Passava dies de molt de fred, d'anar a dormir sense haver menjat res, però ja em buscava la vida, tampoc em moria de fam, tenia que menjar, no? si em volia pagar un petit luxe o volia un calçat, tenia que robar, o a la botiga, o bé fora. Un dia se'm van creuar els cables, vaig veure molt de diner i vaig entrar a la botiga, a veure si em solucionava la vida, no em va sortir bé, em van denunciar i ara estic pagant les conseqüències

De l'hiperconsum al no-consum

Jo he estat guanyant un milió de peles al mes i ho he liquidat, entre tot el que he perdut fan uns cent quilos, que aviat està dit

Yo me he divertido mucho, me lo he pasado muy bien, a mi me han salido millonarios que me ofrecían dinero y yo me reía, era mi ambiente. Cuando me casé vivía con una familia multimillonaria, nos íbamos de vacaciones, teníamos tres criadas y nos ha gustado mucho la fiesta, yo he vivido como una reina y he hecho de mi capa un sayo

La inèrcia de la pèrdua i la resignació

Ella s'ho ha endut tot, jo mai no n'he sabut res d'on pot estar, tampoc he tingut ganes de saber-ho, allò que dius, bueno, l'ha fet, l'ha fet, que li aprofiti, és més tristes que ràbia el que et queda dins quan estimes a una persona

Vaig passar un any a l'hospital, cada vegada més ensorrat, jo tenia un deute anterior del banc i vaig haver de demanar una hipoteca per poder fer front al pagament, tampoc pagava a la Seguretat Social, mentre estava a l'hospital va haver-hi l'embargament i em van prendre el pis

Exclusions del mercat de treball

Degut a l'atur he hagut de venir a parar aquí, si no, no hauria d'haver vingut a parar per res, fa uns vint i pico d'anys que m'he quedat aturat i des de llavors no hi ha hagut manera de forma de trobar una feina rendible, aquest ha estat el meu problema

Cuando empecé a rehabilitarme ya me dió por buscar trabajo, cuando se me acabó el contrato al cabo de un mes y vi que no me lo renovaban pues hubo un día que sí, que bebí, claro me vi otra vez sin trabajo, entonces la trabajadora social me dijo "yo de ti ahora no me preocuparía por el trabajo, yo primero me arreglaría la boca y me cuidaría para coger buena imagen y después buscar trabajo"

Desarrelament i estranyesa vital

Aquí al centre es veu que costa molt entrar, quan l'assistenta social em va dir que m'havia aconseguit plaça es va posar contentíssima, 'estaràs millor que a casa teva', em va dir. Un dia d'aquests li diré, 'vostè no ha estat casa meva'

Sí, de cartes me'n van enviar moltes i a última hora va venir la policia i em va portar a l'assistenta social, però ja els vaig dir que no me'n volia anar, perquè jo no me'n volia anar, eh? i la policia em deia, 'però no veu que vostè no està bé, que no pot viure en aquestes condicions?'

He patit insomni, quan vaig arribar aquí m'estranyava del llit, m'estranyava de tot, i això que el llit d'aquí era molt millor que en el que jo dormia!

Nous significats als valors materials

He aprendido a ver un poquito más las cosas, la economía, en fin que las cosas no son de color de rosa. El dinero es necesario para vivir, para sobrevivir, claro, por desgracia funciona así pero no es la felicidad completa. La calle mata y para mí, ahora, la casa es fundamental. Me quedará sin comer, me quedará sin nada, pero mis cuatro paredes son sagradas

En el centre estic envoltat de persones que necessiten ajuda, però no t'estic parlant d'ajuda econòmica, sinó d'ajuda moral, els escolto, perquè si algo em van ensenyar a la facultat és que has de saber escoltar, no parlar tu, escoltar, aquesta és la gran virtut. La gent necessita expressar-se i encara que et diguin una mentida és igual, i és que l'ésser humà és lo més difícil que hi ha al món, és imprevisible

Valoro el calor, me encuentro arropado, por lo demás, ¿la materia? ni fú ni fa, el compañerismo, encontrarme querido, más responsable, esto es lo importante

3. Cos, consum i salut

El cos com a font d'experiència i experimentació, el cos com a font de plaer, de conflicte i patiment, el cos com a primer i últim reducte de la llibertat individual i de la tirania social. La corporalitat no és només una realitat material o física, sinó que té una dimensió simbòlica que comunica i transmet informació sobre el subjecte i la seva subjectivitat. En definitiva, **el cos és un indicador de la identitat, un símptoma del benestar i del malestar tan individual com social.**

El cos és també un locus de consum. En diferents fases de la trajectòria biogràfica dels individus i en diferents etapes històriques, els subjectes hem domesticat els nostres cossos en funció de les coordenades estètiques, mèdiques, tecnològiques, alimentícies, hedonistes del moment... En el context social actual, el consum de l'alcohol i la droga com a productes tòxics és una pràctica accessible i, sobretot en el cas de l'alcohol, culturalment integrada. En les nostres societats s'han democratitzat aquests consums i a la vegada s'ha extès el seu abús. La relació o la tensió entre l'ús i l'abús de productes tòxics ens permet mesurar el grau de salut física i psíquica dels individus, però també de la societat.

Si entenem la salut de manera integral, també hem d'entendre la pèrdua de salut com un procés transversal i complex. En aquest sentit, **els cossos de les persones sense sostre són expressió de dolorosos processos de devastació i erosió física i mental que interactuen entre sí i, ahora, són mirall de les expulsions, exclusions i trencaments biogràfics i socials.** També la psique humana està en constant dialèctica amb la societat, amb el món. Lluny queden els temps en què la separació entre normalitat i patologia prescindia de la interpretació dels símptomes. Avui sabem que podem trencar

aquesta separació trobant un sentit als símptomes i que **també de les subjectivitats més reprimides podem rescatar el sentit comú, la qual cosa ens força a fer una lectura més integral a partir de la relació entre la malaltia i el malestar social.**

El consum: ús i abús

Va haver-hi una època que em vaig enganxar molt al cigarret i a la beguda, però molt. Tota la meua vida, quan he fet algo, m'hi he dedicat de ple. Quan una cosa m'agrada no he entès mai perquè tinc que abstenir-me

Ara em dono compte que la vida no és tan fàcil, has de preparar-te i tenir cap, no perdre't amb la beguda, perquè amb la beguda ho perds tot, perds la vergonya, perds les amistats, perds el treball que és lo fonamental perquè és lo que dona la vida, i perds el cap, perds la dignitat

Las cenas, el champán, allí me fue cogiendo y cogiendo y se me metió el veneno. Me dió un sufrimiento horroroso y he tenido pensamientos de acabar con todo. El alcohol ha podido conmigo, y mira que soy fuerte, pero hasta que no murió mi hijo no me decidí a venir al centro

Vaig quedar enganxat a la heroïna, clar comparat amb altres, que es menjaven un gram diari, jo amb prou feines podia aconseguir una papelinilla o dos, i tampoc de massa qualitat... i els grans somnis, quan cobri, em compro uns quants grams i em poso a vendre i així almenys el consum em surti gratis, però són històries que mai no surten bé, l'enveja i l'atracament són constants, li fotaré el palo, a la que se descuide le quito todo lo que tiene. És un món molt fals, no hi ha persones, esto es mío y lo tuyo también es mío, i això durant tant de temps fa que un acabi malament, físicament i psicològicament

La sexualitat frustrada

Al carrer no t'enteres saps? Vas molt borratxa i potser et follen i no t'enteres, jo no m'enterava, perquè m'ho deien i jo no, no, no, "qué raro, no me enterado" i bueno es veu que sí, que sí, inclús un em va treure una navalla i jo no enrecordar-me i, clar, és que si continues així pots acabar fatal, estava desesperada

Fa més de deu anys que no tinc relacions sexuals de cap tipus perquè la dona que vulgui estar amb mi té que saber-ho tot, no suportaria de que per un excés de passió la contagiés, jo sóc molt conscient que no vull contagiar ningú, llavors clar, trobar-te una persona amb qui puguis parlar d'aquest tema i que a més ho accepti, tal com estic jo, és molt difícil

Actituds resistents: l'anti-consum

Por las noches ponimos velas para tener algo de luz y nos turnábamos para no dormir las dos a la vez, teníamos mucho miedo. Yo en mi país de origen no conocía la calle y cuando veía que la gente nos hablaba mal, nos asustábamos. Con mi amiga lo teníamos muy claro, ni alcohol, ni drogas, ni hombres

El alcohol es como un compañero, me desfogaba, es lo malo, por eso trato de estar tranquilo, trato de estar calmado y cuando veo las aguas movedizas, que se van haciendo olitas, me agacho, me voy, me aparto, me voy a dar una vuelta porque si sigo con la corriente...

Carrer i devastació

Passes molt de fred, molt, la gent hi ha de tot, i la majoria són dolents i estan bojós, tirada, pssss, estant amb un, estant amb un altre, perquè hi ha un noi que me'l vaig trobar pel carrer i vaig estar amb ell uns dies fins que vaig veure que no, vas a cases okupes, de festes i menges poquíssim, beus molt, èxtasis, coca, heroïna, molt droga, molta, et perd, et perd, et perd el carrer, et destrossa, et demacra per fora i per dins, no tens forces, se't tanca l'estómac i només vols beure, vols oblidar-te saps? I agafar la gran tajada, i si em tiro per terra em tiro. És que estava així, dormint al carrer, però al mig d'un carrer, allà, vinga! On em pilla la borratxera pues allà on em pilla

La malaltia com a símptoma del malestar

El pulmón, tengo poca capacidad porque el CO2 no lo expulso, el CO2 me mata, a veces me emborracha, ¿qué más? ¿los anticuerpos? estoy tomando los medicamentos, no fallo, por la mañana y por la noche, para la epilepsia exactamente igual, yo ignoraba lo que era epilepsia, ni la palabra lo sabía que existía esa palabra, pues ahora pues la padezco y ahora no puedo dejar el medicamento, si no me responsabilizo del medicamento, no me puede faltar una pastilla, ni me puedo permitir una equivocación, también tomo para la retención de líquidos

Anava a fer teràpies alternatives, ho portava bé però suposo que quan portes consums antics doncs et surten, és que no ho sé, de veritat no ho sé, no sé què em passa, hi ha algo aquí a dalt al cap que no em funciona

Tornar a presumir, tornar a començar

Un día yendo con la asistenta nos confundieron, no sabían quien era quien. Y ella tiene muchos menos años que yo! Me hace mucha ilusión arreglarme y, no es por nada, pero a mi edad mira que cuerpo tengo, ni pizca de celulitis y con este pelazo que tengo me tapo las cicatrices y es que me vuelve a hacer ilusión estar guapa

Tinc ganes d'arrençar, sacarme ya las espinas y la maleza i hacerme ya un buen corte de pelo, posar-me guapo i començar

4. La relació amb les institucions

La major part de les persones sense sostre o bé estan institucionalitzades, o bé tenen un vincle amb alguna institució de cura i de protecció, sigui aquesta de règim públic o privat. La relació amb les institucions configura un món per si mateix, i en aquest món es teixeix una dinàmica de comunicació entre els individus i la institució que està subjecta tant a l'especificitat de cada persona i cas com a la influència del context històric, polític, sociocultural i econòmic. Aquest context en l'actualitat és clarament diferent al marc sociopolític franquista que legitimava una realitat institucional basada en l'existència de dispositius de control, repressió i estigmatització de les persones sense sostre. Per moltes reminiscències franquistes que encara formin part tant de l'origen com del propi funcionament d'algunes institucions, l'evolució cap a un paradigma més democràtic de comprensió i abordatge de la qüestió social ha transformat el sentit i la dinàmica dels recursos d'atenció a les persones sense sostre. En aquest sentit, **la comunicació entre el subjecte i la institució no deixa d'estar travessada per una lògica disciplinària i normativa, però aquesta va acompanyada per una lògica emancipadora en clau de ciutadania.** Ambdues lògiques interactuen i construeixen la quotidianitat dels centres i, per a moltes persones sense sostre, la quotidianitat de les seves vides.

La relació entre la persona sense sostre i els professionals de la institució s'inicia a partir de l'acceptació d'un pacte que marca la posició de cadascuna de les parts. Tot i que el punt de partida d'aquest pacte és òbviament desigual, **hi ha un marge pel canvi i l'intercanvi en la relació entre el subjecte i la institució.** Són molts temes els que estan en joc en aquesta relació: la biografia del subjecte i la seva reconstrucció, el treball amb el patiment i les emocions, el tractament de la salut i la malaltia, la intervenció en l'espai sociolaboral, la gestió dels drets i obligacions administratius de l'individu i, en definitiva el paper de la política social, pública i privada, davant dels processos d'exclusió social. I és que no podem oblidar que **les institucions encarregades d'acollir i tractar les persones sense sostre s'enfronten justament a la multidimensionalitat que caracteritza l'experiència de l'exclusió social.**

Dit això, des d'un punt de vista biogràfic, podem entendre la institució des d'una doble vessant. Per una banda, **els individus interioritzen la lògica de funcionament institucional, n'assumeixen els seus patrons d'acció i orientació fins al punt que aquesta interiorització esdevé discurs.** Però més enllà de la dimensió discursiva, la institució actua de recurs per a l'acció. **Les persones sense sostre poden fer un ús estratègic de la institució per canviar les seves condicions objectives de vida, així com per orientar la seva pròpia transformació com a subjectes.**

Matar el temps

Hi ha un senyor que és mestre d'escacs i hi jugo molt amb ell, perquè així aprenc i faig partides, i així vaig passant el dia, quan no, me'n vaig a passejar solet, m'assento a la vora del mar que és lo més relaxant que hi ha, quan et trobes a les hores baixes, t'assentes a la vora del mar i te trobes tan a gust, encara que faci fred, quant més fred et dona a la cara més relaxat puges

Veo el árbol de mi amigo Pedro pero no puedo ir porque estoy atado y hasta que no venga mi dueño a las siete no me desata y las siete llegan inexorablemente, y después de la una vienen, las dos, y del lunes, se pasa al martes y al miércoles i que vagin avançant els dies, no cal que em doni cops de cap, no puc fer res, esperar, esperar

Estic a la pensió però m'està costant molt, perquè clar d'aquí surts a les vuit però jo no puc anar a la pensió a les vuit i dormir perquè em torno boja, què faig? No consumeixo, l'únic em fumo un porro, però és que m'és molt dur, tantes hores...

El tribunals exteriors i interiors (crítica i autocrítica)

És difícil deixar-se ajudar, hi ha coses que no les entens, et parlen amb molta autoritat, jo ja sóc gran, a vegades sembla que et faltin el respecte, ja sé que no és així, però i jo què hi pinto?, t'ho diuen com si tinguessis tu la culpa, hi ha paraules tècniques que jo no entenc, perquè jo mai he agafat un llibre serio...no és que m'ho prengui com una ofensa, és que em sento com avergonyit, com si tingués jo la culpa de no estar prou preparat

Jo també m'he passat molts anys amb el cuento de la llàstima, m'ho van detectar a un dels centres, així aconseguia més coses, posava la cara trista, i de la gent que és bona gent aconseguia el que volia, i allà, que se les saben totes, van dir-me „aquí no vinguis amb la llagrimeta" i em van fer espavilar, em van dir que jo estava 'institucionalitzat', és a dir, que podia anar d'institució en institució, tenia llit, roba, cafè, dutxa, esmorzar i ho aconseguia tot, i era molt fàcil per a mi viure així i allà em van dir, no, no, tu has de ser una persona que t'espavilies, que aconseguieixis lo teu, és un lloc que sembla que te tinguin mania però ho fan molt bé i no esperen a que després els vagis a donar les gràcies, el que volen és que tu funcionis i no saber res més de tu, que no tornis per allí

La voluntat de canvi

¿Mi deseo? acostumbrarme a ser consciente, responsable, encontrarme en sociedad y no ser un rechazado ¿no? el salir a la calle y ser un ciudadano normal y corriente como los demás, no encontrarme como yo era, un imaginado, un ladrón, un sinvergüenza, eso de ver un coche de policía y esconderte, y poder dormir con la conciencia tranquila, es eso lo que pienso, quiero y debo realizar. Claro, de la noche a la mañana no, no viene todo de

golpe, tienes que ir borrando todo lo de atrás, todo el mal que he hecho, tengo que compensarlo, ¿de qué forma debo compensarlo? pues ayudar a los demás, comportarme como una persona, ser respetuoso, también conmigo mismo, tener más respeto, poco a poco

A veces me parece mentira, madre mía, hace cinco años y ¡mira cómo estaba! Me quedo impresionada de lo que puede hacer una persona si quiere y encuentra apoyo. He sufrido mucho, mucho, no se lo deseo a nadie, pero cada persona somos diferentes,. para algunas personas su vida es ésta y siguen pidiendo pero yo no, yo me voy recuperando, y aunque no se puede cantar victoria me veo muy bien, con la cabeza fuerte

IV. Conclusions i propostes

1. La comprensió: aportacions sociològiques sobre l'experiència sense sostre

- Les desigualtats es reproduïxen; es produeix una concentració de trencaments biogràfics i socials d'efectes negatius que interactuen, s'acumulen i s'encadenen al llarg d'una mateixa vida, i sovint d'una generació a l'altra... Aquesta concentració caracteritza la major part de les trajectòries vitals de les persones sense sostre i d'alguna manera els converteix en **víctimes dels processos d'exclusió social**. Alhora, les persones sense sostre són capaces d'adquirir una distància i reflexionar críticament sobre la seva participació i responsabilitat en els actes i esdeveniments que marquen llurs trajectòries. Són **subjectes responsables i actors** de les seves trajectòries de vida
- **L'exclusió social és un procés i no un estat. O dit d'una altra manera: el curs de les vides no és linial ni estàtic**, la qual cosa implica que els pitjors moments de devastació personal i de vida al carrer poden superar-se i ser vistos amb sentiment d'estranyesa, de pudor o d'incredulitat pel propi subjecte un temps després
- Quan els homes socialitzats en l'ètica del treball veuen truncat el seu projecte laboral o professional i/o quan són abandonats per dones que han assolit majors quotes d'autonomia, és a dir, quan no se senten ni útils ni cuidats, els seus recursos entren en crisi. Ens confrontem a una **crisi de la masculinitat**, entesa com a crisi del model hegemònic del que suposa ser un home en un context cultural de dominació patriarcal. En aquest context la sortida per a alguns és el carrer
- La **moratòria de la joventut**, el temps que la societat sembla haver 'atorgat' als joves per tal que desxifrin el món i es desxifrin a ells mateixos pot tenir els seus efectes perversos, pot convertir-se en un 'temps- trampa' en el qual els joves es queden atrapats sense trobar la sortida cap a un procés de maduració personal creïble i amb sentit. Per a alguns d'ells **el seu malestar i el seu bloqueig biogràfic es canalitza a través de la droga i el carrer, i el temps viscut en aquesta espiral deixa llargament en suspens la seva entrada al món adult**
- Els relats de les persones sense sostre mostren una **certa acomodació del subjecte en el futur**. Paradoxalment, o potser no tant, les persones sense sostre viuen el seu el futur amb esperança. Un futur millor i esperançador? Una il·lusió? En qualsevol cas, aquesta il·lusió és un element vertebrador fonamental de l'experiència humana que ens permet combatre l'escepticisme en relació amb la **capacitat de transformació i superació que tenen les persones sense sostre** en tant que éssers humans

- Els relats de les persones sense sostre revelen un fort anhel de 'normalitat', una normalitat que, en definitiva, ens parla de les **ficcions i dels miratges contemporanis**. Les persones més excloses són les principals valedores del centre i de la norma, i, al mateix temps, són elles qui ens revelen com és d'inestable i anormal la nostra societat
- La gran majoria de les persones sense sostre en el nostre país depenen de les institucions i/o entitats privades sense ànim de lucre per viure. Però aquesta **situació d'heteronomia o dependència del subjecte envers la institució** no és passiva, no anul·la l'agència o la capacitat dels individus per decidir i actuar. Amb el temps i amb els recursos necessaris es produeixen canvis, incorporacions d'altres models, d'altres valors i referents, certament de manera subtil i poc estrident en termes socials, però amb un gran impacte per les vides individuals

2. L'acció: responsabilitat de l'Estat, compromís de la societat

- L'ideal i el compromís sociopolític d'intervenir en la realitat de la dependència confronta a la política social, tant la pública com la privada sense ànim de lucre, a una sèrie d'exigències que entren directament en el terreny de la complexitat. En definitiva, no estem parlant d'altra cosa que d'introduir en el debat de la política social tres béns que estan en el cor de les propostes metodològiques i polítiques que, des de fa anys, exerceixen i/o reivindiquen molts dels professionals de la qüestió social: **comprensió integral dels fenòmens i de les situacions biogràfiques, flexibilitat i creativitat**
- Cada biografia és un món i malgrat que per a una concepció humanística aquesta és una afirmació òbvia i bàsica, en el cas de les persones sense sostre es revela clau. Les urgències amb les que apareixen les necessitats a cobrir, els ritmes canviants a què estan sotmeses les demandes i circumstàncies de vida d'aquestes persones, la dinàmica difícilment previsible de la millora o de l'empitjorament del seu estat de salut física i mental i de les seves condicions materials de vida **obliguen als professionals a fer malabarismes**. És més, els obliguen a confrontar-se amb els límits de les seves responsabilitats i competències, normes i protocols, així com amb els límits de les normes i protocols d'altres serveis de l'Estat del Benestar, bàsicament del sistema de salut pública.
- Per aquest motiu, des de diferents àmbits de serveis socials, es continua reclamant una major coordinació conceptual i pràctica amb el sistema de salut. Però podem anar més enllà en la necessitat de coordinació i fer-nos ressò de la **necessitat d'integralitat i transversalitat en l'acció**, necessitat recomenada també per FEANTSA en el seu darrer informe sobre estratègies de prevenció per combatre el fenomen sense sostre. Justament per la naturalesa multicausal i multidimensional que

- caracteritza aquest fenomen, es reclama una major coordinació entre les respectives xarxes de serveis socials, però també entre els àmbits de salut, justícia, habitatge, ocupació i educació
- Per a fer front a aquests objectius és imprescindible defensar, per una banda, la **universalitat** de determinades les polítiques i, per l'altra, també ho és l'atenció a l'**especificitat** dels fenòmens i les intervencions. Quan parlem d'universalitat estem reconeixent la condició de vulnerabilitat del subjecte contemporani en el marc dels processos socials, culturals, econòmics i polítics de la nostra societat i la necessitat de protecció general, unívoca i homogènia per a tothom. La lluita per la universalitat en la protecció social és, segons molts experts, una de les assignatures pendents del nostre Estat de Benestar. Des d'aquest punt de vista, un dels instruments de política pública clau, rellevant i necessari, és la **Renda Bàsica Universal**
- Cal, a la vegada, una atenció que entengui i atengui l'**especificitat** de les persones sense sostre com a col·lectiu vulnerable que no compta amb la família, ni amb els amics, tampoc amb la comunitat barrial, i menys amb el mercat laboral. Aquesta atenció pot tenir unes conseqüències promotores d'allò que anomenem **resiliència** o maleabilitat biogràfica; pot facilitar la reflexió sobre un mateix sense dramatitzar, el reconeixement personal dins d'un entorn amable, i la comprensió de l'altre, l'empatia. En definitiva, es tractaria d'afavorir un tipus d'atenció a les persones per tal que aquestes agafin de nou les brides de la seva vida comptant amb figures de referència significatives i de confiança
- No podem afirmar que les persones sense sostre s'escapin de la pobresa i de la lògica de la desigualtat però sí apareixen, des de l'anàlisi diacrònica, espais molt simptomàtics d'emancipació i de normalitat, de resignificació de la vida quotidiana, en definitiva, de superació d'àmbits subjectius d'exclusió social. Per tant, cal explorar i explotar la possibilitat de fomentar processos d'individualització en articulació amb la protecció institucional, i fora dels circuits socialment considerats bàsics per l'emancipació: pis propi, família pròpia i feina estable. En definitiva, estem revelant, i defensant a la vegada, l'existència de **relacions socials estatilitzades** que passin pel vincle estructurador de les institucions, i **desmercantilitzades**, que segueixin les coordenades d'una activitat protegida, intervinguda per l'Administració o entitats sense ànim de lucre. En aquest àmbit, diferents tipologies d'**habitatge protegit** i d'**activitats o ocupacions tutelades** es revelen claus
- L'**experiència de viure sense sostre, justament per ser radical, integral i complexa** sembla especialment fecunda per imaginar i posar a la pràctica iniciatives que responguin a un esperit d'innovació. No endebades, el present vol dir un tornar a començar. Es tracta, però, d'un retorn diferent, marcat per nous límits i per un conjunt de velles

- potencialitats biogràfiques que poden rescatar-se. Si es vol reformular i aprofundir el pacte de ciutadania implícit en els Estats del Benestar europeus, és necessari reclamar imaginació, voluntat polítiques i el compromís de la societat per **fer de la política social un instrument sofisticat**. La sofisticació que exigeix comprendre i respondre a la complexitat dels processos que integren i exclouen a les persones a les nostres societats.

V. Bibliografia

- Ajuntament de Barcelona (2005) *Pla Municipal per a la Inclusió Social. Barcelona Inclusiva 2005-2010*, Barcelona: Sector de Serveis Personals, Ajuntament de Barcelona.
- Arcarons, Jordi; Boso, Àlex; Noguera, José Antonio i Raventós Daniel (2005) *La Renda Bàsica de Ciutadania. Una proposta viable per a Catalunya*, Col·lecció Polítiques 45, Fundació Jaume Bofill, Barcelona: Editorial Mediterrània.
- Arias, Begoña; De Mingo, Ana Belén i García, Rosa María (2004) "Respostes per a les PSH: des de la inactivitat a l'ocupació" a *Revista d'Educació Social* 27, 79-94, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).
- Avramov, Dragana (1995) *Homelessness in the European Union: Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s*. Fourth Research Report of the European Observatory on Homelessness, Brusel·les: FEANTSA.
- Balot, Jordi (2002) "Evolució del concepte de 'Sense Llar' " a *Memòria Arrels 2002*, Barcelona: Arrels Fundació.
- Bauman, Zygmunt (2004) *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*, Barcelona: Editorial Gedisa.
- Beck, Ulrich (1996) *La sociedad del riesgo*, Barcelona: Paidós.
- Bourdieu (1993) *La misère du monde*, Paris: Seuil
- Brugué, Quim; Gomà, Ricart i Subirats, Joan (2002) "De la pobreza a la exclusión social. Nuevos retos para las políticas públicas" a *Revista Internacional de Sociología* 33, 7-45, Córdoba: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Brullet, Cristina i Torrabadella, Laura (2002) "Infants i famílies. Situacions i condicions de vida" a Carme Gómez-Granell et al.(coord.), *La Infància i les famílies als inicis del segle XXI*, Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU).
- Brousse, Cécile (2004) *The production of data on homelessness and housing deprivation in the European Union: survey and proposals*, Theme 3, Eurostat, Brusel·les: European Commission. www.feantsa.org
- Cabrera, Pedro José (1998) *Huéspedes del aire. Sociología de las personas sin hogar en Madrid*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.
- (2000) *La acción social con personas sin hogar en España*, Madrid: Cáritas Española-Universidad Pontificia de Comillas.
- (2004) "La vida al ras" a *Revista d'Educació Social* 27, 11-20, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Cardona, Àngels (2004) "Les persones sense llar i les polítiques socials" a *Revista d'Educació Social* 27, 21-40, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Caridad, Rubén (2004) "Persones sense llar i salut mental" a *Revista d'Educació Social* 27, 55-78, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Castel, Robert (1995) *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris: Fayard.

Declerck, Patrick (2001) *Les naufragés. Avec les clochards de Paris*, Paris: Terre Humaine, Plon.

Edgar, Bill; Meert, Henk i Doherty, Joe (2004) *Third Review of Statistics on Homelessness in Europe. Developing an Operational Definition of Homelessness*, Brusel·les: European Observatory of Homelessness, FEANTSA.

Equip EARHA (1999) "Eficàcia social de la política d'habitatge" a *Les desigualtats socials a Catalunya*, 391-521, Col·lecció Polítiques 24, Fundació Bofill, Barcelona: Editorial Mediterrània.

FEANTSA (2004) *Prevention Strategies to Combat Homelessness European Report*, Brusel·les: FEANTSA.

Fischer-Rosenthal, Wolfram (2000) "Biographical work and biographical structuring in present day societies" a Johanna Bornat, Prue Chamberlayne, Tom Wengraf, T. (eds.) *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, London: Routledge.

Flaquer, Lluís (1999) *La estrella menguante del padre*, Barcelona: Ariel.

Gomà, Ricard (2004) "Prevenir i combatre l'exclusió social" a *Diari de Barcelona*. www.hemeroteca.diaridebarcelona.com

Goffman, Erving (1998) *Estigma. La identidad deteriorada*, Buenos Aires: Amorrortu editores.

Guillemard, Anne-Marie (1971) *La retraite, une mort sociale*, Paris: Mouton.

Instituto Nacional de Estadística (2004) *Encuesta sobre las personas sin hogar*, Madrid: INE.

Izquierdo, Maria Jesús (1998) *El malestar en la desigualdad*, Madrid: Cátedra.

Jansà, Josep Maria et al. (1999) "La salut de la població sense sostre a la ciutat de Barcelona" a *Barcelona Societat* 10, 46-54, Barcelona: Observatori Barcelona, Sector de Serveis personals, Ajuntament de Barcelona.

Manciaux, Michel (2003) *La resiliencia: resistir y rehacerse*, Barcelona: Gedisa.

Lemkow, Louis; Tejero, Elisabet i Torrabadella, Laura (2000) *Costos biogràfics en la lluita pel benestar*, Barcelona: Editorial Mediterrània.

Meca, Pedro (2004) "Companyes de la nit", a *Revista d'Educació Social* 27, 109-120, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).

Muñoz, Manuel; Vázquez, Carmelo y Vázquez, José Juan (1998) *Atrapados en la calle. Testimonios de personas sin hogar con problemas de salud mental*, Madrid: Consejería de Sanidad y Servicios Sociales, Comunidad de Madrid.

Murard, Numa (2003) *La morale de la question sociale*, Paris: La dispute.

Observatori Barcelona (2004) "Dades sobre l'evolució de l'atenció a les persones sense sostre a la ciutat de Barcelona", ponència presentada a la *Jornada sobre El Dia Internacional de Lluita contra l'Exclusió Social*, celebrada al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, octubre.

Rosenthal, Gabriele (1991) "La estructura y la Gestalt de las autobiografías y sus consecuencias metodológicas", *Historia y Fuente Oral* 5, 105-110.

----- (1993) "Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in generating Stories for Narrative Biographical Interviews", *The narrative Study of Lives*, Londres: Sage.

Trilla, Carme (2004) "Habitatge i exclusió social" a *Revista d'Educació Social* 27, 41-53, Barcelona: EUTSES Pere Tarrés (URL).